

Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління
юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет
внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон, Україна, 73000

**Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області**

**Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ**

**Асоціація нотаріусів
Херсонської області**

Юридичний бюлетень

Випуск 21

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 26.11.2021 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – Лєгєза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ

Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ

Ісмаїлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ

Ільків Олег Васильович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Лєгєза Євген Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Миронюк Роман Вікторович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рєзнїченкo Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia)

Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany)

Рєдколегїя не завжди подїляє поглядї авторїв публїкацїї

Статті у виданні перевірєні на наявність плагїату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаяються актуальні питання теорїї держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидїї злочинності, юридичної психологїї та їн.

Для науковцїв, юристів-практикїв, викладачїв, ад'юнктів, аспїрантів, слухачїв, курсантів та студентїв закладїв вищої освїти юридичного профїлю, а також всїх тих, хто цїкавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА**

Болдирєва Уляна Сергіївна
ПРОБЛЕМАТИКА АДАПТАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УГОДИ
ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ
В АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....9

Павлютін Юрій Миколайович
СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА
ЯК НОВІТНІ ОБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 15

Проць Олександра Євстахіївна
ВИДИ ДЕФОРМОВАНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ
В СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ.....23

Шевчук Оксана Романівна, Юркевич Ірина Ігорівна
РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК
У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....30

**ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО
ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

Поливач Євген Юрійович
СУДОВИЙ ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ АВТОРА
КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ..... 38

Теличко Оксана Анатоліївна, Рекун Віктор Анатолійович
ГЕНЕЗА ДОКТРИНИ «ЗНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВУАЛІ»
У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... 45

Тюріна Юлія Євгенівна
АУКЦІОН ЯК СПОСІБ ПРОДАЖУ МАЙНА БАНКРУТА.....54

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Кіпчарський Олександр Миколайович
ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ.....60

Кузьменко Юлія Василівна, Бондар Валерія Валеріївна
ЗАХИСТ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 67

Кур'ян Вікторія Валеріївна
УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ЩОДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ
ВІДПОВІДНО ДО ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ОПОДАТКУВАННЯ.....73

<i>Мкртчян Роман Сейранович, Ткачук Анна Іллівна</i> ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВ ПРО НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....	80
<i>Розгон Олександр Григорович</i> НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ.....	89
<i>Цуркаленко Дмитро Петрович</i> ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ	96

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Бездольний Максим Юрійович, Думанський Роман Вікторович</i> ДОТРИМАННЯ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ВИМОГ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	103
<i>Боровик Андрій Володимирович, Друзенко Антоніна Василівна</i> ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	109
<i>Пилипенко Дмитро Олексійович</i> ЩОДО ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	118
<i>Руфанова Вікторія Миколаївна</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	125

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Єднак В'ячеслав Михайлович</i> ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОБЧИСЛЕННЯ І ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІСЛЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ.....	131
<i>Курман Олександр Васильович</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ КОМП'ЮТЕРНИХ ЗАСОБІВ.....	140
<i>Меркулова Валентина Олександрівна</i> ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	146

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ
ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА**

Голенко Ніна Миколаївна

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ
ШВИДКІСНИХ ЯКОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ТА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОДУВС).....156

Каменщик Олександр Валерійович, Хілько Юрій Вікторович

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ (ШВИДКІСНОЇ) ВИТРИВАЛОСТІ
У ПОСТІЙНОГО І ПЕРЕМІННОГО СКЛАДУ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОДУВС) 169

Ярошак Олег Ярославович, Луценко Павло Валерійович

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ГУМОВОГО КИЙКА:
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ ПРИЙОМАМ РОБОТИ
ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ ЗАСОБОМ.....182

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Boldyreva Ulyana Sergeevna</i> PROBLEMS OF ADAPTATION OF TERMINOLOGY OF THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION IN THE ASPECT OF REFORMING THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE.....	9
<i>Pavliutin Yurii Mukolaiovych</i> SOCIO-CULTURAL AND ENVIRONMENTAL SECURITY AS THE LATEST OBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	15
<i>Prots Oleksandra Yevstakhiiivna</i> TYPES OF DEFORMED LEGAL CONSCIOUSNESS IN A RISK SOCIETY.....	23
<i>Shevchuk Oksana Romanivna, Yurkevich Irina Ihorivna</i> THE ROLE OF LEGAL CLINICS IN THE MECHANISM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION.....	30

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Polyvach Yevhen Yuriyovych</i> JUDICIAL PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS OF THE HEIRS OF THE AUTHOR OF THE COMPUTER PROGRAM.....	38
<i>Telichko Oksana Anatoliivna, Rekun Viktor Anatoliyovych</i> GENESIS OF THE DOCTRINE "REMOVAL OF THE CORPORATE VEIL" IN THE LEGAL SYSTEMS OF FOREIGN COUNTRIES.....	45
<i>Tyurina Yulia Yevhenivna</i> AUCTION AS A WAY TO SELL PROPERTY BANKRUPTCY.....	54

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Kipcharskyi Oleksandr Mykolayovych</i> THE PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE JUDICIAL PROTECTION SERVICE.....	60
<i>Kuzmenko Iuliia Vasilivna, Bondar Valeriia Valeriivna</i> PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT.....	67
<i>Kuryan Victoria Valerieivna</i> IMPROVING TAX LEGISLATION ON PUBLIC ADMINISTRATION OF LAND TAX IN UKRAINE IN ACCORDANCE WITH THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF TAXATION.....	73

Mkrtchyan Roman Seyranovich, Tkachuk Anna Illivna
PECULIARITIES OF APPEALING AGAINST DECISIONS
ON IMPOSING ADMINISTRATIVE PENALTIES FOR OFFENSES
IN THE FIELD OF ROAD SAFETY.....80

Rozghon Oleksandr Hryhorovych
DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE DETENTION
BY POLICE.....89

Tsurkalenko Dmitry Petrovich
PREVENTIVE ACTIVITY OF NATIONAL POLICE OFFICERS OF UKRAINE
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEM ISSUES AND SOLUTIONS.....96

**PROBLEMS OF CRIMINAL LAW
AND CRIMINOLOGY**

Bezdolny Maxim Yurievich, Dumansky Roman Viktorovych
ADHERENCE BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE TO LEGAL
AND REGULATORY REQUIREMENTS DURING THE IMPLEMENTATION
OF MEASURES TO ELIMINATE DOMESTIC VIOLENCE.....103

Borovyk Andrii Volodymyrovych, Druzenko Antonina Vasylivna
THE SPECIFICS OF NATIONAL POLICE INTERACTIONS TO PREVENT
AND RESPOND TO GENDER-BASED VIOLENCE.....109

Pylypenko Dmytro Oleksiiiovych
ABOUT PRINCIPLE OF LEGALITY IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES
OF CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE.....118

Rufanova Victoriia Mikolaivna
FOREIGN EXPERIENCE OF PREVENTING GENDER-BASED VIOLENCE.....125

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE;
OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY**

Yednak Viacheslav Mykhailovich
CERTAIN PROCEDURAL ASPECTS OF CALCULATION
AND PROLONGATION OF THE TERM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION
AFTER NOTIFYING A PERSON ABOUT SUSPICION.....131

Kurman Oleksandr Vasilievich
PROBLEM ISSUES OF LEGAL REGULATION
AND TACTICS OF SEARCH OF COMPUTER TOOLS.....140

Merkulova Valentina Alexandrovna
PECULIARITIES OF THE METHODOLOGY
OF INVESTIGATION OF THE POWER OF THE INVESTIGATOR
AS A PARTICIPANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....146

**LEGAL PSYCHOLOGY
AND LEGAL EDUCATION**

<i>Holenko Nina Mykolaivna</i> IMPROVEMENT OF GENERAL AND SPECIAL QUICK QUALITIES OF APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION AND POLICE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE MIA OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE KHERSON FACULTY OF OSUIA).....	156
<i>Kamenshchuk Oleksandr Valeriiovych, Khilko Yurii Viktorovich</i> INCREASING THE LEVEL OF FORMATION OF GENERAL AND SPECIAL (SPEED) ENDURANCE OF CONSTANT AND VARIABLE STAFF OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE MIA OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE KHERSON FACULTY OF OSUIA).....	169
<i>Yaroshak Oleh Yaroslavovich, Lutsenko Pavlo Valeriiovych</i> PROCEDURE FOR THE APPLICATION OF A RUBBER BATON BY POLICE OFFICERS: METHODS OF TRAINING LAW ENFORCEMENT AGENTS TO WORK WITH A SPECIAL TOOL.....	182

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 342.4:340.5

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.01>

ПРОБЛЕМАТИКА АДАПТАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Болдирєва Уляна Сергіївна,
старша викладачка кафедри права
національної безпеки
та правової роботи
(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)
ORCID: 0000-0001-8334-2601

Статтю присвячено висвітленню проблематики адаптації спеціальних термінів, які містяться в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС із питань реалізації політики у сфері забезпечення реформування національної безпеки і оборони держави. Зокрема, на прикладі реалізації Плану заходів із виконання Угоди про асоціацію висвітлено проблематику впровадження спеціальної термінології ЄС у зміст національних актів законодавства із питань національної безпеки і оборони. Як найбільш проблемні аспекти імплементації спеціальної правничої термінології ЄС у національне законодавство України наведено проблематику термінологічного забезпечення правової регламентації таких інститутів, як «антикризове управління», «європейська зона безпеки», «політико-безпекова конвергенція», «військові спроможності». Відзначено спеціально-юридичний характер указаних категорій, зумовлений відмінністю методологічних підходів до організації системи оборони і державної безпеки держав-членів ЄС та України.

Обґрунтовано, що держава має створювати таке законодавство, яке має бути зрозумілим для суспільства і мати низький потенціал для колізій норм. Відмінність терміносистем законодавства України і законодавства ЄС у сфері забезпечення національної безпеки і оборони є чинником, який гальмує реформування зазначеної галузі на національному рівні. Доведено, що введення в дію положень Угоди про асоціацію у найближчій історичній перспективі буде чинником активізації гармонізації терміносистем України та ЄС, реформування сфери забезпечення національної безпеки і оборони України. Наголошено на тому, що юридична наука має забезпечити ідейне наповнення процесу уніфікації спеціальної нормативної термінології під час

розроблення проектів нормативних актів із питань реформування сектору національної безпеки і оборони, а також змістовно-термінологічного узгодження взаємодії систем безпеки і оборони України та ЄС.

Ключові слова: національна безпека і оборона, Угода про асоціацію, антикризове управління, європейська зона безпеки, політико-безпекова конвергенція, військові спроможності, спеціальна юридична термінологія.

**PROBLEMS OF ADAPTATION OF TERMINOLOGY
OF THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE
AND THE EUROPEAN UNION IN THE ASPECT OF REFORMING
THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE**

Boldyreva Ulyana Sergeevna,
Senior Lecturer at the Department
of National Security Law
and legal work (Military Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the issue of adaptation of special terms contained in the Association Agreement between Ukraine and the EU on the implementation of policy in the field of national security and defense reform. In particular, on the example of the implementation of the Action Plan for the implementation of the Association Agreement, the issues of introduction of special EU terminology in the content of national legislation on national security and defense are highlighted. The most problematic aspects of the implementation of special EU legal terminology in the national legislation of Ukraine are the issues of terminological support of legal regulation of such institutions as «crisis management», «european security zone», «political and security convergence», «military capabilities». The special legal nature of these categories is noted, which is due to the difference in methodological approaches to the organization of the defense system and state security of the EU member states and Ukraine.

It is substantiated that the state should create such legislation that should be clear to society and have a low potential for conflicts of norms. The difference between the terminological systems of Ukrainian and EU legislation in the field of national security and defense is a factor that hinders the reform of this industry at the national level. It is proved that the implementation of the provisions of the Association Agreement in the near future will be a factor in intensifying the harmonization of terminology systems of Ukraine and the EU, reforming the sphere of national security and defense of Ukraine. It is emphasized that legal science should ensure the ideological content of the process of unification of special normative terminology in the development of draft regulations on reforming the national security and defense sector and content-terminological coordination of cooperation between security and defense systems of Ukraine and the EU.

Key words: national security and defense, Association Agreement, crisis management, European security zone, political and security convergence, military capabilities, special legal terminology.

Постановка проблеми і актуальність обраної тематики. Останні роки новітньої історії державотворення України характеризуються активізацією європейської інтеграції України і поглибленням участі нашої держави у європейських політиках.

Після підписання і ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством із атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) у 2014 році розпочався принципово новий етап комплексних державних перетворень у всіх сферах суспільного життя, народного господарства і державного управління [1]. Реформування сфери забезпечення національної безпеки і оборони стало одним із найбільш пріоритетних завдань державного будівництва.

Важливим компонентом перетворень у сфері забезпечення національної безпеки і оборони в аспекті імплементації Угоди про асоціацію є термінологічне наповнення основних юридичних конструкцій, які містяться в актах, що регламентують зазначену сферу. З огляду на це актуальним науково-практичним завданням юридичної доктрини є дослідження аспектів упровадження у національне законодавство нової правничої термінології. Тому **мета роботи** - дослідження проблемних аспектів термінологічного забезпечення реформування сфери забезпечення національної безпеки і оборони України в аспекті імплементації положень Угоди про асоціацію.

Аналіз наукових публікацій. Ідейно-теоретичною основою статті стали наукові напрацювання таких правознавців, як І. Кочан, Б. Калиновський, Ю. Бугайко, С. Мітряєва, М. Любченко. Проте системний аналіз змісту їхніх праць указує на недостатній ступень розробленості обраної тематики.

Виклад основного матеріалу. У загальному порядку слід відзначити, що нині правничі термінологія у системі законодавства України активно розвивається і вдосконалюється. Очевидним є те, що юридичні терміни кожної галузі законодавства формуються і вдосконалюються під впливом багатьох чинників. Як слушно відзначає у зазначеному контексті І. Кочан, на сучасному етапі наукового розвитку нерідко спостерігається накладання наук, поєднання їх між собою, скажімо, економіки та юриспруденції, журналістики і права, медицини і права тощо [2, с. 117]. Відповідно, розвиток і реформування галузі, яку «обслуговує» певна правничі термінологія, є головним чинником удосконалення нормативно передбачених понять і дефініцій.

Нині сам термін «сфера забезпечення національної безпеки і оборони» є збірним поняттям, адже категорії «національна безпека» і «оборона» визначаються у різних законодавчих актах – у Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII та Законі України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-XII відповідно [3,4]. Стосовно нормативного визначення термін «національна безпека» означає захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз. Зазначене принципово відрізняється від терміну «оборона України». Зокрема, законодавче визначення категорії «оборона України» вказує на те, що під обороною слід розуміти систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту і її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Водночас наведені визначення є багато в чому суміжними за змістом на тлі різниці за критеріями граматики і синтаксису самих словосполучень.

В аспекті практичного втілення державної політики у сфері реформування національної безпеки і оборони зазначені вище категорії вживаються у більшості випадків парно. Свідченням цього є значна кількість чинних нині і таких, що втратили чинність, програмних документів нормативного характеру. Зокрема, у правовій системі України із 2016 по 2021 рік було чинним рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони

України», введене в дію Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92 [5]. Через предметну суміжність сфери оборони і сфери національної безпеки цей документ передбачав систему заходів, спрямованих на спільний розвиток безпекових та оборонних спроможностей України у середньостроковій перспективі, сформованих на основі оцінки безпекового середовища та фінансово-економічних можливостей держави і здійснених у межах комплексного огляду сектору безпеки і оборони України. Водночас такий підхід до вживання національним законодавцем спеціальної термінології неповною мірою відповідає духу і букві положень Угоди про асоціацію, яка є частиною національного законодавства держави. Річ у тім, що оперування термінологією ЄС під час формування нормативних документів із питань реформування сфери національної безпеки і оборони може мати не лише позитивні наслідки, але і нести певні ризики. Б. Калиновський і Ю. Бугайло у зазначеному контексті наголошують на тому, що серед негативних результатів євроінтеграційного процесу в Україні у проєкції зміни законодавчої термінології є виникнення термінологічної плутанини та юридичних колізій, помилок перекладу [6, с. 93].

Беручи до уваги наявні виклики і загрози національним інтересам України, слід указати на те, що сфера забезпечення національної безпеки і оборони реформується активними темпами та має багатоаспектні прояви. Якщо розглядати ці процеси у зрізі упровадження та адаптації спеціальної термінології, то імплементація положень Угоди про асоціацію є своєрідним мейнстрімом для оновлення законодавчої термінології у зазначеній галузі. Із формально-юридичного погляду чинний нині План заходів із виконання Угоди про асоціацію, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106 (далі – План заходів), передбачає значну кількість напрямів удосконалення актів національного законодавства з питань забезпечення національної безпеки і оборони [7]. Зокрема, у документі, який містить 1943 пункти, окреслено перспективні напрями зміни законодавства з питань забезпечення реформи Служби безпеки України; функціонування Ради національної безпеки і оборони України; вжиття кримінально-процесуальних заходів щодо військовослужбовців; упровадження стандартів ЄС у секторі закупівель у сфері національної безпеки та оборони; здійснення експортного контролю за товарами військового призначення; оновлення законодавства у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також протидії торгівлі людьми; удосконалення соціально-правового статусу військовослужбовців та інші. Виконання положень Плану заходів на національному рівні вимагає від компетентних суб'єктів нормотворчості закріплення і визначення нових для вітчизняної правничої термінології понять і категорій, які за змістом мають відповідати кожному пункту. Проте навіть після сплину контрольного часу для практичного втілення пунктів Плану заходів спеціалісти констатують наявність певної проблеми у їхньому впровадженні у зміст національних актів законодавства. У свою чергу, це впливає на правові засади державної політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони. Пропонуємо запитинься на найбільш проблемних, на нашу думку, термінах.

Зокрема, забезпечення національної безпеки і оборони України прямо пов'язане із реакцією на кризи та управлінською діяльністю у напрямку подолання (протидії) кризових явищ. Угода про асоціацію передбачає доцільність запровадження в Україні такого інституту, як «антикризове управління». Лише у тексті зазначеного вище документа категорії «антикризове управління» і «кризові ситуації» зустрічаються шість разів. Водночас, ураховуючи «антикризову» спрямованість зазначеної категорії, положення Угоди про асоціацію не дають повного уявлення про те, на які саме виклики

розрахований інститут «антикризового управління». Не дає відповідь на це питання і національне законодавство України, оскільки категорія «криза» не є легітимізованою. Аналізуючи зміст Розділу II Угоди про асоціацію, є підстави констатувати, що антикризове управління тісно пов'язане із політико-безпековою конвергенцією України та європейських держав, обумовлене необхідністю забезпечення міжнародної стабільності на європейському континенті, рівнем упровадження демократичних принципів у функціонування державного апарату, ствердженням в Україні принципу верховенства права, якістю забезпечення прав та основоположних свобод особи, недискримінації осіб, які належать до меншин, поваги до різноманітності, а також необхідністю консолідації політичних сил задля проведення якісних реформ у державі. Більше того, орієнтуючись на зміст ст. 7 Угоди про співробітництво («Зовнішня і безпекова політика»), антикризове управління визначається як засіб досягнення стану безпеки і регіональної стабільності, чинник роззброєння, нерозповсюдження зброї, контролю над озброєннями та експортом зброї, а також поліпшення взаємовигідного діалогу України та ЄС у космічній сфері. У контексті цього ст. 10 документу («Попередження конфліктів, антикризове управління та військово-технічне співробітництво») закріплює положення, відповідно до якого ефективне антикризове управління є передумовою приєднання України до Спільної політики безпеки і оборони ЄС шляхом участі українських представників у цивільних і військових операціях ЄС із подолання кризових ситуацій, а також участі у спільних військових навчаннях і тренуваннях.

Враховуючи зазначене, складними за змістом є такі терміни Угоди про асоціацію, як «європейська зона безпеки», «політико-безпекова конвергенція». У сучасній правовій доктрині ці поняття розглядаються по-різному і у різних контекстах. Зокрема, сталою категорією права ЄС є термін «Європейська система безпеки і оборони» («ESDI»), яка містить засоби забезпечення ефективних взаємних консультацій ЄС і НАТО; розвиток співпраці і гласності між ЄС і НАТО; форми участі європейських членів Альянсу, які не входять до ЄС; практичні можливості доступу ЄС до планувальних можливостей НАТО, а також до ресурсів і потужностей Альянсу [8, с. 110]. Що стосується «політико-безпекової конвергенції», то дискусійним є питання про поєднання політичного і безпекового складника на рівні правничої термінології. Проблемним видається питання про нормативне визначення зазначеного терміну на рівні національного законодавства, адже вживана категорія «політика у сфері безпеки і оборони» набула у вітчизняній практиці широкого вжитку та активно застосовується нині.

Окрім того, заслуговує на увагу такий термін Угоди про асоціацію, як «військові спроможності». Із практичного погляду зазначене поняття дещо дисонує із вживаною у національному правовому просторі дефініцією «оборонні спроможності держави» [9]. Більше того, на відомчому нормативному рівні Міністерства оборони сталим є термін «оперативні (бойові) спроможності Збройних Сил України [10]. На тлі різниці у методологічних підходах до організації системи оборони і державної безпеки держав-членів ЄС та основ міждержавного військового управління така відмінність є чинником плутанини у системі національного законодавства України.

Безумовно, зазначені вище терміни є спеціально-юридичними термінами. Це означає, що слова і словосполучення, котрі належать юридичній науці і практиці, відображають специфіку державно-правових явищ і створюються законодавцем або правовою доктриною тоді, коли у літературній мові відсутнє слово на позначення відповідного поняття [11, с. 65]. Водночас держава має створювати законодавство, яке має бути зрозумілим для суспільства і мати низький потенціал для колізій норм. Але термінологічна адаптація національного законодавства до законодавства ЄС указує на очевидну проблематику співвідношення термінологічних конструкцій. Відмінність

терміносистем законодавства України і законодавства ЄС у сфері забезпечення національної безпеки та оборони є чинником, який гальмує реформування зазначеної галузі на національному рівні.

Висновки. Існують підстави зауважити, що введення в дію положень Угоди про асоціацію у найближчій історичній перспективі буде чинником не лише активізації гармонізації терміносистем України та ЄС, але і суттєвим кроком у реформуванні сфери забезпечення національної безпеки та оборони України. Юридична наука у зазначеному контексті має забезпечити ідейне наповнення процесу уніфікації спеціальної нормативної термінології під час розробки проєктів нормативних актів із питань реформування сектору національної безпеки та оборони. Більше того, змістовно-термінологічне узгодження взаємодії систем безпеки і оборони України та ЄС у практичній площині сприятиме подоланню загроз і ризиків стабільності та безпеки у східноєвропейському регіоні.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. № 40. Стаття 2021.
2. Кочан І. Правнича термінологія крізь призму лінгвістики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 112–117.
3. Про національну безпеку України: Закон від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 10. Стор. 3. Ст. 195.
6. Калиновський Б. В., Бугайко Ю. О. Вплив європейської правничої термінології на українську законодавчу терміносистему. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 2 (6). С. 86–100.
7. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 52.
8. Мітряєва С. І. Європейська безпека і Україна: навчальний посібник. Ужгород, «Ліра». 2008. 222 с.
9. Розвиваємо оборонні спроможності держави – зміцнюємо оборонний резерв. Мультимедійна платформа іномовлення в Україні «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3265549-rozvivayemo-oboronni-spromoznosti-derzavi-zmicnuemo-vijskovij-rezerv.html> (дата звернення: 25.09.2021).
10. Про затвердження Тимчасової інструкції про порядок організації і проведення перевірок та оцінювання набуття оперативних (бойових) спроможностей у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 29.05.2013 р. № 352. URL: https://www.mil.gov.ua/content/other/MOU352_2013.pdf (дата звернення: 25.09.2021)
11. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2015. 280 с.

УДК 351.75

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.02>

СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК НОВІТНІ ОБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Павлютін Юрій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Національна академія
Служби безпеки України,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено розгляду соціокультурної та екологічної безпеки як новітніх об'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України. Підкреслено, що соціокультурні відносини переважно не розглядались як об'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки держави, а потенціал культури та освіти, що забезпечує стійкість держави і суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів, донині слабо використовується в аспекті вироблення і реалізації організаційних механізмів забезпечення національної безпеки України.

На тлі аналізу соціальних трансформацій у сучасному світі розглянуто національну систему освіти, визнано її базовим елементом формування соціокультурної ідентичності народу, рівнем його духовного та культурного розвитку, основним інструментом досягнення стабільності у країні. Проблеми системи освіти пов'язано із поляризацією демографічного потенціалу населення та актуалізацією питання соціокультурного виживання, забезпечення національної безпеки.

Окремо розглянуто неконтрольовану міграцію як етнокультурний чинник, що впливає на стан національної безпеки. Проаналізовано державну міграційну політику та заходи із її реалізації у середньостроковій перспективі. Зроблено висновок про доцільність розгляду цих відносин та їхніх соціокультурних складників крізь призму міграційної безпеки.

Екологічну безпеку розглянуто як невід'ємний складник сталого економічного і соціального розвитку України, а також як важливий елемент забезпечення стійкості суспільства і держави.

Подальші наукові пошуки запропоновано здійснювати з метою розроблення інструментів швидкої адаптації суспільства і держави до змін безпекового середовища. Узагальнено, що окремим напрямком наукових досліджень має виступити пошук організаційно-правового механізму самопідтримання сталого функціонування, мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей системи освіти, забезпечення екологічної безпеки особи.

Ключові слова: національна безпека України, соціокультурна безпека, екологічна безпека, публічне адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України.

**SOCIO-CULTURAL AND ENVIRONMENTAL SECURITY
AS THE LATEST OBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD
OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

Pavliutin Yurii Mukolaiovich,
Ph.D in Law,
Doctoral Student
(National Academy of Security Service
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the consideration of socio-cultural and environmental security as the newest objects of public administration in the field of national security of Ukraine. It is emphasized that socio-cultural relations were mostly not considered as an object of public administration in the field of national security, and the potential of culture and education, which ensures the stability of the state and society in external and internal challenges, is still poorly used in development and implementation. organizational mechanisms for ensuring the national security of Ukraine.

Against the background of the analysis of social transformations in the modern world the national system of education is considered, it is recognized as a basic element of formation of sociocultural identity of the people, the basic tool of achievement of stability in the country, and also its level of spiritual and cultural development. The problems of the education system are related to the polarization of the demographic potential of the population and the actualization of the issue of socio-cultural survival and national security.

Uncontrolled migration as an ethnocultural factor influencing the state of national security is considered separately. The state migration policy and measures for its implementation in the medium term are analyzed. The conclusion on expediency of consideration of these relations and their sociocultural components through a prism of migration safety is made.

Environmental security is considered an integral part of sustainable economic and social development of Ukraine, as well as an important element of ensuring the stability of society and the state.

It is proposed to carry out further scientific research in order to develop tools for rapid adaptation of society and the state to changes in the security environment. It is generalized that a separate direction of scientific research should be the search for organizational and legal mechanism of self-support of sustainable functioning, minimization of external and internal vulnerabilities of education systems and ensuring environmental safety.

Key words: national security of Ukraine, socio-cultural security, ecological security, public administration in the field of national security of Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Донині соціокультурні відносини переважно не розглядалися як об'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки держави. Як констатують В. Бліхар та В. Башук, «загроза суспільній стабільності може приховувати не тільки зовнішні елементи, але і деструктивні явища внутрішнього змісту» [1, с. 379].

Водночас потужний потенціал культури та освіти, який забезпечує стійкість держави і суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів, донині слабо використовується в аспекті вироблення і реалізації організаційних механізмів забезпечення національної безпеки України.

Звернення до проблематики культурної політики і національної безпеки диктується міркуваннями, пов'язаними з тим, що культура як особливий вимір перетворювальної діяльності суспільства і людини, а також її результати, покликані забезпечити можливості відтворення і зміни соціального життя та акумульовані в політичній реальності, здатні досягати важливих цілей, пов'язаних із регулюванням суспільного розвитку і стабілізацією соціальної та політичної сфер життя, використовуючи водночас засоби впливу на мислення і поведінку людини із запобігання соціокультурних криз [2, с.239].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Загальнотеоретичною основою для розгляду поставленої проблеми є наукові праці О. Бандурки, О. Долженкова, Ю. Дубка, О. Комісарова, О. Копана, М. Корнієнка, В. Крутова, С. Кудінова, С. Кузніченка, В. Лаптія, М. Литвина, В. Олефіра, А. Подоляки, М. Саакяна, О. Хитри та інших. Практичним проблемам забезпечення національної безпеки, різним аспектам її забезпечення окремими державними органами приділено також досить уваги. Водночас питання про розгляд соціокультурної та екологічної безпеки як новітніх об'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України залишаються практично недослідженими сучасною правовою наукою.

Екологічна безпека як об'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки розглядалася В. Андрейцевим, А. Качинським, В. Курочкіною, О. Хіміч, О. Заржицьким та іншими у контексті її значення для сталого економічного та соціального розвитку країни або її транснаціонального характеру. На глобальність заходів її забезпечення вказував також Н. Реймерс.

Формування цілей статті. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою роботи є викладення результатів проведеного аналізу соціокультурної та екологічної безпеки як новітніх об'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному прогресивному світі значно зростають потреби людини і суспільства у розвитку культури, в отриманні знань, в освіті, що зумовлено інтенсивністю і складністю соціальних трансформацій у сучасному світі. Зовнішня агресія, боротьба за ресурси, ринки збуту, транспортні комунікації, нерівномірність розвитку країн світу породжують протиріччя, глобальні, національні та регіональні виклики, чим актуалізують питання про виживання суспільства і стійкість розвитку освітньої системи як детермінантів забезпечення національної безпеки України. Водночас стратегічним завданням у сфері безпеки є підготовка людини до самовдосконалення безпечної життєдіяльності на основі культури безпеки [3, с. 242].

Вітчизняна освітня реальність є важливою сферою суспільного життя і національним пріоритетом, вона набуває особливого значення для збереження суверенітету та обумовлює стан забезпечення національної безпеки України. Національна система освіти є базовим елементом формування соціокультурної ідентичності народу, рівнем його духовного і культурного розвитку, основним інструментом досягнення стабільності у країні. Від ефективності і сталого розвитку вітчизняної освітньої системи залежить рівень професійної підготовки, моральних і культурних ідеалів особистості, можливості дієвого внеску у розвиток держави. У свою чергу, отримання нових знань зумовлює успіх реалізації інноваційного розвитку суспільства, її конкурентоздатність на міжнародному ринку праці, новітніх технологій. Водночас намагання держави

передбачити доступність, підвищити якість та ефективність освіти як найважливішого ресурсу забезпечення свободи, добробуту і безпеки громадян ще далекі від втілення у суспільну життєдіяльність.

Очевидним фактом є невідповідність якості вітчизняної освіти інтересам суспільства і розвитку особистості. Така невідповідність досягла критичного рівня і несе серйозну загрозу стійкості освітньої системи, загрожуючи національній безпеці України. Соціальне напруження у самому освітньому середовищі зумовлено стратегією послідовного реформування освітньої сфери за європейськими стандартами відповідно до ринкової кон'юнктури.

З огляду на це було прийнято нові Закони України: «Про вищу освіту» (2014 рік), «Про освіту» (2017 рік), «Про фахову передвищу освіту» (2019 рік), «Про повну загальну середню освіту» (2020 рік), в яких освіту визначено основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту; запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, і держави.

Незважаючи на це, деструктивні соціальні явища в освітній діяльності спричинюють серйозні зміни у громадській свідомості, призводячи до порушення національної ідентифікації особистості, стримування розвитку патріотизму, деідеологізації, виникнення етнічних і релігійних конфліктів. Наявність у суспільстві таких негативних явищ, як соціальна апатія, правовий нігілізм, системна корупція в освіті несе серйозні загрози національній безпеці України.

Основою будь-якої держави виступає народ, громадяни, особа, чия культура, менталітет, світогляд, знання про суспільний устрій визначають своєрідність та унікальність цього соціуму. В умовах поляризації демографічного потенціалу народонаселення окремих держав світу, нечисленності того чи іншого народу актуалізуються питання його соціокультурного виживання і забезпечення національної безпеки.

На нашу думку, перелік етнокультурних чинників, які впливають на стан національної безпеки, не є вичерпним. Існує низка аргументованих тверджень, що сучасні соціальні процеси, які відбуваються у державі (економічний стан, високий рівень корупції, окупація і бойові дії на окремих територіях України, неконкурентоспроможна освіта та інше), породжують негативні демографічні процеси, які становлять загрозу національним інтересам України та зумовлені неконтрольованою міграцією.

За спостереженнями В. Бліхаря та В. Башука, неконтрольована міграція перешкоджає реалізації національних інтересів, сприяє розмиванню національних цінностей і руйнуванню основних підвалин життя, здійснює негативний інформаційний та інформаційно-психологічний вплив [1, с. 382].

Відсутність законодавчого визначення напрямів державної міграційної політики України, принципів діяльності державних органів у сфері міграції, стратегічних цілей, завдань і стандартів із забезпечення реалізації прав людини негативно позначається на ефективності протидії явищам, які становлять загрозу національній безпеці України, – нелегальній міграції, загостренню демографічної кризи, а також від'їзду за межі України науковців, фахівців, кваліфікованої робочої сили [4].

Як указано у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року (далі – Стратегія), у перші роки після здобуття Україною незалежності завдяки масовій репатріації українців, кримських татар, вихідців із України, інших національностей населення країни зростало, незважаючи на негативні показники природного відтворення. Проте надалі внаслідок низки об'єктивних і суб'єктивних причин потік імміграції суттєво зменшився, Україна зазнала втрат власного населення унаслідок еміграції за кордон, що прискорює процеси депопуляції і старіння населення [5].

Окрім того, автори Стратегії констатують масовість (особливо у прикордонних регіонах) виїзду українців за кордон із метою працевлаштування, неоднозначний вплив цього на українське суспільство, зокрема, нелегальний характер працевлаштування значної частини українських працівників за кордоном, неналежний захист їхніх трудових і людських прав, соціальну незахищеність [5].

Серйозні ризики пов'язані з еміграцією висококваліфікованих спеціалістів та молоді, зокрема унаслідок неповернення на Батьківщину після отримання освіти за кордоном. Чинна Стратегія національної безпеки до загроз національній безпеці відносить «погіршення соціально-економічного становища», яке, за позицією її авторів, може спричинити посилення еміграції, що призведе до посилення «відтоку» з України досвідчених кваліфікованих спеціалістів та молодих талановитих кадрів [6]. Додамо, що і на «заході», і на «сході» низка країн призначення розробили і здійснюють політику залучення висококваліфікованих іммігрантів, молодих спеціалістів із числа іноземних студентів. Натомість в Україні втрата цих категорій працівників негативно позначається на віковій та освітньо-кваліфікаційній структурі робочої сили, може гальмувати економічне зростання.

В умовах продовження Операції Об'єднаних Сил в окремих районах Донецької і Луганської областей, пандемії COVID 19 і пов'язаної із нею економічної кризи є підстави для припущення щодо наростання еміграції, зростання мотивації до працевлаштування за кордоном і трансформації тимчасової трудової міграції на постійну, об'єднання сімей мігрантів у зарубіжних державах, що супроводжується збільшенням неврегульованого сегменту української еміграції за кордоном. Це може призвести до погіршення становища українців у зарубіжних державах, остаточної втрати для України багатьох мігрантів та їхніх нащадків, значного зменшення обсягів валютних надходжень від мігрантів.

Внутрішня міграція в Україні, яка могла бути альтернативою зовнішній міграції, відбувається поза планами і програмами регіонального розвитку. Вона спрямована до найперспективніших стосовно умов життя і працевлаштування регіонів, передусім до столиці, формується з найактивніших представників сільських поселень і депресивних регіонів, що звужує перспективи їхнього розвитку, посилює регіональні диспропорції [5].

Ураховуючи соціально-економічну ситуацію, міграційна привабливість України порівняно з іншими країнами, які приймають мігрантів, невисока. Підстави імміграції дещо звужені та обмежені передусім прибуттям іноземних студентів і нечисленних працівників. В Україні майже відсутні програми заохочення репатріації закордонних українців, вихідців із України та їхніх нащадків. Попри жорстку конкуренцію за кваліфіковані трудові ресурси на міжнародному ринку праці не існує системи залучення висококваліфікованих спеціалістів з-за кордону, здатних сприяти інноваційному розвитку економіки країни; не виправдано обмежені можливості виходу на український ринок праці найбільш підготовленої та інтегрованої частини іноземців, якими є іноземні студенти, що отримали освіту в Україні [5].

Окрім того, протягом останніх років спостерігається тенденція до постійного скорочення кількості мігрантів із неврегульованим статусом, затриманих на кордоні, а також виявлених у країні. Водночас проблема неврегульованої міграції залишається актуальною, такою, що впливає на безпеку країни, її міжнародні відносини, та в умовах відсутності контролю на значній ділянці східного кордону може загостритися [5].

Така ситуація, що складається нині у сфері міграції, потребує термінового врегулювання на основі виваженої стратегії. Чинна Стратегія, на нашу думку, має досить багато декларативних положень, причому деталізації потребує організаційно-правовий механізм її здійснення.

Хоча ця Стратегія спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного і соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки, її положення доцільно переглянути після завершення комплексних оглядів у секторі безпеки та оборони, а також у межах заходів із розроблення Стратегії людського розвитку, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії громадської безпеки і цивільного захисту України як інструментів реалізації Стратегії національної безпеки України [6]. Запровадження зазначеної Стратегії у сферу забезпечення національної безпеки України неможливе без подальшого створення конкретної організаційної моделі. Зазначене дозволяє стверджувати, що правовідносини у сфері реалізації державної міграційної політики прямо стосуються питань національної безпеки, що дозволяє виділити ці відносини у соціокультурний складовий її елемент – міграційну безпеку.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки є невід'ємною умовою сталого економічного і соціального розвитку України. Із цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [7].

На думку Т. Панталієнка, екологічна безпека є сукупністю опосередкованих джерелами підвищеної екологічної небезпеки (а також зміненим і несприятливим навколишнім середовищем) відносин, врегульованих юридичними, технічними та організаційними нормами права екологічної безпеки з метою попередження та усунення загрози життю і здоров'ю людини, матеріальним цінностям та навколишньому середовищу [8, с. 179].

Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (катастрофи планетарного масштабу), збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [9]. У ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначається, що екологічна безпека є таким станом навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей [7].

У ширшому розумінні, як пропонує М. Хилько, екологічна безпека – це сукупність дій, комплекс відповідних заходів і процесів, які забезпечують екологічний баланс на планеті та у різних її регіонах на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, без збитків (політичних, соціально економічних); це також будь-яка діяльність людини, що перешкоджає згубному впливу на екологічне середовище та не порушує баланс природних або змінених людиною природних компонентів середовища і процесів, що зумовлює тривале або необмежене у часі існування певної екосистеми.

Екологічна безпека встановлює порушений взаємозв'язок людини і природи та гармонізує їхнє співіснування, а також сприяє помірному і розумному використанню природних ресурсів людиною. Екологічна безпека пов'язана із сучасним розумінням екології, екологічної політики. В основі екологічної безпеки лежить фактор надійної захищеності природи від негативного впливу людства та охорони людства від руйнівних наслідків його дій, пов'язаних із нормальними умовами проживання на планеті. Завдяки екологічній безпеці здійснюється прямий зв'язок між соціумом і природою.

Екологічна безпека – це стан захищеності кожної окремої особи, суспільства, держави і навколишнього середовища від надмірної екологічної небезпеки. Проблеми навколишнього середовища зазвичай впливають на життя країни як вирішальний фактор або як складник національного добробуту і потенційних можливостей держави.

Із погляду на глобальний підхід до питання безпеки будь-який аспект, який загрожує виживанню планети і її природі, мусить розглядатися як загроза безпеці. Поняття про безпеку суттєво розширюється. Безпека стає всеохоплюючою категорією, яка поєднує більшість проблем захисту населення від будь-яких загроз [10].

Т. Козаченко стверджує, що завдання гарантування екологічної безпеки мають бути чітко сформульованими у розгорнутому концептуальному вигляді та як інтегральний елемент стратегії соціально-економічного розвитку, яка має ставити перед собою невідкладні завдання щодо забезпечення екологічної безпеки, зокрема розвитку правового поля із реалізації механізмів у системі регулювання екологічної безпеки; зміцнення інституційних засад державної системи регулювання екологічної безпеки; розвитку системи екологічного контролю та моніторингу, запровадження системи аналізу екологічної ситуації, прогнозування, планування і здійснення запобіжних заходів щодо ймовірних факторів шкідливого впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей; запровадження регіональних, місцевих та об'єктних планів дій, програм щодо охорони навколишнього природного середовища і розвитку системи регулювання екологічної безпеки; розроблення дійових механізмів інтеграції екологічного складника до стратегій і планів соціально-економічного розвитку. Деякі механізми не є новими, вони регламентовані у законодавстві, реалізовувалися на практиці, однак виявилися неефективними без належного державного екологічного контролю [11].

Варто зазначити, що стратегію такої діяльності законодавчо визначено ще у 2010 році Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [12], який втратив чинність через набуття чинності відповідної Стратегії до 2030 року [13], а також у межах планування і реалізації Цілей сталого розвитку країни до 2030 року [14]. Окрім того, слід прив'язати «оновлення» до заходів стратегічного планування у секторі безпеки та оборони. Чинна Стратегія національної безпеки визначає екологічну безпеку, зокрема безпеку середовища життєдіяльності людини, як один із найвищих пріоритетів: «маємо створити умови для підтримання екологічної рівноваги на території України, модернізації комунальної інфраструктури; посилити охорону навколишнього природного середовища; упровадити новітні системи поводження з відходами і скоротити промислові викиди; забезпечити ефективне використання природних ресурсів; захищати ліси і водойми; розвивати заповідний фонд; запобігати виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та усунути їх» [6].

Висновки з дослідження. Аналіз системи нормативно-правових актів та загальнотеоретичні дослідження публічного адміністрування у сфері соціокультурної безпеки та окремих сфер її забезпечення дозволяє зробити висновок, що ці суспільні відносини порівняно з іншими складниками національної безпеки нині потребують не лише перегляду механізмів правового регулювання, але і спонукають до відпрацювання організаційного механізму, який забезпечить їхню фактичну реалізацію.

Забезпечення екологічної безпеки як один із найважливіших напрямків публічного адміністрування у сфері соціокультурної безпеки потребує заходів із підвищення його надійності як цілісної системи забезпечення стійкості суспільства і держави.

Подальші наукові пошуки у цьому науковому напрямку доцільно здійснити щодо розроблення інструментів швидкої адаптації суспільства і держави до змін безпекового середовища. Окремим напрямком наукових досліджень має виступати пошук організаційно-правового механізму самопідтримання сталого функціонування, мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей системи освіти і забезпечення екологічної безпеки особи.

Список використаних джерел:

1. Бліхар В.С., Башук В.В. Філософсько-правовий і соціокультурний виміри національної безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 378-385. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2015/25_2/64.pdf
2. Голобородько А.Ю. Государственная культурная политика в системе обеспечения национальной безопасности современной России : дис. ... доктора политических наук : 23.00.02. Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ. Ростов-на-Дону, 2016. 276 с.
3. Шерер Н.В. Принципи виховання культури безпеки життєдіяльності у студентів вищих навчальних закладів. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 95. С. 238-244.
4. Савін В.М. Міграційна політика як складова національної безпеки України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 2. С. 52-59.
5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (ВВР) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12#Text>
8. Панталієнко Т.П. Екологічна безпека як об'єкт права екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182, ч. 1. С. 175-181.
9. Конституція України: від 28 червня 1996 року (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
10. Хилько М.І. Екологічна безпека України: Навчальний посібник. Київ, 2017. 266 с.
11. Козаченко Т.П. Загрози екологічної безпеки в системі національної безпеки України. *Наукові праці. Державне управління*. Вип. 269. Т. 281. С. 92-98.
12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text>
13. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: *Закон України* від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
14. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: *Указ Президента України* від 30.09.2019 №722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

УДК 316.334.4:340.11

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.03>

ВИДИ ДЕФОРМОВАНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Проць Олександра Євстахіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства,
соціології та політології
(Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Львівська область,
Україна)
orcid.org/0000-0002-2280-6836

У статті узагальнено теоретичні уявлення про деформації суспільної правосвідомості. Підтверджено, що українське суспільство сьогодні перебуває у стані подвійної трансформації. З одного боку, воно набуває ознак суспільства ризику, а з іншого – переживає зміни в політичній, економічній, соціальній і культурно-духовній сферах життя. Негативним наслідком цих трансформацій визнаються деструктивні зміни в суспільній правовій свідомості, які в юридичній науці позначаються терміном «деформації правосвідомості». В авторському розумінні правосвідомість являє собою єдність чотирьох елементів (раціонального, емоційного, ціннісно-орієнтаційного та вольового), які перебувають у діалектичному взаємозв'язку і взаємодії та адекватно відображають правову реальність. Відповідно, деформації правосвідомості – це спотворення, що виникають унаслідок ушкодження її елементів (одного чи декількох), через що правова реальність відображається неадекватно. Для класифікації деформацій правосвідомості використано такий критерій, як глибина й обсяг ушкоджень елементів правосвідомості, що відображають ступінь їх суспільної небезпечності. Поширеними видами деформованої правосвідомості сучасного українського суспільства як суспільства ризику визнано правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм та правовий нігілізм, причому останній вид найбільш небезпечний за наслідками. Проаналізовано зазначені види деформацій правосвідомості, виявлено відмінності між ними. Характерною рисою правосвідомості сучасною українського суспільства є інтеграція різних видів її деформацій. Встановлено, що в суспільстві ризику виникає такий вид деформації, як маргіналізована правосвідомість, що характеризується існуванням взаємовиключних орієнтацій та установок, небажанням знаходити компроміс і навіть готовністю застосовувати крайні форми ворожості. Розмежовано правову демагогію та деформації правосвідомості, які перебувають у співвідношенні «причина – наслідок». Правова демагогія визначена як юридично значущий вплив на знання, почуття й дії людей, що є формою обману та використовується зазвичай для досягнення певних цілей, нерідко корисливих. Саме правова демагогія може породжувати такі деформації правосвідомості, як правовий ідеалізм і правовий дилетантизм.

Ключові слова: деформації правосвідомості, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм, правовий нігілізм, правова свідомість.

TYPES OF DEFORMED LEGAL CONSCIOUSNESS IN A RISK SOCIETY

Prots Oleksandra Yevstakhiivna,
Candidate of Law Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department
of Law, Sociology and Political Science
(Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University,
Drohobych, Lviv region, Ukraine)
orcid.org/0000-0002-2280-6836

The article summarizes the theoretical ideas about the deformation of public legal consciousness. It is confirmed that Ukrainian society today is in a state of double transformation. On the one hand, it acquires signs of risk society, and on the other hand, it is experiencing changes in the political, economic, social, cultural and spiritual spheres of life. The negative consequence of these transformations is recognized as destructive changes in public legal consciousness, which in legal science is denoted by the term “deformations of legal consciousness”. In the author's understanding legal consciousness is a unity of four elements (rational, emotional, value-oriented and volitional), which are in dialectical interrelation and interaction and adequately reflect the legal reality. According to the deformation of legal consciousness – these are distortions arising from damage to its elements (one or more), as a result of which the legal reality is reflected inadequately. To classify deformations of legal consciousness we used such a criterion as the depth and volume of damage to elements of legal consciousness, reflecting the degree of their public danger. Widespread types of deformed legal consciousness of modern Ukrainian society are recognized legal idealism, legal infantilism, legal conformism and legal nihilism, with the latter type being more dangerous by consequences. These types of deformations of legal consciousness were analyzed, the differences between them were revealed. A characteristic feature of the legal consciousness of modern Ukrainian society is the integration of different types of its deformations. It is established that in the risk society there is such type of deformation as marginalized legal consciousness, characterized by the existence of mutually exclusive orientations and attitudes, unwillingness to find a compromise and even readiness to apply extreme forms of hostility. Legal demagogy and deformations of legal consciousness are distinguished, which are in the “cause – effect” relation. Legal demagogy is defined as a legally significant influence on the knowledge, feelings and actions of people, is a form of deception and is usually used to achieve certain, often selfish goals. It is legal demagogy that can produce deformations of public legal consciousness, in particular, legal idealism and legal dilettantism.

Key words: deformation of legal consciousness, legal idealism, legal infantilism, legal conformity, legal nihilism, legal consciousness, risk society.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає складний і суперечливий період свого становлення й розвитку. Його транзитивний стан зумовлений змінами, які відбуваються в політичній, економічній, соціальній та культурно-духовній сферах суспільного життя з моменту проголошення незалежності України й донині. Крім того, українське суспільство дедалі більше набуває рис суспільства ризику. Усе це спричиняє як позитивні, так і негативні наслідки, причому серед останніх можна назвати деструктивні зміни в суспільній свідомості, зокрема правовій. Такі зміни в юридичній науці визначаються як деформації правосвідомості, дослідженням

яких займається багато вітчизняних і зарубіжних учених. Останнім часом увагу українських науковців привертають проблеми філософсько-правової оцінки деструкції правосвідомості та шляхів її виправлення (В.І. Сировацький); фактичного стану правової культури населення України та відображення в ньому деформованої правосвідомості (М.В. Суходоля); детермінантів деформацій правосвідомості (М.В. Пампура) тощо. Однак це не знижує актуальність обраної нами проблематики, оскільки характерною рисою українських реалій, на жаль, є посилення ризиків і, відповідно, їх впливу на правову свідомість.

У зв'язку із цим метою статті є аналіз особливостей сучасного стану суспільної правосвідомості та основних видів її деформацій у суспільстві ризику.

Виклад основного матеріалу. Правова свідомість традиційно визнається основоположним, центральним елементом правової культури як окремої особистості, так і суспільства загалом. Правосвідомість являє собою сукупність поглядів, ідей, почуттів, настроїв, уявлень про право та його роль у житті держави, суспільства, людини. Сформований у свідомості «образ права» слугує імпульсом для прийняття відповідних правових рішень, дій та інших поведінкових актів. Із цього постає, що поведінка людини у правовій сфері залежить від того, як вона сприймає право, тобто від її правосвідомості. Безперечно, при цьому варто враховувати два аспекти: внутрішній, який передбачає взаємозв'язок правосвідомості й мислення, психофізіологічні особливості, риси характеру, та зовнішній, під яким розуміється не лише пасивне відображення економічних, соціальних та інших процесів і явищ, а й вплив чинників постійного чи тимчасового характеру. До них належать реформи, державні перевороти, протистояння суспільних груп, діяльність державних і суспільних інститутів [1, с. 38].

Ідеться про те, що складні й суперечливі процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві ризику, по-різному впливають на правову свідомість і правову поведінку конкретних осіб, суспільних груп, суспільства загалом. Схожу думку має В.І. Тимошенко, яка зазначила: «Соціальні трансформації завжди справляли суперечливий вплив на стан суспільства. Нестабільний його розвиток у сучасній Україні, неможливість законним шляхом реалізувати права й свободи, криза в соціальній, економічній і духовній сферах, занепад економіки, війна на сході країни, безробіття, зuboжіння населення, його масова міграція, у тому числі за кордон у пошуках роботи, а то й безпеки, корупція, девальвація національної валюти, утвердження культу споживання, насильства, цинізму й лицемірства, злочинність – усе це, на жаль, – реалії сьогодення» [2, с. 27]. До цього переліку можна додати ризики, характерні не лише для українського суспільства, а й для світової спільноти, серед яких – наслідки пандемії COVID-19, тероризм, політичні протистояння, збройні конфлікти, інформаційні загрози тощо.

Усі ці ризики негативно впливають і на розвиток правової системи Української держави, і на стан правової свідомості українського суспільства загалом та кожної людини зокрема. Поняттям «деформація правосвідомості» (від лат. *deformatio* – спотворення) у юридичній науці традиційно позначаються стійкі зміни у свідомості суб'єкта, що формують його негативне ставлення до права та є передумовою його неправомірної поведінки. Так, на думку М.П. Требіна, деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, за якого в носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття й настрої, переживання та емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку [3, с. 59]. Зі свого боку Ю.Ю. Калиновський вважає, що деформації правової свідомості – це «викривлення форми та змісту правових настанов, навичок і звичок на інституційному й неінституційному рівнях,

що відображається найперше в діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [4, с. 218–219]. Незважаючи на певні відмінності у визначеннях деформацій правосвідомості, усі дослідники наголошують на їх негативному змісті, що стає визначальною передумовою протиправної поведінки та негативно позначається на умовах існування кожної людини [2, с. 28].

На нашу думку, правосвідомість являє собою єдність чотирьох елементів (раціонального, емоційного, ціннісно-орієнтаційного та вольового), які перебувають у діалектичному взаємозв'язку і взаємодії та адекватно відображають правову реальність. Раціональний елемент утворюють знання й розуміння права, усвідомлення змісту правових приписів; емоційний елемент – це власне емоції, настрої, почуття, що виникають із приводу правових явищ; ціннісно-орієнтаційний елемент відображає ціннісне ставлення людини до права, оцінку права як справедливого чи несправедливого, дієвого або недієвого, стабільного чи нестабільного тощо; вольовий елемент формують правові переконання, правова воля та правові установки. Відповідно, деформаціями правосвідомості ми вважаємо спотворення, що виникають унаслідок ушкодження її елементів (одного чи декількох), у результаті чого правова реальність відображається неадекватно.

Інакше кажучи, правосвідомість може мати два основні стани – позитивний і деформований, які відрізняються природою відображення правової дійсності та ставленням їх носіїв до чинного права, правосуддя й законності. Позитивна правосвідомість передбачає загалом позитивну оцінку правової реальності. Носій позитивної правосвідомості оцінює право як ефективний інструмент, за допомогою якого можна та потрібно регулювати відносини, суб'єктом яких він є, вирішувати конфлікти, що виникають, і захищати свої права й законні інтереси. І навпаки, носій деформованої правосвідомості сприймає право як неефективну або навіть шкідливу соціально-нормативну систему обмежувально-карального характеру [5, с. 170].

У юридичній науці розроблена досить розгалужена система різновидів деформацій правосвідомості, до яких зараховують правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм), правовий дилетантизм, правову демагогію та «переродження правосвідомості» [6, с. 544–546], правовий цинізм [7], правовий егоцентризм, зловживання правом [8] тощо. При цьому кожен із дослідників використовує різні підходи для їх розмежування. На нашу думку, критерієм для класифікації деформацій правосвідомості може слугувати глибина й обсяг ушкоджень елементів правосвідомості, що відображають ступінь їхньої суспільної небезпечності. З огляду на цей критерій найбільш поширеними видами деформованої правосвідомості сучасного українського суспільства вважаємо правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм та правовий нігілізм. Причому останній вид – правовий нігілізм – практично в усіх дослідженнях оцінюється як найбільш небезпечний за наслідками.

Більшість науковців наголошує на тому, що для українського суспільства правовий нігілізм є характерною формою правосвідомості. Загалом підтримуючи це твердження, М.В. Суходоля уточнює, що вираженням нігілізму українського суспільства є знецінення права, спотворення його змісту, звернення до букви закону, тоді як насправді особливу цінність має його дух. Наслідком такого правового нігілізму є відчуття правової безвідповідальності як держави перед особою, так і особи перед державою [9, с. 202].

На думку О.В. Волошенюка, необхідно розрізняти правовий нігілізм у вузькому й широкому значенні. Так, під правовим нігілізмом у вузькому значенні він пропонує розуміти повну зневіру у справедливості, силі й ефективності права, а під

правовим нігілізмом у широкому значенні – різні прояви негативного ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання та юридичної діяльності, сумнівів у справедливості, силі й ефективності права [10, с. 7]. Вважаємо, що сам термін «нігілізм» дає підстави для чіткого й однозначного тлумачення правового нігілізму як цілковитого відкидання або ігнорування права, зневажливого ставлення до правових цінностей. Натомість сумніви в ефективності права як соціального регулятора можуть бути притаманні іншим видам деформованої правосвідомості, зокрема правовій індиферентності. Остання, як зазначає Т.В. Михайліна, пов'язана не з різко негативним ставленням до права, а з втратою віри в нього та намаганням суб'єкта триматися якнайдалі від будь-яких державно-правових інституцій, крім випадків нагальної необхідності [11, с. 28–29].

На нашу думку, небезпека правового нігілізму полягає в тому, що він уражає всі елементи правосвідомості. Так, щодо раціонального елемента це означає відсутність правових знань або свідоме нехтування ними; емоційний елемент нігілістичної правосвідомості охоплює відверто негативні емоції та почуття щодо права; ціннісно-орієнтаційний елемент характеризується не лише запереченням цінності права та правових цінностей, а й наявністю системи антицінностей – позитивним ставленням до порушень правових приписів і правопорушників, до кримінальної субкультури; вольовий елемент правосвідомості містить установки на протиправну поведінку (щоправда, вони не завжди реалізуються, зокрема, через страх перед можливим покаранням).

Під час розгляду правового нігілізму як одного з деструктивних станів правосвідомості схожі міркування висловлює В.І. Сировацький. Науковець слушно зауважує, що правовий нігілізм може проявлятися в різних формах заперечення права як соціальної цінності. При цьому неповнота ціннісних правових орієнтацій унаслідок відсутності адекватних ідей та уявлень, що мають вагоме соціальне значення, трансформує здоровий правовий світогляд людини в егоїстичний, егоцентричний. Вакуум у системі правових цінностей неминуче заповнюється уявленнями з протилежним знаком: якщо не цінується особистість, правова система, то в цій системі орієнтацій чільне місце відводиться егоїстичним інтересам або вузькогруповим поняттям [12, с. 10]. Отже, щодо правового нігілізму цілком виправдане позначення такого стану правосвідомості поняттям «деформація», натомість для характеристики інших можуть використовуватися поняття, що семантично менш негативно забарвлені: «відхилення», «ушкодження» тощо. Це стосується, зокрема, правового ідеалізму та правового інфантилізму.

Правовий ідеалізм визначається як схильність до гіперболізації ролі права в регулюванні суспільних відносин, перебільшення значення певних правових формулювань, приписування їм здатності радикально змінювати ситуацію у країні без урахування готовності суспільства до таких змін [13, с. 15]. Справді, правовий ідеалізм проявляється в переоцінці права та його можливостей у розв'язанні суспільних проблем. Наприклад, це можуть бути надмірні сподівання на те, що лише посиленням кримінально-правових санкцій можна знизити рівень правопорушності в суспільстві; при цьому не враховуються реальні передумови та причини правопорушень.

Правовий інфантилізм є таким відхиленням, коли деформації зазнає насамперед раціональний елемент правосвідомості, що проявляється у фрагментарності правових знань або їх недостатній глибині, хоча при цьому особа переконана в належній правовій освіченості. Правовий інфантилізм так само може породжувати негативні наслідки: наприклад, у процесі правозастосування слабке знання своїх статусів суб'єктами права провокує компетенційну корупцію – зловживання, втручання й обмеження прав.

Іншому виду деформацій – правовому конформізму – притаманна нечіткість або взагалі відсутність правових ціннісних орієнтацій. Якщо людина не має власних уявлень про цінність права та правові цінності, то власні установки на правову поведінку вона сформуванати не може, тому копіює поведінку свого найближчого оточення (діє, як усі). Небезпека правового конформізму полягає в тому, що під впливом соціального середовища поведінка людини може коливатися від правомірної до протиправної.

Слушну думку про суперечливість і своєрідну «оригінальність» правосвідомості українського суспільства висловила Т.В. Михайліна. Як вважає дослідниця, це проявляється в поєднанні («хімерному переплетенні») нігілістичного ставлення до права з так званим правовим ідеалізмом [11, с. 32]. Продовжуючи думку вченої, зауважимо, що нині в суспільній правосвідомості інтегруються практично всі види її деформацій – і ті, про які йшлося вище, і ті, які породжуються новими ризиками сучасності. Так, окремі дослідники звертають увагу на таку характеристику стану сучасної суспільної свідомості, як «маргінальність», що передбачає існування не просто суперечливих, а взаємовиключних орієнтацій та установок, небажання знаходити компроміс і навіть готовність застосовувати крайні форми ворожості проти незгодних [5, с. 171]. Маргінальна свідомість притаманна групам або індивідам, які під впливом зовнішніх чинників соціально-економічного й соціокультурного характеру змушені змінити своє соціальне становище, що супроводжується втратою колишнього статусу, системи цінностей, соціальних зв'язків тощо. Зрозуміло, що правова свідомість у такому випадку також зазнає кардинальних змін, тобто її можна назвати маргіналізованою.

Деформації правосвідомості є настільки складним феноменом, що нерідко дослідники висловлюють досить дискусійні судження. Так, А.С. Ткачук виокремлює такий вид деформації правової свідомості, як правова демагогія, що передбачає здійснення певного впливу на свідомість людей, наслідком якого стає формування однобічного або викривленого уявлення про правову дійсність. На думку дослідника, найбільшого поширення така форма деформації правосвідомості набуває під час проведення виборів або референдумів і супроводжується використанням широких можливостей засобів масової інформації та реклами щодо впливу на суспільну думку [14, с. 59]. На наше переконання, поняття правової демагогії є близьким, проте не тотожним категорії «деформації правосвідомості», вони, скоріше, перебувають у співвідношенні «причина – наслідок». Правову демагогію варто розуміти як юридично значущий вплив на знання, почуття та дії людей. Правова демагогія є «напівправдою», яка потрібна для того, щоб «прикрити» обман, і використовується вона не лише в політичній діяльності для досягнення певних цілей, нерідко корисливих. Прикладом правової демагогії можуть слугувати заклики відновити в Україні такий вид кримінального покарання, як смертна кара. Усі пропозиції стосовно відновлення норм, що її визначають, у Кримінальному кодексі України С.І. Мінченко цілком слушно вважає безпідставними та виключно піаром окремих політичних діячів [15, с. 29]. Своєю чергою правова демагогія впливає на суспільну правосвідомість, породжуючи такі деформації, як правовий ідеалізм і правовий дилетантизм.

Висновки. Отже, процес трансформації більшості наявних суспільств у «суспільства ризику» не оминув і Україну, яка сьогодні до того ж переживає складний період існування власної державності. Активного впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків зазнає суспільна правосвідомість, унаслідок чого відбувається ушкодження її елементів. Для деформованої правосвідомості характерне неадекватне відображення правової реальності. Правосвідомості сучасного українського суспільства найбільше притаманні такі види деформацій, як правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий конформізм і правовий нігілізм, які відображають полярне ставлення до права – від

абсолютизації його ролі в суспільному житті до повного заперечення, що загалом має негативні наслідки як для самих носіїв деформованої свідомості, так і для держави й суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Тихомиров Ю.А. Правовое сознание в условиях социальной динамики. *Государство и право*. 2020. № 3. С. 37–47. URL: <https://doi.org/10.31857/S013207690008682-2>.
2. Тимошенко В.І. Деформована правосвідомість як передумова протиправної поведінки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 27–32. URL: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/05>.
3. Требін М.П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2009. Вип. 23. С. 59–62.
4. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.
5. Пастушенко О.В. Деформація правосознання как социальное явление. *Культура народов Причерноморья*. 2012. № 237. С. 169–172.
6. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. Крижановський А.Ф. Правовий цинізм у юридичній сфері. *Правове життя сучасної України : тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу Одеської національної юридичної академії, м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.* Одеса : Фенікс, 2010. С. 64–66.
8. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом как юридический феномен : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2008. 52 с.
9. Суходоля М.В. Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 200–204. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.35>.
10. Волошенко О.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 16 с.
11. Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 312 с.
12. Сировацький В.І. Деструкція правосвідомості та шляхи її виправлення як об'єкт філософсько-правового аналізу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2013. 20 с.
13. Бурдоносова М.А. Теоретичні аспекти правового ідеалізму та правового нігілізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
14. Ткачук А.С. Деформації правосвідомості: їх сутність та наслідки. *Актуальні проблеми політики*. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 56–63.
15. Мінченко С.І. Кримінологічні погляди на смертну кару в Україні та світі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4. С. 28–38.

УДК 340.12:347

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.04>

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Шевчук Оксана Романівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права юридичного факультету
(Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль, Україна)

Юркевич Ірина Ігорівна,
старший викладач кафедри
кримінального права та процесу
і правоохоронної діяльності
юридичного факультету
(Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль, Україна)

Юридична клініка як правова категорія не отримала в Україні належної правової регламентації. У вітчизняній юридичній науці розглядаються окремі аспекти діяльності юридичних клінік, а також можливості їх використання в процесі навчання з підготовки юристів, особливості надання безоплатної правової допомоги студентами, правові аспекти організації та функціонування як бази практики, проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Є різні способи захисту прав та свобод людини і громадянина. Так, наприклад наявний судовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина і позасудовий. Право громадян на судовий захист передбачене у статті 10 Загальної декларації прав людини, згідно з якою воно знайшло своє відображення у частині першій статті 55 Конституції України. Кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Для того щоб звернутися до суду, необхідно скласти позовну чи іншу заяву, передбачену чинним процесуальним законодавством, надати суду відповідні докази та сплатити судовий збір. Позов має відповідати вимогам, встановленим процесуальним законодавством. Підготувати документи для звернення до суду особа може самостійно або ж звернутися за правовою допомогою, у тому числі безоплатною.

Метою зазначеного наукового дослідження є проведення комплексного аналізу ролі юридичних клінік у механізмі захисту прав людини.

Автори доходять **висновку**, що у нашій країні також діють державні органи надання правової допомоги, чим здійснюють захист прав людини. Проте вони надають безкоштовну правову допомогу тільки громадянам, які належать до соціально незахищених верств населення. Це відбувається також за рахунок юридичних клінік у вигляді надання усних та письмових консультацій, підготовки процесуальних документів та представництва інтересів за наявності адвокатського свідоцтва керівника або викладачів структурного підрозділу.

Це дає високий результат, адже допомога в захисті прав громадян – це спосіб підвищення ефективності педагогічного процесу.

Ключові слова: юридичні клініки, захист прав людини, безоплатна правова допомога, міжнародний досвід, соціально незахищені верстви населення.

THE ROLE OF LEGAL CLINICS IN THE MECHANISM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

Shevchuk Oksana Romanivna,
Candidate of Law,
Associate Professor at the Department of
Constitutional, Administrative
and Financial law at the Faculty of Law
(Western Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine)

Yurkevich Irina Ihorivna,
senior lecturer at the Department of
Criminal Law and Procedure and Law
Enforcement of the Faculty of Law
(Western Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine)

Legal clinic as a legal category has not received proper legal regulation in Ukraine. Domestic legal science considers some aspects of legal clinics, as well as the possibility of their use in the training of lawyers, especially the provision of free legal aid to students, legal aspects of organization and functioning as a base of practice, staffing and logistics. There are different ways to protect the rights and freedoms of man and citizen. For example, there is a judicial mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms and extrajudicial. The right of citizens to judicial protection is provided for in Article 10 of the Universal Declaration of Human Rights, according to which it is reflected in part one of Article 55 of the Constitution of Ukraine. Everyone is guaranteed the right to appeal in court against decisions, actions or omissions of public authorities, local governments, officials and officers. The Constitution of Ukraine guarantees everyone judicial protection of his rights within the constitutional, civil, commercial, administrative and criminal proceedings of Ukraine. In order to apply to the court, it is necessary to file a claim or other statement provided by the current procedural legislation, provide the court with the relevant evidence and pay the court fee. The claim must meet the requirements established by procedural law. A person may prepare documents for applying to the court independently or apply for legal assistance, including free of charge.

The purpose of this research is to conduct a comprehensive analysis of the role of legal clinics in the mechanism of human rights protection.

The authors conclude that in our country there are also state bodies providing legal assistance, which protects human rights. However, they provide free legal aid only to citizens who belong to socially vulnerable groups. This is also done at the expense of legal clinics in the form of providing oral and written advice, preparation of procedural documents and representation of interests in the presence of a lawyer's certificate of the head or teachers of the structural unit. This gives a high result, because assistance in protecting the rights of citizens is a way to increase the efficiency of the pedagogical process.

Key words: legal clinics, protection of human rights, free legal aid, international experience, socially vulnerable segments of the population.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальним питанням усього існування людства було і буде питання захисту та реалізації прав людини. Важливим чинником, що вказує на демократичність, соціальність, а також на те, що така держава є правовою, є утвердження, забезпечення, реалізація прав людини.

Гарантії дотримання прав людини та їх захисту закріплені як у національних, так і в міжнародних нормативних актах. Частина п'ята статті 55 Конституції України проголошує, що кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Це явний прояв верховенства права в нашій державі. Важливо, що в такому випадку ми не обмежуємося лише законодавством, а ця норма містить і інші соціальні регулятори, норми моралі, традиції, звичаї тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання такої проблеми і на які спираються автори, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується зазначена стаття. Основна частина наукових робіт, які відіграють важливу роль у формуванні теоретико-методологічної бази дослідження такої проблематики, написана зарубіжними науковцями. Серед найбільш відомих дослідників слід особливо виділити Н.А. Розенфельда, О.В. Isaenkova, А. Karaarslan, F.H. Kasim, N. Karaarslan, O. Ates, S.A. Hosseini.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою зазначеного наукового дослідження є проведення комплексного аналізу ролі юридичних клінік у механізмі захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Є різні способи захисту прав та свобод людини і громадянина. Так, наприклад, наявний судовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина і позасудовий. Право громадян на судовий захист передбачене у статті 10 Загальної декларації прав людини, згідно з якою воно знайшло своє відображення у частині першій статті 55 Конституції України. Кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Кожен може звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, звісно, перед тим скориставшись усіма національними засобами юридичного захисту. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. І власне, відповідно до частини другої статті 55 Конституції України держава бере на себе такий обов'язок [1].

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Для того щоб звернутися до суду, необхідно скласти позовну чи іншу заяву, передбачену чинним процесуальним законодавством, надати суду відповідні докази та сплатити судовий збір. Позов має відповідати вимогам, встановленим процесуальним законодавством. Підготувати документи для звернення до суду особа може самостійно або ж звернутися за правовою допомогою, у тому числі безоплатною [1].

Слід відзначити, що норми, які передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності всіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист. Правосуддя

за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах.

Тож суд є пріоритетним, але далеко не єдиним органом захисту прав і свобод людини й громадянина, на що прямо звертається увага в Конституції.

Під другим видом захисту розуміємо розгляд звернень громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Згідно з Конституцією України (стаття 40), кожна людина має право направляти індивідуальні чи письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових та службових осіб. Порядок звернень визначається Законом України «Про звернення громадян».

Цей Закон передбачає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їхніх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їхньої статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ і державної безпеки, а також особи рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України мають право подавати звернення, які не стосуються їхньої службової діяльності.

Особи, які не є громадянами України і законно перебувають на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

В основі концепції юридичної допомоги в Україні лежить конституційно-правова аксіома про те, що всі особи, що перебувають на території нашої держави, як такі, що є громадянами України, так і такі, що не мають громадянства, володіють гарантованим на конституційному рівні правом на отримання правової допомоги. Вона сформульована у статті 59 Конституції України таким чином: «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Така аксіома, як ми бачимо, доповнена конституційним положенням про можливість надання державною безоплатною юридичною допомогою.

Виходячи з такої правової парадигми, можна дійти висновку про існування таких положень, що утворюють концепцію правової допомоги в Україні:

1. Право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги має не відносний, а абсолютний характер (позаяк не може бути обмежена, скасована або призупинена внаслідок зміни режиму державного управління) і є загальним, тобто належить всім, незважаючи на різні відмінності, наприклад, соціальних, вікових, за ознакою громадянства тощо. Також і майнові відмінності між особами не можуть стати перешкодою для того, щоб володіти цим правом – в іншому випадку концептуальний принцип загальності права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги перетворюється на фікцію.

2. Юридична допомога від держави має безоплатний характер. Держава надає громадянам не саму допомогу, а право на отримання цієї допомоги. Справді, гарантувати всім рівну можливість користуватись кваліфікованою правовою допомогою держава не може та й не має, позаяк це пов'язано з досягненням соціальної рівності. Але створення центрів безоплатної правової допомоги та юридичних клінік дає

можливість кожному, хто соціально незахищений, отримати право на захист своїх інтересів [2, с. 456].

Якщо значна частина населення не може, наприклад, скористатися послугами дорогого адвоката (формально маючи на це право), то це несправедливо, і тому слід внести відповідні зміни в концепцію надання правової допомоги [3, с. 13]. Зрештою, як зазначає О. Орлова, така ситуація, коли багато громадян не можуть розраховувати на отримання кваліфікованої допомоги, маючи право на це, суперечить Загальній декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року, в якій регламентується, що кожна людина має право на соціальний порядок, за якого її права і свободи можуть бути повністю захищені [4, с. 77].

Зрозуміло, можна в порядку заперечення сказаного вказати на те, що в нашій країні «у випадках, передбачених законом, юридична допомога надається безкоштовно». Однак це конституційне положення застосовується тільки до тих осіб, які є об'єктивно дискримінованими – особам з інвалідністю, хворим, безробітним тощо. держава визнає, що такі особи мають соціально незахищений статус і надає як право, так і можливість отримання безоплатної правової допомоги. Але ж далеко не всі громадяни є об'єктивно соціально незахищеними.

З огляду на вищевикладене, ми пропонуємо доповнити концепцію надання правової допомоги, визначивши, що остання поряд з оплатним характером (коли допомога надається, наприклад, адвокатом, на основі укладеного з ним договору) і безоплатним характером, коли вона повністю надається за рахунок держави, може мати і пропорційно безоплатний характер, коли особа, що її отримує, бере участь у витратах на її здійснення тією мірою, в якій це їй дозволяють її доходи.

Це буде означати, як відзначає С. Хоссейні, перехід від формально-правового способу вирішення проблеми надання юридичної допомоги до соціально-правового. Соціально-правовий підхід до вирішення такої проблеми означає, на нашу думку, також і те, що спосіб її дозволу повинен бути не державним, а суспільно-державним. Певні суспільні структури, юридичні та фізичні особи повинні створювати фонди правової допомоги, здатні доповнювати витрати держави, спрямовані на забезпечення гарантованого правового захисту законних інтересів громадян України [4, с. 77].

Поряд з вищезазначеними особливостями наявної концепції правової допомоги в Україні слід звернути увагу і на інші особливості, які пов'язані з положенням про надання безоплатної юридичної допомоги.

По-перше, формулювання статті 59 Конституції України щодо права на юридичну допомогу, оплачувану за рахунок держави, не дозволяє вважати це право конституційним правом, позаяк Конституція не визначає перелік суб'єктів, які можуть цим правом користуватись, вказуючи, що це буде визначати закон.

По-друге, у разі такого підходу безоплатна юридична допомога надається тільки на підставі формального віднесення суб'єкта до тієї категорії осіб, яка передбачена законом, а не на підставі того, що він справді потребує підтримки з боку держави (через, наприклад, складні життєві обставини). Порівняно висока витратність надання юридичної допомоги для держави виправдовує такий підхід, незважаючи на його явну недосконалість.

Вищезазначені особливості концепції надання юридичної допомоги породжують певний стандарт такого виду юридичної діяльності в нашій державі.

Стандарт надання юридичної допомоги в деяких зарубіжних країнах

Законодавство деяких зарубіжних країн передбачає і інший порівняно з розглянутим вище національним підхід (стандарт) у наданні безоплатної правової

допомоги. Звернемося, наприклад, до Конституції Іспанії. Стаття 119 Конституції Іспанії сформульована таким чином: «Правосуддя здійснюється безкоштовно у випадках, передбачених законом, а також у будь-якому випадку, коли особи, які беруть участь у судовому розгляді, засвідчать, що не мають достатніх коштів для захисту своїх прав та інтересів». Таким чином, підхід, який розділяє іспанський законодавець, полягає в тому, що безкоштовність правосуддя повинна бути забезпечена не тільки у випадках, передбачених законом, а й у тих випадках, коли особи, які беруть участь у судовому розгляді, пред'являть докази, що не мають можливості оплатити здійснення правосуддя.

Це важливе правове становище, адже воно означає конституційну гарантію надання безоплатної юридичної допомоги не тільки малозабезпеченим громадянам, об'єктивно дискримінованим чи соціально незахищеним особам, а й громадянам з порівняно високим рівнем доходу, якщо вони цього справді потребують.

Найбільшою мірою цей підхід реалізований, на наш погляд, у Фінляндії. Ще в 1973 р. у цій країні були прийняті Закон про державну юридичну допомогу та Закон про безоплатне судочинство, які закріпили обов'язок надання правової допомоги для малозабезпечених верств населення за муніципалітетами. У 1998 року обов'язок зі створення системи юридичної допомоги був покладений на Міністерство юстиції Фінляндії. Нарешті, в 2002 році була проведена чергова реформа системи правової допомоги, в результаті якої:

- право на юридичну допомогу, оплачувану за рахунок держави, отримали не тільки незаможні громадяни, а й громадяни із середнім рівнем доходу;
- така допомога громадянам перестала бути пов'язана рамками їхнього місця проживання, позаяк вона стала надаватися в будь-якому з шести судових округів Фінляндії, які тепер отримали значення округів юридичної допомоги.

Кожен з цих великих округів являє собою область, яка ділиться на 5–7 підлеглих округів, очолюваних державним бюро юридичної допомоги. До складу бюро входять головний державний юридичний помічник, юридичні помічники та інший персонал. Державні юридичні помічники є державними службовцями. Призначає на посаду державних юридичних помічників Міністерство юстиції Фінляндії. З числа головних державних юридичних помічників, які очолюють місцеві бюро, вибирається строком на 5 років Директор служби юридичної допомоги, який керує всім округом. Натепер у країні діє 65 Бюро, в яких працюють 220 юридичних помічників. З урахуванням розгорнутих у малонаселених і віддалених районах філій місцевих бюро та пунктів прийому громадян Фінляндії створений ресурс юридичних кадрів, що дозволяє охопити системою надання юридичної допомоги близько 75% сімей Фінляндії.

Державна юридична допомога в Фінляндії включає у себе:

- повну або часткову оплату послуг юридичного помічника;
- оплату послуг з усного або письмового перекладу, які необхідні для розгляду справи;
- відсутність платежів за видачу судових рішень та документів інших офіційних інстанцій, які необхідні для ведення справи.

Крім того, за державний кошт оплачується компенсація свідкові, який запрошений одержувачем юридичної допомоги, а також інші витрати, пов'язані з наданням доказів, якщо вони необхідні для розгляду справи.

Рішення про надання державної юридичної допомоги приймається державними бюро юридичної допомоги. У разі незгоди заявника з рішенням бюро він може оскаржити його у суді.

Більшість справ, за якими в бюро надається правова допомога, стосуються цивільних або адміністративних правовідносин. В основному, це питання, що виникають під час розлучень, поділу майна, виплати аліментів, виконання шлюбних контрактів, складання заповітів, опису і розподілу спадщини, укладення та виконання договорів купівлі-продажу і трудових договорів, призначення і виплати допомог і компенсацій. Бюро також надає допомогу у кримінальних справах, що становить до 25 відсотків від загальної кількості допомоги, що надається.

Юридичну допомогу не оплачують особи, чий дохід не перевищує 500 євро на місяць. Якщо дохід становить більше 500, але менше 650 євро для самотньої людини або менше 550 євро на кожного з подружжя, вноситься одноразовий платіж у розмірі 35 євро. Далі залежно від доходу громадяни сплачують частину від вартості наданої юридичної допомоги таким способом. Частина вартості, яка оплачується, становить: 20% для одиноких громадян, які мають дохід 850 євро на місяць і для подружжя, що мають дохід 650 євро на кожного; 30% для одиноких громадян, які мають дохід 1 000 євро на місяць і для подружжя, що мають дохід 800 євро на кожного; 40% для одиноких громадян, які мають дохід 1200 євро на місяць і для подружжя, що мають дохід 1000 євро на кожного; 55% для одиноких громадян, які мають дохід 1300 євро на місяць і для подружжя, що мають дохід 1100 євро на кожного; 75% для одиноких громадян, що мають дохід 1400 євро на місяць і для подружжя, що мають дохід 1200 євро на кожного [6, с. 39].

Якщо сума реальних грошових коштів заявника має частку понад 1400 євро у одинокій людині, а у подружжя 1200 євро на кожного, державна юридична допомога не надається.

Слід підкреслити, що державні юридичні помічники є державними службовцями і отримують заробітну плату. Призначає на посаду державних юридичних помічників Міністерство юстиції Фінляндії. У разі відкриття вакантних місць конкурс на посаду державного юридичного помічника становить від 10 до 30 осіб на місце [7].

Таким чином, правові основи надання юридичної допомоги в Фінляндії забезпечують нині той самий пропорційно безоплатний характер, про який йшлося вище. У цій країні юридична допомога у всіх її формах – оплатній, пропорційно-оплатній і безоплатній – здійснюється державними юридичними помічниками.

Поряд з такою моделлю надання правової допомоги необхідно звернути увагу і на китайську модель надання правової допомоги населенню. Особливості цієї моделі полягають у такому:

- правова допомога в КНР (як і у Фінляндії) надається тим особам, які обґрунтовано звернулися з таким проханням і мають доказ того, що потребують правової допомоги для захисту своїх законних прав та інтересів, позаяк з економічних причин не в змозі оплатити;

- поряд із судами і адвокатами в Китаї правова підтримка населення здійснюється і співробітниками системи Міністерства юстиції. Такі співробітники зазвичай надають нескладну правову допомогу, пов'язану з юридичними порадами, зі складанням документів, зі звичайними непроцесуальними питаннями. У повітах і районах створюються центри правової допомоги відповідних адміністративних одиниць, які здійснюють безпосередньо роботу з правової підтримки. На провінційному рівні сформовані вищі Центри правової підтримки, які здійснюють керівництво та координацію роботи центрів правової допомоги у підвідомчих їм нижчестоящих адміністративних одиницях. Центр правової допомоги при Міністерстві юстиції (створений у 1997 р.) здійснює єдине керівництво або частково покриває вартість наданих правових послуг.

Правова підтримка таких громадян багато у чому покладена на судочинство та адвокатуру. Відповідно до положень Закону КНР «Про судочинство» 1995 р. низові народні суди (народні суди повітів, автономних повітів, міст, районів, підлеглих місту) делегують окремі повноваження створюваним ними народним трибуналам. У числі таких повноважень – перегляд листів населення, ведення прийому громадян. У своїй діяльності він спирається на Фонд правової допомоги. Фонд правової допомоги КНР акумулює грошові кошти з таких джерел, як пожертвування і дотації, що надходять від підприємств, комерційних суб'єктів і приватних осіб. З метою отримання прибутку Фонд використовує покупку облігацій, акцій підприємств і цінних паперів. Таким чином, у Китаї застосовується (нехай і певною мірою) суспільно-державний спосіб надання юридичної допомоги населенню, за якого, як уже нами зазначалося, використовуються можливості не тільки держави, але і громадянського суспільства.

Висновки. У нашій країні також діють державні органи надання правової допомоги, чим здійснюють захист прав людини. Проте вони надають безкоштовну правову допомогу тільки громадянам, які належать до соціально незахищених верств населення. Це відбувається також за рахунок юридичних клінік у вигляді надання усних та письмових консультацій, підготовки процесуальних документів та представництва інтересів за наявності адвокатського свідоцтва керівника або викладачів структурного підрозділу.

Це дає високий результат, адже допомога в захисті прав громадян – це спосіб підвищення ефективності педагогічного процесу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 9.10.2021).
2. Розенфельд Н.А. Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік. *Університетські наукові записки*. Хмельницький університет управління та права. 2007. № 2 (22). С. 456–460.
3. Пашковський М.І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»: минуле, сучасне та майбутнє. Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. Одеса, 2011. С. 13–16.
4. Orlova O. Legal clinics at current stage of society development. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 2020. No. 38(2), pp. 77–80. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/688>
5. Hosseini S.A. Complexity Faced by Legal Clinics in Afghanistan: Addressing the Challenges. *Asian Journal of Legal Education*. 2020. No. 7(2). Pp. 164–177. DOI: 10.1177/2322005820919256
6. Isaenkova O.V. "The Main Objective of the Legal Clinic: Protecting the Rights of the Poor or Skills of Students?" *Bulletin of Civil Procedure*, 2020, Vol. 10(1), pp. 39–50. DOI: Advances in Economics, Business and Management Research, volume 164 402 10.24031/2226-0781-2020-10-1-39-50.
7. Karaarslan A., Kasim F.B.H., Karaarslan N., Ates O. A study on legal and medical dimensions of radiation exposure in neurosurgery clinics in Turkish practice. *Surg Neurol Int*. 2020. No. 11. P. 397. Published 2020 Nov. 18. DOI: 10.25259/SNI_703_2020.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.05>

СУДОВИЙ ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ АВТОРА КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ

Поливач Євген Юрійович,
аспірант кафедри підприємницького
та корпоративного права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено висвітленню питання про захист майнових прав правонаступників – авторів комп'ютерних програм у судовому порядку та їхніх спадкоємців.

Нині у разі виникнення спорів щодо спадкування права на твір ми маємо дотриматися загальних положень про спадкове право, яке міститься у книзі 6 ЦК України. Проте закон України «Про авторське право і суміжні права» має певні відмінності від чинного Цивільного кодексу України у частині порядку прийняття спадкоємцем майнових прав на твір, що дістався у спадок, зважаючи на факт, що авторство на твір може належати кільком творцям або навіть колективу авторів. Ця обставина ускладнює передачу майнових прав від автора спадкоємцям (правонаступникам). Майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне авторське право, переходять у спадщину [3].

Спадкоємці як суб'єкти авторського права мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора у порядку статті 52 Закону «Про авторське право і суміжні права».

Задля захисту свого авторського права і суміжних прав суб'єкти авторського права і суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їхньої компетенції [3].

Відсутність чіткого і синхронного порядку спадкування авторських прав на комп'ютерні програми створює певні незручності на практиці. Спори про спадщину завжди були одними із важко вирішуваних спорів щодо речей, які є традиційними об'єктами спадкового права.

За загальним правилом до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинились унаслідок його смерті [5].

Відповідно до ст. 29 Закону України «Про авторське право і суміжні права» майнові права авторів та осіб, які мають виключне авторське право, переходять у спадщину. Успадкування відбувається за законом і за заповітом.

Кожен має право користуватися результатами своєї інтелектуальної діяльності, яка охороняється основним законом – Конституцією України [1].

Ключові слова: суд, автор, спадкоємці, судовий спір, майнові права.

JUDICIAL PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS OF THE HEIRS OF THE AUTHOR OF THE COMPUTER PROGRAM

Polyvach Yevhen Yuriyovych,
Graduate Student of the Department
of Business Law and Corporate Law
(Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the issue of protection of property rights of the successors of the authors of computer programs in court and their heirs.

Today, in case of disputes over the inheritance of the right to a work, we must comply with the general provisions on inheritance law contained in Book 6 of the Civil Code of Ukraine. However, the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" has some differences from the current Civil Code of Ukraine in terms of acceptance by the heir of property rights to the work inherited, given the fact that authorship of the work may belong to several creators or even a group of authors. This circumstance complicates the transfer of property rights from the author to the heirs (successors). Property rights of authors and other persons who have exclusive copyright are inherited [3].

Heirs, as subjects of copyright have the right to protect the authorship of the work and to counteract the distortion, distortion or other alteration of the work, as well as any other encroachment on the work that may damage the honor and reputation of the author under Article 52 of the Law "On Copyright law and related rights".

For the protection of their copyright and related rights, the subjects of copyright and related rights have the right to apply in the prescribed manner to the court and other bodies in accordance with their competence [3].

The lack of a clear and synchronous order of inheritance of copyrights to computer programs creates certain inconveniences in practice. Inheritance disputes have always been one of the most difficult to resolve in matters that are traditional objects of inheritance law.

As a general rule, the inheritance includes all the rights and obligations that belonged to the testator at the time of the opening of the inheritance and did not end as a result of his death [5].

According to Art. 29 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" property rights of authors and persons who have exclusive copyright are inherited. Inheritance occurs by law and by will.

Everyone has the right to use the results of their intellectual activity, which is protected by the basic law of the Constitution of Ukraine [1].

Key words: court, author, heirs, litigation, property rights.

Основною особливістю спадкування авторських прав є те, що об'єктом спадщини є виключні майнові права автора. Особисті немайнові права автора у спадщину переходити не можуть, але можуть переходити права, тісно пов'язані із майновими.

До складу спадщини входять майнові права інтелектуальної власності, чинні на час відкриття спадщини (право на отримання винагороди за використання твору; право на відтворення, опублікування і розповсюдження авторського твору).

Суб'єктами авторського права можуть бути спадкоємці, інші фізичні та юридичні особи, зокрема держава Україна, до яких авторське право переходить згідно із законом чи договором.

Згідно із правилами статті 1220 ЦК України часом відкриття спадщини слід вважати день смерті особи, зазначений у свідоцтві про смерть, виданому відповідним державним органом реєстрації актів цивільного стану.

Місцем відкриття спадщини слід вважати останнє місце проживання спадкодавця, котре визначається правилами статті 29, частиною другою статті 1221 ЦК України [2].

Зазвичай після смерті автора суб'єктами авторського права стають його спадкоємці, які одержують перелік авторських прав у порядку спадкування за законом або за заповітом.

Позивачами цієї категорії справ є: автори творів, їхні спадкоємці та особи, які набули права на твори відповідно до договору чи закону (суб'єкти авторського права, їхні правонаступники); виконавці творів, їхні спадкоємці та особи, які набули суміжні права відповідно до договору чи закону щодо виконань. Відповідачами є користувачі (набувачі) авторських прав, які використовують твір за ліцензійним або авторським договором.

Суду слід виходити із наявності матеріально-правової презумпції авторства. Відповідач, який заперечує позов, зобов'язаний довести виконання вимог Закону N 3792-ХІІ під час використання ним об'єкту авторського права і суміжних прав, а також спростувати передбачену цивільним законодавством презумпцію винного завдання шкоди [10].

Відповідно до норм статті 1273 ЦК України спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, визначеного ст. 1270 ЦК України. Після закінчення цього строку частка у спадщині не може бути збільшена на основі тих підстав, що хто-небудь зі спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, має право розпорядитися частиною або всім майном, отриманим у порядку спадкування, шляхом відчуження її іншому спадкоємцеві за договором купівлі-продажу, дарування тощо.

Визначення додаткового строку для подання заяви про відмову від спадщини чинним законодавством України не передбачено.

Спир про спадкування розглядається судом тільки у порядку цивільного судочинства. Постановлення ухвали про закриття провадження у справі без зазначення, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд таких справ, не допускається.

Під час вирішення спорів за справами про спадкування за законом судам потрібно враховувати, що частки у спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними.

У разі неприйняття спадщини спадкоємцем попередньої черги останній не позбавляється права вимагати надання йому судом додаткового строку, достатнього для прийняття ним спадщини за ч. 3 ст. 1272 ЦК України.

У випадку задоволення його позову він як спадкоємець попередньої черги матиме право на перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК України).

Програми для комп'ютерів захищені авторським правом як твори літератури відповідно до норм Бернської Конвенції і статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне авторське право, переходять у спадщину [3].

Спадкоємці мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, який є унікальним за своєю сутністю,

а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора.

Що стосується майнового авторського права на програмне забезпечення та отримання матеріального заохочення його власниками, то це можливо і законно протягом усього життя автора і ще 70 років після його смерті. Водночас розподіл доходів між спадкоємцями після смерті автора визначається заповітом. Права автора діятимуть протягом усього життя автора та 70 років після його смерті.

Вибір способу захисту порушеного права належить позивачу – суб'єкту авторського права і суміжних прав.

У судових спорах про захист авторського права і суміжних прав позивачами є: автори творів, їхні спадкоємці та особи, які набули права на твори відповідно до договору чи закону (суб'єкти авторського права); виконавці творів, їхні спадкоємці та особи, які набули суміжні права відповідно до договору чи закону щодо виконань; правонаступники та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права та інші зацікавлені особи, які мають право у разі смерті автора звернутися до суду з позовом про охорону недоторканності твору [2].

Відповідно до ст.435 ЦК України за відсутності доказів творцем програми вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства).

Далі прийняття спадщини може відбуватися двома шляхами: на підставі спільного проживання спадкоємця разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини (згідно зі ст. 1268 ЦК України) та внаслідок подання заяви про прийняття спадщини до нотаріусу за місцем відкриття спадщини [2]. Зазначені дії мають бути зроблені протягом 6 місяців від моменту відкриття спадщини.

Спадкоємці здійснюють авторські права лише спільно. Будь-які дії щодо використання успадкованого твору можливі тільки за наявності спільної згоди всіх спадкоємців.

Імперативною нормою статті 28 Закону «Про авторське право і суміжні права» встановлено строки дії авторства. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення і починає діяти від дня створення твору [6, с. 45].

У разі порушення майнових прав, перелік яких визначений п. 1-3 ст. 440 ЦК України і ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права», автор або спадкоємці можуть звернутися за захистом до суду.

Належним відповідачем у справі про захист авторського права і суміжних прав є особа, яка своїми діями порушила майнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав.

Як співвідповідачі можуть залучатися особи, які несуть солідарну або часткову відповідальність залежно від характеру порушення майнових прав суб'єкта авторського права і суміжних прав.

Суб'єктами авторського права є автори творів, зазначених у частині першій статті 8 Закону «Про авторське право та суміжні права», їхні спадкоємці та особи, яким автори чи їхні спадкоємці передали свої авторські майнові права.

Згідно зі ст. 14 Закону «Про авторське право та суміжні права» особисті немайнові права автора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам, вони охороняються безстроково [3].

Під час спадкування за законом авторські права передаються за загальними правилами, встановленими кн.6 ЦК України відповідно до черговості.

У разі, якщо один із спадкоємців не прийме спадщину, його частка переходить до інших спадкоємців, залучених до спадкування, і ділиться між ними порівну.

Право на отримання винагороди, нарахованої, але не виплаченої у період дії договору щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права і суміжних прав, укладеному до смерті спадкодавця, належить спадкоємцям, окрім договору-замовлення відповідно до статті 33 Закону, статті 1112 Цивільного кодексу України [2].

За фактом створення комп'ютерної програми її автор, як і автор будь-якого іншого об'єкта авторського права, набуває особистих майнових прав інтелектуальної власності [4, с. 289].

Якщо створення об'єкту авторського права і суміжних прав виникло через виконання службового твору, після смерті спадкодавця (працівника) майнові права можуть переходити у спадщину спадкоємцям працівника в тому разі, якщо майнові права належали спадкоємцю (працівнику) і роботодавцю спільно, або майнові права належали спадкоємцю (працівнику) відповідно до договору із роботодавцем [4, с. 424].

Наступним правом, яке є невідчужуваним, але переходить у спадок, є право слідування. Відповідно до ст. 448 ЦК України автор має невідчужуване право на одержання грошової суми у розмірі п'яти відсотків від суми кожного продажу оригіналу твору, наступного за відчуженням оригіналу, здійсненим автором. Зазначена сума сплачується продавцем оригіналу твору. Зазначене право переходить до спадкоємців автора твору і спадкоємців цих спадкоємців, діючи до спливу строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір [8].

Особливість права слідування полягає в тому, що воно переходить у спадщину, але водночас не може відчужуватись ані авторами, ані спадкоємцями.

Відповідно до норм Цивільного кодексу України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися після смерті, що слугуватимуть спадкоємцям для захисту майнових прав [2].

Не входять до складу спадщини особисті немайнові права. Майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне авторське право, переходять у спадщину [3].

Спадкоємці мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посягання на твір, яке може завдати шкоди честі та репутації автора [3].

Під час розгляду спорів про співавторство на твір, який утворює одне нерозривне ціле, судам слід виходити із факту визнання співавторства на момент оприлюднення твору. Це може бути підтверджено волевиявленням співавторів, вираженим у договорах про передачу прав, у публічних заявах, листах тощо. Водночас судам слід брати до уваги, що авторське право на твір, зокрема створений у співавторстві, виникає із моменту створення твору [10].

Якщо твір, створений у співавторстві, складається із частин, кожна з яких має самостійне значення, то кожен із співавторів має право використовувати створену ним частину твору за своїм бажанням, якщо інше не передбачено договором між співавторами.

Майнові права інтелектуальної власності на службовий твір, створений працівником, регулюються частиною другою статті 429 ЦК України [2].

Суб'єкт авторських і суміжних прав може передати свої майнові права будь-якій іншій особі, зокрема і тій, з якою були встановлені родинні відносини за спадщиною.

Винагорода за використання твору ділиться між спадкоємцями відповідно до часток у спадщині [9].

Під час обчислення строків охорони авторського права і суміжних прав потрібно брати до уваги, що ці строки визначаються за законодавством, яке діяло на момент

виникнення прав із урахуванням наступних законодавчих змін (пункти 4 і 5 Прикінцевих положень Закону «Про авторське право і суміжні права» № 3792-ХІІ).

Строк дії майнових прав автора на твір спливає через сімдесят років, що відліковуються із 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього зі співавторів, який пережив інших співавторів, окрім випадків, передбачених законом. У разі, якщо весь твір публікується (оприлюднюється) не водночас, а послідовно у часі томами, частинами, випусками, серіями тощо, строк дії авторського права визначається окремо для кожної опублікованої (оприлюдненої) частини твору [9].

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [2].

Перераховані у статті 16 ЦК України загальні способи захисту цивільних прав та інтересів поширюються і на захист авторського права та суміжних прав.

Як приклад ми пропонуємо розглянути справу, яка є у загальному доступі Єдиного державного реєстру судових рішень.

У червні 2010 року ОСОБА_1 звернулася до Центрального райсуду м. Миколаєва з указаним позовом, в якому вказувала, що вона є спадкоємцем після смерті її чоловіка ОСОБА_4, померлого ІНФОРМАЦІЯ_1 року із частини авторського права на комп'ютерну програму «ІНФОРМАЦІЯ_2». Відповідачі незаконно, без її дозволу поширюють указану програму, тим самим суттєво порушують її права. Посилаючись на ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права», збільшеними позовними вимогами особа просила стягнути із відповідача ТОВ «НВП «Кристал-Сервіс» компенсацію за порушення майнових авторських прав у сумі 106080 грн., а з ОСОБИ_3 – 8840 грн. компенсації, накласти на відповідачів штраф у розмірі 10 % від суми, присудженої судом на користь позивача, із зарахуванням указаної суми до Державного бюджету України та опублікувати у ЗМІ (газеті «Вечірній Миколаїв») інформацію про допущені порушення авторського права та судові рішення про порушення авторських прав позивача [10].

Не слід забувати, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинились унаслідок його смерті.

Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися до суду із заявою про встановлення цих фактів, яка, у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. Зокрема, у такому порядку суди повинні розглядати заяви про встановлення родинних відносин зі спадкодавцем, проживання з ним однією сім'єю, постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, факту прийняття спадщини відповідно до ст. 549 ЦК України [7].

Окрім того, можна провести незалежну професійну оцінку об'єктів права інтелектуальної власності, які є предметом позову згідно з положеннями Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 № 2658-ІІІ [5].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.
2. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44, С. 356.
3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 3792-ХІІ від 23.12.1993 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 13. 64 с.

4. IT право за ред. Яворської О.С. Львів : Видавництво «Левада», 2017. С. 470.
5. «Юрист і Закон» № 44, грудень 2016. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009811 (дата звернення 08.10.2021).
6. Бенедисюк І.М. та ін. Посібник для суддів з інтелектуальної власності. Київ : К.І.С., 2018.С. 424.
7. Лист Вищого спеціалізованого суду № 24-753/0/4-13 від 16.05.2013 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> : (дата звернення 08.10.2021).
8. Постанова Вищого господарського суду України № 12 від 17.10.2012 року «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності».
9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12#Text> (дата звернення 08.10.2021).
10. Постанова Верховного Суду України № 5 від 04.06.2010 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав».
11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text> (дата звернення 08.10.2021).
12. Рішення Центрального районного суду міста Миколаєва у справі №2-863/11 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24750744>

УДК 346.545/546

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.06>

ГЕНЕЗА ДОКТРИНИ «ЗНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВУАЛІ» У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Теличко Оксана Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
виконуючий обов'язки завідувача
кафедри правового регулювання
економіки
(Державний університет економіки
і технологій,
м. Кривий Ріг, Україна)
orcid.org/0000-0003-2536-7442

Рекун Віктор Анатолійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового
регулювання економіки
(Державний університет економіки
і технологій,
м. Кривий Ріг, Україна)
orcid.org/0000-0002-2636-9426

Статтю присвячено одній із найбільш обговорюваних проблем у науці сучасного приватного права – питанню самостійності юридичної особи у різних випадках. Особливістю конструкції юридичної особи є захист особистого майна сумлінних учасників товариства від вимог кредиторів. Однак виникла потреба у розробленні механізму, який служив би винятком із вищезазначеного правила, оскільки, прикриваючись корпоративними правами, учасники-бенефіціари можуть збагачуватися за допомогою контрагентів (держави) шляхом обману чи навмисного невиконання своїх обов'язків.

Здійснено огляд історії виникнення і розвитку доктрини зняття корпоративної вуалі. Метою цього дослідження є розгляд питань про появу доктрини «зняття корпоративної вуалі», її становлення у межах англосаксонської правової сім'ї.

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» (або доктрина «відповідальності, що проникає») сформувалась у 1897 році у англосаксонській системі права. Перша згадка про доктрину була у справі «Salomon v. A. Salomon & Co Ltd», яку можна вважати відправною точкою розвитку зазначеної доктрини.

Значення застосування цієї доктрини полягає в тому, що чинний принцип автономії юридичних осіб від його учасників надає останнім можливість зловживання цим правом задля уникнення відповідальності за зобов'язаннями, що негативно впливає на цивільно-правовий обіг і цивільно-правові відносини.

Умовою застосування доктрини мають бути два фактори: порушення автономії волі юридичної особи на користь контролюючої (домінуючої) особи; факт правопорушення, зловживання правом або іншої протиправної дії, для досягнення якої було використано юридичну особу.

У статті розглянуто найважливіші судові справи в аспекті доктрини «зняття корпоративної вуалі» та підходи судів до вирішення спорів щодо притягнення до відповідальності осіб, які контролюють діяльність юридичної особи. Стаття висвітлює причини, які в той чи інший спосіб вплинули на різне застосування цієї доктрини у системі загального права.

Ключові слова: юридична особа, корпорація, принцип обмеженої відповідальності, доктрина зняття корпоративної вуалі, piercing the corporate veil, зняття корпоративних покривів.

GENESIS OF THE DOCTRINE "REMOVAL OF THE CORPORATE VEIL" IN THE LEGAL SYSTEMS OF FOREIGN COUNTRIES

Telichko Oksana Anatoliivna,
Candidate of Law,
Acting Head of the Department
of Legal Regulation of Economics
(State University of Economics
and Technology, Kryvyi Rih, Ukraine)
orcid.org/0000-0003-2536-7442

Rekun Viktor Anatoliyovych,
Candidate of Law,
Associate Professor of Legal Regulation
of Economics
(State University of Economics
and Technology, Kryvyi Rih, Ukraine)
orcid.org/0000-0002-2636-9426

The article is devoted to one of the most discussed problems in the science of modern private law – the issue of independence of a legal entity in different cases. A feature of the construction of a legal entity is the protection of personal property of honest members of the company from creditors' claims. However, there is a need to develop a mechanism that would serve as an exception to the above rule, as, under the guise of corporate rights, beneficiary participants may be enriched with the help of counterparties (the state) through fraud or willful misconduct.

A review of the history of the origin and development of the doctrine of removing the corporate veil. The purpose of this study is to consider the emergence of the doctrine of "removal of the corporate veil", its formation within the Anglo-Saxon legal family.

The doctrine of "removal of the corporate veil", or the doctrine of "penetrating responsibility", was formed in 1897 in the Anglo-Saxon legal system. The first mention of the doctrine was in the case of *Salomon v. A. Salomon & Co Ltd* ", which can be considered the starting point for the development of this doctrine.

The significance of the application of this doctrine is that the existing principle of autonomy of legal entities from its participants gives the latter the opportunity to abuse this right in order to avoid liability for obligations, which negatively affects civil turnover and civil relations.

The condition for the application of the doctrine should be two factors: violation of the autonomy of the will of the legal entity in favor of the controlling (dominant) person; the fact of an offense, abuse of right or other illegal action, to achieve which a legal entity was used.

The article considers the most important court cases within the doctrine of "removal of the corporate veil" and the approaches of courts to resolving disputes concerning the prosecution of persons who control the activities of a legal entity. The article highlights the reasons that in one way or another influenced the different application of this doctrine in the common law system.

Key words: legal entity, corporation, principle of limited liability, doctrine of removal of corporate veil, piercing the corporate veil, removal of corporate veils.

Вступ. У цивільному праві діє принцип автономності, незалежності та обмеженості відповідальності господарських товариств від боргів засновників і навпаки через те, що юридична особа є самостійним учасником майнового обігу. Загальне правило регулювання цивільно-правових відносин – це розмежування відповідальності юридичної особи щодо її зобов'язань та відповідальності інших осіб, зокрема її учасників. По суті конструкція юридичної особи є своєрідним корпоративним щитом, який дозволяє мінімізувати ризики її учасників. Водночас сама юридична особа є правовою фікцією, за якою стоїть конкретна фізична особа – набувач вигоди. Дуже часто принцип обмеженої відповідальності використовується у різних зловживаннях з метою зменшити та уникнути виконання вимог кредиторів юридичної особи.

Нерідко створюються номінальні та операційні підприємства, які де-факто не є самостійним учасником обігу компаній, що часто мають протиправні цілі і дозволяють їхнім засновникам уникнути особистої майнової відповідальності за недобросовісні дії у цивільному обігу. Унаслідок цього особи, які здійснюють недобросовісні дії, відгороджуються щитом від кредиторів і використовують конструкцію юридичної особи як своєрідний фасад, за який переступити проблематично.

Окрім того, нерідко під час здійснення підприємницької діяльності створюються взаємозалежні господарські товариства, які виконують різні функції. Ця форма здійснення бізнесу може використовуватись як виправдано і правомірно (наприклад, для полегшення управління), так і може переслідувати недобросовісні цілі: покладання всіх активів на одну юридичну особу, а всіх пасивів – на іншу.

У разі залежності юридичних осіб залежна особа здійснює і повністю виражає волю контролюючої особи та залишається самостійною лише де-юре. Тому з метою захисту інтересів сумлінного кредитора потрібно вийти за межі відповідальності окремої юридичної особи і покласти її зобов'язання на інших осіб, корпоративно та комерційно пов'язаних із боржником.

Через те англосаксонському правопорядку відома доктрина «зняття корпоративної вуалі» (*piercing the corporate veil*), що дозволяє покласти відповідальність за боргами кредиторів на контролюючих осіб юридичної особи. У Німеччині регулювання цього інституту глибоко опрацьовано переважно у межах доктрини «пронизливої відповідальності», яка базується переважно на доктрині зловживання правом. Однак це виняток із загального правила незалежності юридичної особи, і вона може застосовуватись лише у виняткових випадках, інакше конструкція юридичної особи перестала б існувати.

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» відіграє важливу роль у захисті юридичної особи під час її використання учасниками як засобу уникнення прийнятих на себе зобов'язань. Українське законодавство містить певні правові інститути, які є відображенням цієї доктрини, але її пряме закріплення в законі відсутнє. Отже, дослідження цієї доктрини стає дедалі актуальнішим і в українському праві.

Доктрина зняття корпоративної вуалі набула широкого поширення в англосаксонській правовій сім'ї, а також у деяких країнах романо-германської правової сім'ї

(у Німеччині, Перу, Китаї). В Україні наукова думка щодо цієї проблематики активно формується. Інтерес до вивчення доктрини «зняття корпоративної вуалі» знайшов своє відображення у дослідженнях зарубіжних авторів, таких як Р. Томпсон, М. Вормсер, Д. Келлі, І. С. Шиткіна, С. Л. Будилін, А. В. Асосков, та інших, а також вітчизняних авторів, таких як Ю.М. Жорнокуй, Т.М. Карнаух, О.Р. Кібенко, В.М. Махінчук, К.В. Полосенко, В.Д. Примак, Р.Б. Сабодаш, та інших.

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення історії розвитку і сутності доктрини зняття корпоративної вуалі.

Основна частина. Юридична особа, відома як корпорація, була створена в Європі у середні віки, але її використання було обмежене лише політичними і релігійними цілями.

У XVI і XVII століттях англійські та голландські «найняті компанії» отримали атрибут правової особи, і їхній капітал був поділений на частки. Для того, щоб середньовічний інститут корпорації став формою здійснення підприємницької діяльності, велику роль відіграла англійська ініціатива. Під час індустріалізації виробництва виникла потреба у великих кількостях капіталу, що могла собі дозволити лише невелика кількість підприємців.

Зазначимо, що у XVIII столітті загальним принципом відповідальності акціонера створеного ним акціонерного товариства за боргами була повна відповідальність акціонера [1, с. 17].

Історично так склалося, що відповідальність акціонерів залишалася необмеженою і у континентальній правовій сім'ї до французької революції.

Проте французький комерційний кодекс 1807 р. закріпив інститут обмеженої відповідальності. Наполеонівські завоювання вплинули, а інститут обмеженої відповідальності з'явився, зокрема, і в іспанському цивільному кодексі 1829 року. У Німеччині товариство з обмеженою відповідальністю (*Gesellschaft mit beschränkter Haftung, GmbH*) було введено у 1892 році.

Загалом основні елементи корпорації, визначені у континентальній правовій сім'ї, починаючи з XIX століття, містять незалежну юридичну особу з обмеженою відповідальністю, поділ капіталу юридичної особи на частки між учасниками, делеговане управління [2].

Звичайно, основне значення має створення юридичної особи і закріплення принципу обмеженої відповідальності. Проте із запровадженням акціонерного товариства збільшилось і зловживання корпоративною завісою.

Одним із ключових судових рішень, яке стало прецедентним у Великій Британії та започаткувало закріплення принципу обмеженої відповідальності юридичної особи, що заперечує відповідальність учасників корпорації за її зобов'язаннями, є *Salomon V. Salomon Co. Ltd 1897* [3].

Аарон Саломон був індивідуальним підприємцем і виробляв шкіряне взуття. Потім він вирішив скористатися перевагами обмеженої відповідальності і створив компанію під назвою «*A Salomon & Co Ltd*». Надалі Саломон продав свою взуттєву майстерню, засновану ним, корпорації «*A Salomon & Co Ltd*» за £39,000, ринкова вартість якої була насправді £8,000, під заставу всього майна корпорації. Отже, він став одночасно основним акціонером компанії та її кредитором. Потім компанія виявилася неплатоспроможною і збанкрутіла. Саломон як заставний кредитор пред'явив до неї привілейовані вимоги на шкоду іншим кредиторам [4, р. 44-46]. Під час ліквідації компанії питання про задоволення вимог кредиторів за рахунок власних коштів пана Саломона було ключовим.

Позивачі стверджували, що компанія виступала агентом пана Саломона, отже, він був відповідальним за борги корпорації. Перша та апеляційні інстанції ухвалили рішення на користь позивача.

Але Палата лордів не погодилась із позицією судів і скасувала їхнє рішення. Суддя лорд Хелсбері зазначив, що компанія та акціонери розглядаються окремо, кожна з них має свою правосуб'єктність. Було встановлено, що саме здійснення підприємницької діяльності за допомогою конструкції юридичної особи з метою отримати перевагу від обмеженої відповідальності не може розглядатись як правопорушення або шахрайство [5, р. 190–195].

Основна заслуга цієї справи полягає в тому, що в Англії утвердилися компанії однієї особи, тому компанія сприймається окремо від її суб'єктів. Звичайно, таке рішення суду зустріло критику, тому що принцип, установлений *Salomon vs Salomona and Co Ltd*, належним чином не захищає кредиторів корпорації.

Ідея проколювання корпоративних покривів виникла у судах США. Спочатку ми зазначимо, чим є ця доктрина. Суть концепції «зняття корпоративної вуалі» полягає у поширенні відповідальності юридичної особи перед кредиторами на її засновників, коли така відповідальність обмежена незалежністю та автономністю юридичної особи.

Зокрема, сам термін «*piercing the corporate veil*» набув широкого розголосу ще 1912 року після публікації наукової статті І. Вормсерса («*Columbian Law Review*») [6, р. 496–518]. Коментуючи справу про банкрутство товариства, в якому вимоги кредиторів задовольнили за допомогою майна корпорації, що знаходилася під контролем учасників товариства, юрист наводить цікаве образне порівняння. Учасники товариства були нічим іншим, як зграєю вовків-злюдиїв чи у корпоративному одязі бабусі Червоної шапочки, або у своїй власній пухнастій шкірці [5, р. 517].

Сам термін «*piercing the corporate veil*» дослівно перекладається як «пронизування корпоративної вуалі». Але переклади, такі як проколювання вуалі, зняття, проникнення під вуаль юридичної особи не змінюють суті доктрини і є синонімічними поняттями. Причому зняття корпоративної вуалі – це образна метафора.

Через той факт, що обмежена відповідальність юридичної особи набула широкого поширення, почали зростати випадки використання корпоративного фасаду для скоєння правопорушення та обману кредиторів товариства. Виникало питання: коли можна буде знехтувати корпоративною завісою?

Цікаво зауважити, що різниця між часом прийняття у США першого акта, що встановлює принцип обмеженої відповідальності юридичної особи, і часом проведення першого судового рішення, котре зробило відсилання на можливість «проколювання корпоративної вуалі», становило лише 12 днів. Зокрема, Масачусетський акт 1809 р. набрав чинності 3 березня, а вже 15 березня 1809 р. у судовій справі *Bank of U.S. v. Deveaux* суд зазначив: «у певних випадках можна підняти завісу і подивитися, хто за нею стоїть. У справі *Fairfield Cnty. Trk. Co. v. Thorp*, 13 Conn. 173, 179 (1839) суд також постановив, що у певних випадках можна підняти корпоративну вуаль, щоб подивитися, хто є її членом [7].

У 1950 р. принцип обмеженої відповідальності було встановлено як основоположний, але акціонери самостійно могли встановити принцип повної відповідальності у своєму статуті.

У праві США немає конкретного правила, що дозволяє зняти «корпоративну вуаль». Було вироблено тест із трьох елементів, причому вимагалася наявність одночасно таких трьох елементів для зняття «корпоративної вуалі»: контроль із боку

акціонерів над компанією так, що вона не може вважатися самостійною юридичною особою; протиправна поведінка учасників юридичної особи; наявність причинно-наслідкового зв'язку між надмірним контролем над компанією і шкодою, заподіяною кредиторам. Цей тест називається доктриною альтер его або доктриною інструменту. Перевірка на «alter ego» пов'язана зі з'ясуванням того, чи виконує цей суб'єкт функції, асоційовані з урядовою владою. Водночас не надається великого значення тому, чи володіє цей конкретний суб'єкт окремим статусом юридичної особи. Суддя вирішує це питання з урахуванням законодавства, відповідно до якого цей суб'єкт створювався та керувався [8, с. 138]. По-друге, доктрина «зняття корпоративної вуалі» – для вирішення питання відповідальності засновників за боргами юридичної особи [9, с. 16–17].

Що стосується Англії, то генезис доктрини «зняття корпоративної вуалі» у цій країні можна поділити на три періоди. Перший період розпочався з 1897 року, коли було винесено рішення у справі *Salomon vs Salomon and Co Ltd*, і тривав до початку Другої світової війни. У цей час суди тільки починали експериментувати із різними підходами до цієї доктрини. Другий період тривав із початку Другої світової війни до ухвалення рішення у справі *Woolfson v. Strathclyde Regional Council*, тобто до 1978 року. Цей період називають розквітом доктрини. І, нарешті, третій період розпочався з 1978 року, триває донині і вважається періодом занепаду доктрини «зняття корпоративної вуалі» [10, р. 334].

Ми розглянемо, як розвивалася доктрина «зняття корпоративної вуалі» у зазначені періоди.

Рішення Палати лордів 1897 р. у справі *Salomon v. Salomon* підтвердило поширення наявної на той момент теорії обмеженої відповідальності компанії, офіційно визнаної в Англії із 1855 року, на компанію «однієї особи». Водночас уперше суд ужив вираз «корпоративна вуаль». Слід зазначити, що невдовзі суди стали у своїй практиці «проколювати» покриви обмеженої відповідальності юридичних осіб. Серед перших справ, у котрих застосовувалися такі методи, стали *Apthorpe v. Peter Schoenhofen Brewing* та *St. Louis Breweries v. Apthorpen* [10, р. 337]. Надалі суди з ентузіазмом застосовували доктрину «зняття корпоративної вуалі» щодо компанії як із одним учасником, так і з кількома. Справи відрізнялись одна від одної індивідуальним підходом суддів, які змушені були експериментувати, застосовуючи елементи доктрини [11, р. 305–306]. Водночас, як зазначають автори, «відсутній будь-який загальний для судів спосіб застосування доктрини» [12, с. 23].

Як обґрунтування для застосування доктрини суди використовували інститути опіки, агентування, делікту, що існували на той момент в англійському правопорядку. У справі *Smith, Stone та Knight v. Birmingham* суд виробив перелік питань, відповіді на які дають змогу проаналізувати наявність можливості для ігнорування корпоративного щита: 1) хто насправді займався бізнесом? 2) чи був прибуток основним прибутком підприємства? 3) чи була основна компанія ініціатором угоди? 4) чи вирішувала основна компанія питання про дії, які мають бути вжиті; чи визначала вона обсяг вкладень у бізнес? 5) чи отримувала дочірня компанія прибуток унаслідок своїх умінь і здібностей? 6) чи керувалася дочірня компанія постійно та ефективно?

Однак підхід, який пропонує застосування перелічених критеріїв, надалі не був підтриманий англійськими судами, які воліли застосовувати традиційні правові конструкції. Як зазначає Томас Ченг, це може бути пов'язано з тим, що «англійські суди, застосовуючи доктрину «зняття корпоративної вуалі», вважають за краще використовувати традиційні концепції загального права» [10, р. 337].

Отже, у період першого етапу застосування доктрини «зняття корпоративної вуалі» відбулося зародження цієї доктрини, проте системного підходу до її використання не було вироблено.

Період від закінчення Другої світової війни до 1978 року (рішення у справі *Woolfson v. Strathclyde Regional Council*) характеризують як «золоте» століття доктрини «зняття корпоративної вуалі». Частково це може бути пов'язано з тим, що у 1966 році Палаті Лордів було надано право ігнорувати рішення судів, які вона вважала застарілими.

У цей час суди дуже активно використовували зазначену концепцію. Дуже показово є справа *Jones v. Lipman*, в якій було обґрунтовано так звану теорію «фасаду». Таке найменування вона отримала через те, що за певних випадків корпорацію визнають свого роду фасадом, за яким ховаються реальні учасники [13, с. 6].

Зокрема, у зазначеній справі *Mr. Lipman*, узявши на себе зобов'язання з передачі земельної ділянки і виходячи з договору купівлі-продажу *Mr. Jones* із метою ухилення від його виконання, переоформив землю на контрольовану ним компанію. Однак суд поклав на *Mr. Lipman* і його юридичну особу обов'язок із передачі земельної ділянки відповідно до договору, а компанія була визнана «фасадом» її учасника.

До інших, найбільш значущих справ другого етапу розвитку доктрини «зняття корпоративної вуалі», можна віднести рішення судів зі спорів *Firestone Tyre and Rubber v. Lewellin*, *Merchandise Transport v. British Transport Commission*.

Таким чином, у межах другого етапу використання доктрини «зняття корпоративної вуалі» суди перейшли до її активного використання, водночас значно розширивши можливі випадки її застосування.

Однак незабаром цей підхід було суттєво переглянуто. Зміни були пов'язані із розглядом справи *Woolfson v. Strathclyde Regional Council* у 1978 році, що стало початком третього етапу історичного розвитку доктрини. У цій справі бенефіціар також намагався домогтися компенсації, яка належить підконтрольній компанії, однак у «проколюванні вуалі» суд відмовив. В обґрунтуванні було зазначено, що «зняття корпоративної вуалі» можливе лише тоді, коли у справі є докази використання компанії як «фасаду» для приховування справжніх фактів [14].

Після цієї справи кількість випадків застосування доктрини пішла на спад. Проте наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття виносились і позитивні рішення. Однією із найважливіших стала справа *Antonio Gramsci v. Stepanovs* (2011). Під час вирішення цієї справи суд дійшов висновку про можливість використання доктрини «зняття корпоративної вуалі» для покладання відповідальності за договірними зобов'язаннями. На підставі рішення суду відповідач, фактично будучи контролюючою особою офшорних компаній, був визнаний стороною договору фрахтування судна, укладеного між судовласниками та офшорними компаніями, із покладанням на нього відповідальності [15].

Проте у справі *VTB v. Nutritek*, розглянутій у 2013 році, суд посів протилежну позицію. У цій суперечці також постало питання про притягнення до відповідальності контролюючої особи за боргами компанії, які ґрунтуються на кредитному договорі. Відповідач, на думку позивача, шляхом обману і використання офшорних компаній для його реалізації домогся отримання позики від позивача та відмовлявся її повертати. Однак Верховний Суд Великобританії зазначив, що доктрина «зняття корпоративної вуалі» не може поширюватися на договірні зобов'язання [16].

Унаслідок цього, як зазначають дослідники, «правило про те, що «зняття корпоративної вуалі» не може слугувати підґрунтям переходу договірних зобов'язань, можна вважати твердо встановленою нормою прецедентного права Англії» [17, з. 81].

Не можна сказати, що англійські суди наприкінці ХХ сторіччя повністю відмовилися від використання доктрини «зняття корпоративної вуалі», у деяких справах вона, як і раніше, застосовувалася. Нині серед юристів, які стежать за долею доктрини у Великій Британії, популярною є думка про те, що на доктрину чекає нова хвиля розвитку. Зокрема, у справі *Beckett Investment Management Group v. Hall* суд «зняв корпоративну вуаль» у відносинах між материнською і дочірніми компаніями, вирішуючи суперечку, пов'язану із трудовими контрактами [18]. По суті, розвиток доктрини корпоративної вуалі в Англії починався з активного застосування, а закінчився його послабленням. Однак нині не можна стверджувати, що доктрина відмерла, вона застосовується і донині, але не масово, а тільки в індивідуальному порядку.

Отже, слід зазначити, що спочатку відповідальність учасників юридичної особи залишалася необмеженою, але поступово, із розвитком торгових відносин країни почали запроваджувати принцип самотійної особистості юридичної особи.

Висновки. Аналізуючи зазначені вище рішення, потрібно зробити висновок, що визначення чітких критеріїв, за наявності яких можна «зняти вуаль» в англійському правопорядку, є досить важким завданням. У багатьох судових актах згадується, що підконтрольна корпорація є «фасадом» її кінцевого бенефіціара, що, здавалося б, якраз і може бути таким критерієм. Однак у літературі та судовій практиці висловлюється думка (до неї приєднуються автори), що слово «фасад» у рішеннях означає лише просту констатацію того факту, що компанія є лише «видимістю» існування самотійного суб'єкта права, юридичної особи. Тому його використання не означає застосування судом особливої теорії або критерію для ігнорування принципу обмеженої відповідальності.

Таким чином, на підставі зазначеного вище можна зробити висновок, що загальними підставами для застосування доктрини «зняття корпоративної вуалі» є наявність контролю та несумлінності з боку особи, яка притягується до відповідальності. Однак, як зазначають автори, концепція, що розглядається, «розвивається переважно ad hoc», тому чітких орієнтирів, за яких можливе проникнення за корпоративний щит, не вироблено.

Список використаних джерел:

1. Федчук В.Д. De facto зависимость de jure независимых юридических лиц. Проникновение за корпоративный занавес в праве ведущих зарубежных стран. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 400 с.
2. Figueroa D. Comparative Aspects of Piercing the Corporate Veil in the United States and Latin America. September 18, 2012. 115 p. URL: <http://ssrn.com/abstract=2148799>
3. Salomon V Salomon & Co [1897] A.C. 22. URL: <https://www.lawteacher.net/cases/salomon-v-salomon.php>
4. Navarro J. The piercing of the corporate veil in Latin American jurisprudence; with specific emphasis on Panama. Unpublished Doctoral thesis. City University London. City, University of London Institutional Repository. 2013. 239 p. Pp. 44–46.
5. Scanlan G. The Salomon principle. *Company Lawyer*. 2004. № 25(7). 196 p.
6. Wormser I. Piercing the Veil of Corporate Entity. *Columbia Law Review*. 1912. Vol. 12, issue 6. P. 496–519.
7. Vandekerckhove K. Piercing the Corporate Veil. *European Company Law*. 2007. Volume 4, issue 5. P. 191–200.
8. Махінчук В. М. Piercing the corporate veil (зняття корпоративної вуалі): поняття та зміст доктрини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юри-*

дичні науки. 2015. Вип. 3(1). С. 136-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3%281%29_35

9. Спасибо-Фатеева І.В. Доктринальне тлумачення. *Вісник Академії правових наук України*. 2005 р. №1 (40). 2005. С. 14-24.

10. Thomas K. Cheng. The Corporate Veil Doctrine Revisited: A Comparative Study of the English and the U. S. Corporate Veil Doctrines. *Boston College International and Comparative Law Review*. 2011. Volume 34, issue 5. 334 p.

11. Clive M. Schmitthoff, Salomon in the Shadow. *Journal of Business Law*. 1976. P. 305-306.

12. Крылов В.Г. Доктрина снятия корпоративной вуали в странах общего права: опыт Великобритании и США. *Гражданское право*. 2013. № 4. С. 20-23.

13. Лобачев П. М. Практика применения доктрины «снятие корпоративной вуали» в Великобритании. *Colloquium-journal*. 2019. № 9 (33). С. 5-7. URL: <http://www.colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2019/05/Colloquium-journal-933-chast-10.pdf>

14. Chong G. Woolfson and Another v. Strathclyde Regional Council House of Lords. Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/8321261/Woolfson_and_Another_v._Strathclyde_Regional_Council_HOUSE_OF_LORDS

15. Antonio Gramsci Shipping Corporation v Stepanovs. URL: <https://vlex.co.uk/vid/antonio-gramsci-shipping-corporation-792933285>

16. VTB Capital plc (Appellant) v Nutritek International Corp and others (Respondents). 6 February 2013. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2012-0167-judgment.pdf>.

17. Бudyлин С.Л., Иванец Ю.Л. Срывающая покровы. Доктрина снятия корпоративной вуали в зарубежных странах и в России. *Вестник ВАС РФ*. 2013. № 7. С. 80-125.

18. Beckett Investment Management Group Ltd v Hall [2007] EWCA Civ 613 (28 June 2007). URL: <https://vlex.co.uk/vid/beckett-investment-management-group-792571573>

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.07>**АУКЦІОН ЯК СПОСІБ ПРОДАЖУ МАЙНА БАНКРУТА****Тюріна Юлія Євгенівна,**

аспірантка

(Донецький національний університету

імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна)

У учасних умовах аукціони в Україні одержали досить широке застосування, однак їхній подальший розвиток стримується недосконалістю правової бази, яка формується безсистемно, за необхідності, унаслідок чого у законодавстві щодо аукціонів наявні суперечності та неузгодженості, відсутній єдиний понятійний апарат. У статті обґрунтовано теоретико-правові положення поняття «аукціон». Установлено, що на законодавчому рівні тлумачення терміну «аукціон» є досить широким та узагальненим, що не дає його чіткого поняття саме у процедурі банкрутства. Голоовну увагу приділено аналізу цивільно-правових визначень поняття «аукціон», проведено аналіз законодавчої термінології щодо аукціонів, співвідношення спільних ознак серед різних видів аукціонів. Сформульовано авторське визначення терміну «аукціон» саме у процедурі банкрутства. Виокремлено спеціальні ознаки аукціону як способу продажу майна у процедурі банкрутства. Наведено переваги Кодексу України із процедур банкрутства перед Законом України «Про відновлення платоспроможності або визнання його банкрутом», який наразі втратив чинність, у частині продажу майна саме на електронному майданчику. Акцентовано, що Кодекс України із процедур банкрутства позитивно впливає на процедуру продажу майна банкрута, оскільки у роботі наведено і проаналізовано судову практику попереднього Закону та актуального Кодексу. Визначено основні принципи діяльності електронного аукціону, переваги електронного аукціону у сучасних умовах. Доведено, що саморегуляція електронного аукціону є досить гнучким інструментом і важливим «запобіжником» непорозумінь між сторонами електронних торгів, що відображається в ефективному захисті від шахрайства і недобросовісної конкуренції.

Ключові слова: аукціон, електронний аукціон, торги, продаж, майно, банкрут, банкрутство.

AUCTION AS A WAY TO SELL PROPERTY BANKRUPTCY**Tyurina Yulia Yevhenivna,**

Graduate Student

(Donetsk National Vasyl Stus University,

Vinnytsia, Ukraine)

In modern conditions, auctions in Ukraine are widely used, but their further development is constrained by the imperfection of the legal framework, which is formed haphazardly, as necessary, resulting in the legislation on auctions there are contradictions and inconsistencies, there is no single conceptual apparatus. The article substantiates the theoretical and legal provisions of the concept of auction. It is established that at the legislative level the interpretation of the term "auction" is quite broad and generalized, which does not give a clear concept in the bankruptcy procedure. The main attention is paid to the analysis of civil law definitions

of the concept of "auction", the analysis of legislative terminology on auctions, the ratio of common features among different types of auctions. The author's definition of the term "auction" is formulated in the bankruptcy procedure. Special features of the auction as a way of selling property in bankruptcy proceedings are singled out. The advantages of the Bankruptcy Procedure Code of Ukraine over the Law of Ukraine "On Restoration of Solvency or Recognition of Its Bankruptcy", which has now expired, in terms of selling property on the electronic platform, are presented. It is emphasized that the Bankruptcy Code of Ukraine has a positive effect on the procedure of selling the bankrupt's property, as the paper presents and analyzes the case law of the previous Law and the current Code. The basic principles of e-auction activity are determined, the advantages of e-auction in modern conditions are determined. It has been proven that e-auction self-regulation is a very flexible tool and an important "safeguard" to avoid misunderstandings between the parties to e-bidding, which is reflected in effective protection against fraud and unfair competition.

Key words: auction, electronic auction, auction, sale, property, bankruptcy, bankruptcy.

Продаж майна банкрута має надважливе значення для всіх учасників процедури банкрутства. Із моменту винесення судом ухвали про визнання боржника банкрутом і до відкриття ліквідаційної процедури на ліквідатора покладається обов'язок із оцінки активів боржника та інвентаризації, організація і здійснення продажу майна боржника на аукціоні. Однією з основних причин використання аукціону як способу продажу майна банкрута виступає можливість відчуження майна за максимальною ціною.

Законодавче підґрунтя проведення аукціонів із продажу майна банкрута мають положення Кодексу України із процедур банкрутства (надалі – КзПБ). Поняття «аукціон» також згадується у Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України. Загалом можна стверджувати про відсутність єдиного підходу законодавця до визначення поняття «аукціон», до встановлення порядку проведення аукціонів і деяких інших питань щодо цього способу продажу майна. Саме тому наразі кожний вид аукціонів характеризується своїми, притаманними лише йому, особливостями, що негативно впливає на правозастосувальну практику.

Окрім того, актуальність теми цього дослідження зумовлена недостатністю наукового розроблення проблем правового регулювання аукціонів як способу продажу майна банкрута. Загалом питання аукціонів досліджували такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як М.С. Алябишев, Т.Л. Годорова, О. А. Беляневич, Д.О. Бондаренко, М.В. Присяжнюк, Л.М. Долгополов, О.В. Шерстобітова, та інші. Проте у доктрині права не сформовано єдиного погляду на правову природу аукціону, потребують подальших досліджень їхні видові особливості, специфіка організації і проведення залежно від сфери використання цього способу продажу майна. Зазначене вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Основна *мета* цієї роботи полягає у конкретизації ознак аукціону як способу продажу майна банкрута під час процедури банкрутства та у розробленні визначення поняття «аукціон» у стосовно процедури банкрутства.

Вивчаючи питання реалізації майна банкрута, слід звернутися до поняття «аукціон». У різноманітних джерелах вирізняють такі поняття аукціону.

В економічній літературі аукціон визначається як публічний торг для продажу рухомого (акції, облигації та інші цінні папери) і нерухомого (земельні ділянки, будівлі, обладнання, житлові будинки та інше) майна, товарів, ють які мають індивідуальні властивості, під керівництвом спеціальної особи (аукціоніста), який приходить у заздалегідь установлений час у певне місце, причому товари (або їхні зразки)

перед тим виставляються для огляду і вважаються проданими тому покупцеві, який запропонував найвищу ціну [1].

Зокрема М.С. Алябишев визначає аукціон як організаційну форму публічного продажу майна або товарів у визначений час і у встановленому місці. Об'єкт продажу дістається особі, яка запропонувала за нього або найвищу ціну, або ціну, достатню для продавця товару [2, с. 83].

О.П. Калугіна у кандидатській дисертації дає визначення аукціону як специфічної форми ринкових відносин, що характеризується особливим економіко-організаційним механізмом, заснованим на прямій конкуренції, що досягається консенсусом інтересів продавця і покупця, попитом і пропозицією, за яких переможцем стає особа, що запропонувала максимальну ціну під час продажу і мінімальну – під час покупки [3].

В юридичному значенні аукціон (у перекладі з латинської *auctio* – примноження, *auctionis* публ.торги) – це публічний продаж майна, за якого покупцем стає той, хто запропонував найбільш високу ціну [4, с. 20]. Інше поняття зафіксовано у великому юридичному словнику: аукціон (публічні торги) - це публічний спосіб продажу активів із метою отримання максимальної виручки від продажу активів у визначений час і в установленому місці [5].

У національному законодавстві закріплено декілька визначень аукціону. Наприклад, визначення аукціону як публічного способу продажу активів із метою отримання максимальної виручки від продажу активів у визначений час і в установленому порядку закріплено у Податковому кодексі України (п. 14. 1.8., ст. 14) Окрім того, Постанова Кабінету Міністрів № 803 виокремлює поняття «електронний аукціон»: це спосіб відчуження лота, за яким переможцем стає учасник, який під час аукціону в електронній торговій системі запропонував найвищу ціну [6].

Спільним для всіх аукціонів є принцип змагальності між учасниками. Цей принцип знаходить прояв у тому, що учасники аукціону покроково пропонують за наявний лот найвищу ціну під час торгів. Під час змагання між покупцями за право придбати товар виявляється переможець аукціону, яким визнається особа, котра виграла аукціон відповідно до його правил. У цьому випадку об'єкт здобувається переможцем аукціону.

Іншою спільною рисою аукціонів є принцип публічності. Термін «публічність» має декілька визначень, але у контексті теми дослідження його потрібно розуміти як оприлюднення і публічне представлення інформації щодо лоту, продаж якого здійснюватиметься на електронному майданчику.

Відповідно, придбання майна на аукціоні можна трактувати як придбання майна саме на публічних, відкритих торгах.

Зокрема, аналіз зазначених понять дає змогу ідентифікувати цей процес продажу майна у загальному його розумінні.

Питання про продаж майна саме у процедурі банкрутства шляхом проведення аукціону регулюється Кодексом, що містить новелу, оскільки у ньому врегульовано єдиний спосіб продажу майна шляхом його продажу на електронному майданчику [7]. У цьому аспекті КзПБ має значні переваги перед Законом України “Про відновлення платоспроможності або визнання його банкрутом” (надалі – Закон), який наразі втратив чинність.

Відповідно до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом” продаж майна банкрута регулюється статтею 44, якою було передбачено, що після проведення інвентаризації та оцінки майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута у такі способи: проведення аукціону

і продаж юридичній або фізичній особі. Закон про відновлення платоспроможності виокремлював такий “живий” аукціон, який проходив за присутності всіх заявлених учасників та організатора, та аукціон, реалізація майна якого здійснювалася за допомогою електронного майданчику [8]. На жаль, на практиці кожний із цих способів мав вади, оскільки створював можливості для зловживань і фальсифікації продажу, для так званого “продажу голосів учасників зацікавленим особам”. Наприклад, під час “живого аукціону” той, хто торгує міг завчасно організувати проведення аукціону таким чином, щоб особи, які мали законне право і намір взяти у ньому участь, фізично не змогли потрапити до місця проведення аукціону. Це можна було зробити тоді, коли організатором аукціону зазначалась одна адреса проведення аукціону, а фактично він проводився за іншою, чим досягалось виключення “зайвих учасників”. Аналогічних прецедентів із судової практики наразі вистачає.

Зокрема, прикладом негативної судової практики є справа № 910/24550/13 про визнання ПАТ “Київський ювелірний завод” банкрутом. Статтею 42 Закону України “Про відновлення платоспроможності або визнання його банкрутом”, який був чинним на час виникнення цих правовідносин, зазначено, що майно банкрута (предмет забезпечення) не залучається до складу ліквідаційної маси і використовується тільки для задоволення вимог кредитора за зобов'язаннями, які воно забезпечує. Дозвіл заставних кредиторів на продаж майна був відсутнім. Більше того, ухвалою суду від 10 січня 2017 р. було заборонено ліквідатору ПАТ «Київський ювелірний завод», міжнародній універсальній товарно-сировинній біржі “ЕПСІЛОН” та будь-яким іншим особам уживати будь-яких заходів, спрямованих на відчуження майна боржника до завершення розгляду апеляційних скарг [9]. Незважаючи на все вищезазначене, аукціон відбувся 13 січня 2017 р. за недійсною адресою.

У судовому порядку, а саме ухвалою господарського суду міста Києва від 13 березня 2019 р., було визнано недійсним результат повторного аукціону із продажу майна ПАТ “Київський ювелірний завод”.

Оцінюючи новелу КзПБ щодо проведення аукціону із продажу майна банкрута тільки на електронному майданчику, можна стверджувати про її актуальність та достатню досконалість. Такий спосіб продажу майна банкрута зводить до мінімуму корумпований фактор. Зокрема, під час реєстрації учасників на електронних торгах жодний учасник не володіє інформацією щодо кола зареєстрованих осіб, які братимуть участь в аукціоні. Ця інформація відображається у центральній електронній базі та гарантує цілковиту анонімність усіх учасників.

Принципами діяльності електронної торгової системи є загальна доступність, недискримінаційність, гарантування рівного права і доступу до інформації усім бажаним, а під час обміну і збереження інформації і документів – забезпечення непорушності відомостей про учасників під час проведення аукціону та їхньої конфіденційності до моменту завершення аукціону. Для забезпечення принципів діяльності електронної торгової системи важливу увагу приділено можливим випадкам шахрайства і недобросовісного використання системи.

Таким чином, реалізація майна боржника на електронних аукціонах відповідає загальній тенденції міжнародного ринку продажу майна на конкурентних, відкритих і загальнодоступних засадах. Створення належних умов для організації і проведення продажу майна є запорукою вдосконалення правового інституту банкрутства.

Отже, Кодексом із процедур банкрутства і Постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 865 встановлено процедуру продажу майна в електронній

торговій системі, яка здійснюється через електронні торгові майданчики. Вони, у свою чергу, дозволяють забезпечувати:

1) можливість пошуку інформації за датою розміщення оголошення, датою проведення аукціону, видом майна, ціною, номером лота, місцезнаходженням майна, найменуванням боржника і замовника аукціону;

2) можливість анонімного цілодобового перегляду, копіювання і роздрукування інформації на основі поширених веб-оглядачів і редакторів без потреби застосовувати спеціально створені для цього технологічні і програмні засоби, без обмежень і стягнення плати;

3) отримання, автоматизоване розміщення, передача інформації і документів;

4) користування сервісами з автоматичним обміном інформацією;

5) вільний доступ до аукціону всім учасникам і можливість здійснювати перегляд проведення аукціону в онлайн-режимі всім зацікавленим особам.

Із прийняттям Кодексу про процедуру банкрутства платформа із продажу майна на електронному майданчику передбачає максимальну «прозорість». Замовник аукціону забезпечує доступ до відомостей про майно, що підлягає продажу, а також можливість ознайомитись із майном за його місцезнаходженням. Доступ до такої інформації в електронній системі є безоплатним і вільним. У системі організатор обов'язково публікує протокол торгів. Таким чином, у системі відобразатиметься весь перебіг аукціону: хто, коли, які подавав ставки, виграв і став переможцем на аукціоні. На електронному майданчику проводиться ідентифікація учасника, коли останній сплачує гарантійні внески за участь в аукціоні. А кваліфікацію переможця у системі проводять вже після завершення аукціону.

Отже, норми чинного КзПБ спрямовані на вирішення численних проблем, які накопичились у сфері продажу майна банкрута. До того ж різноманітні нововведення, що діють із набуттям чинності Кодексу, вже сприяють покращенню бізнес-клімату, підвищенню рівня конкуренції і дозволяють залучити як вітчизняні, так і іноземні інвестиції задля розвитку різних сфер суспільного життя. Така реформа у законодавстві банкрутства дає змогу Україні покращити позиції "Захист інвесторів" у рейтингу Doing Business. Введення нових, юридично обґрунтованих та ефективних механізмів здійснення електронного аукціону є свідченням запровадження модернізованої та вдосконаленої системи регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що аукціону притаманні такі спеціальні ознаки цього способу продажу майна під час процедури банкрутства, як:

- проведення продажу у формі електронних торгів;
- максимальна прозорість;
- доступність усіх бажаючих брати участь в аукціоні.

Таким чином, можна дати визначення аукціону як способу продажу майна банкрута: аукціон у процедурі банкрутства – це публічний спосіб продажу майна боржника, за якого майно (лот) купується переможцем аукціону за найвищою ціною і за спеціально встановленими правилами на електронному майданчику, у визначені дату і час.

Ураховуючи сучасну прогресивну динаміку України у бік діджиталізованої практики світової спільноти, перехід на електронну систему продажу дозволить більш ефективно і прозоро реалізовувати майно, унаслідок чого такий спосіб продажу призведе до відчутного покращення бізнес-клімату у нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Борисов А.Б. Великий економічний словник. Москва : Книжковий світ, 1999. 895 с.
2. Алябишев М. С. Особливості укладення договорів на аукціоні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НДІ приват. права і підприємництва Акад. правов. наук України. Київ, 2009. 5 с.
3. Калугина О.П. Аукционы, их сущность, ценообразование и совершенствование функционирования: Дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.01. Воронеж, 2000. 191 с.
4. Рязанова О.С. Угоди, укладені на торгах: правова природа, порівняльний аналіз. Електронний ресурс: <http://www.onlinescience.ru/userfiles/file/6nmgvj5e2g5ks1rkxbeem6wprnsvh6kmr.pdf>
5. Баулін Ю. В. Аукціон (публічні торги). Великий енциклопедичний юридичний словник. Ред. Ю. С. Шемпученко. Київ: Юрид. думка, 2007. С. 550.
6. Порядок відчуження об'єктів державної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-%D0%BF#Text>
7. Кодекс України із процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 34. (Зі змінами).
8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440. (Втратив чинність; у редакції від 16 жовтня 2011 р.)
9. Ухвала Київського апеляційного господарського суду від 10 січня 2017 р., судова справа № 910/24550/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64197887>

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.746(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.08>

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ

Кіпчарський Олександр Миколайович,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна)

Статтю присвячено обґрунтуванню і формулюванню принципів діяльності Служби судової охорони. Автором доведена необхідність належного науково-теоретичного обґрунтування принципів діяльності Служби судової охорони з метою удосконалення чинного законодавства і практичної діяльності Служби. У статті наведено погляди науковців на принципи правоохоронної діяльності загалом і принципи діяльності окремих правоохоронних органів та їхні основні ознаки зокрема. Установлено, що принципи діяльності Служби судової охорони України прямо не закріплені ані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», ані в Положенні про Службу судової охорони. Проаналізовано законодавчі акти, якими частково закріплено принципи діяльності Служби. Зауважено, що принципи, визначені Законом України «Про державну службу», стосуються осіб, які обіймають посади державної служби у Службі судової охорони, проте, крім державних службовців, до працівників Служби належать особи, яким присвоєно спеціальні звання співробітників Служби судової охорони, та особи, які уклали трудовий договір зі Службою судової охорони. Указано, що на співробітників Служби судової охорони поширюються обмеження та вимоги, встановлені Законом України «Про запобігання корупції», а також обмеження, передбачені для співробітників Законом України «Про Національну поліцію» і пов'язані зі службою у поліції та Дисциплінарним статутом Національної поліції України. Принципи діяльності Служби судової охорони визначено як основні положення і незаперечні вимоги, покладені в основу її діяльності з метою належного виконання завдань і функцій, закріплених у нормах права. Запропоновано доповнити статтю 161 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» пунктом 8 такого змісту: «принципами діяльності Служби судової охорони є верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини та громадянина, відкритість, прозорість, взаємодія з населенням, безперервність».

Ключові слова: Служба судової охорони, принципи права, принципи діяльності Служби судової охорони, принципи державної служби, принципи діяльності Національної поліції.

THE PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE JUDICIAL PROTECTION SERVICE

Kipcharskyi Oleksandr Mykolayovych,
Postgraduate student of the Department
of Criminal Law and Judiciary,
(Academic and Research Institute of Law
Sumy State University, Sumy, Ukraine)

The article is devoted to substantiation and formulation of the principles of activity of the Judicial Protection Service. The author proved the need for proper scientific and theoretical substantiation of the principles of the Judicial Protection Service in order to improve the current legislation and practical activities of the Service. The article presents the views of scientists on the principles of law enforcement in general, and the principles of individual law enforcement agencies, and its main features. It is established that the principles of activity of the Judicial Protection Service of Ukraine are not directly enshrined either in the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" or in the Regulations on the Judicial Protection Service. The author analysed the legislative acts, which partially enshrine the principles of the Judicial Protection Service. It is noted that the principles enshrined in the Law of Ukraine "On Civil Service" apply to persons holding civil service positions in the Judicial Protection Service, but in addition to civil servants, employees of the Judicial Protection Service include persons who have been awarded special ranks of judicial protection service employees with the Judicial Protection Service. It is stated that the Judicial Protection Service is subject to restrictions and requirements established by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", as well as restrictions for employees of the Law of Ukraine "On the National Police" related to police service and the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine. The principles of activity of the Judicial Protection Service are defined as fundamental provisions, indisputable requirements, which are the basis of its activity in order to properly perform the tasks and functions assigned to it, enshrined in law. It is proposed to supplement Article 161 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" with item 8 as follows: "The principles of the Judicial Protection Service are the rule of law, legality, respect for human and civil rights and freedoms, openness, transparency, interaction with the public, continuity."

Key words: Judicial Protection Service, principles of law, principles of activity of Judicial Protection Service, principles of civil service, principles of activity of the National Police.

Постановка проблеми. Утворюючи головний зміст права, юридичні принципи беруть на себе всі його властивості і функції. А це означає, що: а) вони є нормативно-регулятивними, всезагальними, обов'язковими, об'єктивно-зумовленими, історичними та ідейно-політичними категоріями; б) їхньою соціальною функцією є регулювання та охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають відокремлені ознаки від усіх інших [1, с. 43]. Твердження А. М. Колодія є беззаперечним і, ґрунтуючись на вказаному підході, ми вважаємо за доцільне розглянути і сформулювати принципи діяльності Служби судової охорони як основу адміністративно-правового статусу цього публічного органу.

Стан дослідження. До питання дослідження різних аспектів діяльності Служби судової охорони зверталися такі науковці, як О. М. Бандурка, В. І. Бондар, В. В. Галуцько, П. В. Діхтієвський, А. А. Іванищук, Р. В. Ігонін, О. М. Єщук, С. В. Краснокутський, С. М. Пашков, В. М. Сурник, О. П. Угровецький, С. О. Шатрава, В. І. Шаповал, О. А. Шишко, О. І. Шурко, І. Я. Швед, С. С. Шоптенко та інші. Однак на сучасному етапі організаційно-правового формування Служби принципи її

діяльності залишаються не висвітленими як у навчально-науковій літературі, так і в законодавстві.

Метою дослідження є обґрунтування і виділення принципів діяльності Служби судової охорони на основі аналізу науково-теоретичних висновків та нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Розкриття адміністративно-правового статусу Служби судової охорони найбільш повно можна досягти через виділення та обґрунтування принципів її діяльності. Із цією метою ми розглянемо сутність принципів як основи діяльності державного органу, органу виконавчої влади та правоохоронного органу.

Тлумачний словник української мови подає такі визначення слова «принцип»: 1) основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і таке інше; засада; основний закон будь-якої точної науки; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності будь-якої організації, товариства і таке інше; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [2, с. 714]. Отже, синонімами до слова «принципи» є основні положення, вихідні ідеї, правила.

Окрім того, А. М. Колодій стверджує, що до найсуттєвіших ознак принципів права треба віднести насамперед їхню регулятивність. Нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий і владний характер. Водночас такий характер стає притаманним як нормам-принципам, так і принципам, які виводяться із норм [1, с. 43]. Погоджуючись із видатним правником, ми резюмуємо, що принципи є фундаментом для регулювання діяльності будь-якого органу публічної влади.

В. Г. Гриценко під принципами правоохоронної системи розуміє вихідні керівні загальні основоположні ідеї, зумовлені прагненням суспільства до демократизації, цивілізованості та організованості забезпечення правопорядку, які визначають напрямки діяльності органів правоохоронної системи [3]. За О. В. Старчуком, принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємною узгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальною значущістю і регулятивністю [4, с. 42].

Відтак усі принципи правоохоронної діяльності дослідник І. А. Григоренко поділяє на такі групи: 1) загальносоціальні, що відображають систему цінностей, притаманних певному типу суспільства, мають правову форму закріплення і гарантії забезпечення (гуманізм, демократизм, соціальна справедливість); 2) спеціальні, які втілюють засади формування та існування власне правоохоронної системи як специфічного соціального явища (верховенство права; законність; добропорядність громадян; рівність усіх перед законом; гласність; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм і компетентність; незалежність суб'єктів правоохоронної діяльності) [5, с. 24].

За С. О. Кузніченком та С. А. Яровим, принципи діяльності внутрішніх військ – це фундаментальні ідеї та основи, закріплені у загальноправовій доктрині та доктрині службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, в інших джерелах права, що віддзеркалюють закономірності розвитку відносин під час виконання службово-бойових завдань і спрямовані на досягнення мети діяльності внутрішніх військ, на підставі яких будується і здійснюється така діяльність. Принципи та засади діяльності внутрішніх військ повинні:

- мати правове оформлення, тобто бути закріпленими у законодавчих актах, оскільки кожен із них має застосовуватися для вирішення конкретних організаційних, правових та/або тактичних завдань;
- відповідати цілям, завданням і функціям частин і з'єднань, підрозділів та установ внутрішніх військ, відображати певні зв'язки між ними;
- ґрунтуватися на певних суспільних правовідносинах, що виникають у службово-бойовій діяльності внутрішніх військ тощо [6]. Підтримуючи висловлену наукову позицію, ми також вважаємо, що принципи як основні засади діяльності Служби судової охорони мають бути нормативно закріпленими.

Значення принципів правоохоронної діяльності полягає в тому, що вони: є першоджерелом, яке обумовлює порядок здійснення, ефективність, спрямованість і причинність правоохоронної діяльності, а також дозволяє говорити про існування правоохоронної системи; є гарантіями забезпечення прав і свобод людини та громадянина; синхронізують систему правових норм і забезпечують узгодженість правових інститутів; вважаються юридичною базою для тлумачення правових норм і вирішення суперечливих питань, сприяючи правильному правозастосуванню; є вихідними положеннями для вдосконалення окремих правових інститутів, розвитку процесуальної форми і процесуальних гарантій правоохоронної діяльності [7, с. 17].

Ураховуючи зазначене, під принципами діяльності Служби судової охорони варто розуміти основні положення і незаперечні вимоги, покладені в основу її діяльності з метою належного виконання завдань і функцій, закріплених у нормах права.

З метою обґрунтування і формулювання принципів діяльності Служби судової охорони звернімося до нормативно-правової бази, якою прямо або опосередковано визначається адміністративно-правовий статус цього органу.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [8] не визначено принципи діяльності Служби судової охорони. Окрім того, Положенням Про Службу судової охорони [9] та Положенням про проходження служби у Службі судової охорони [10] не визначено принципи, на яких ґрунтується діяльність органу. З огляду на зазначене, ми пропонуємо розглянути законодавчо визначені принципи діяльності правоохоронних органів та на їхній основі запропонувати перелік принципів діяльності Служби судової охорони, який доцільно закріпити на нормативному рівні.

Варто звернутися до принципів діяльності внутрішніх військ (їх реформовано у Національну гвардію України) з огляду на те, що певний період часу саме співробітники Національної гвардії України охороняли і підтримували громадський порядок у судах, виконуючи функції Служби судової охорони. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» (втратив чинність) діяльність таких військ будується на принципах законності та гуманізму, поваги до особи, її прав і свобод. Внутрішні війська будуються на засадах централізованого керівництва, єдиноначальності, поєднання під час їхнього комплектування принципів добровільності та військового обов'язку (ст. 5) [11].

Дещо розширений підхід до визначення принципів діяльності застосовано законодавцем щодо Національної гвардії України. Зокрема, у ст. 3 Закону України «Про Національну гвардію України» визначено такі принципи: верховенства права; забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, позапартійності, безперервності, законності, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, відповідальності, централізованого керівництва та єдиноначальності [12].

Водночас слід зазначити, що згідно зі ст. 162¹ Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8] на державних службовців Служби судової охорони поширюється дія Закону України «Про державну службу». Посади державних службовців Служби

судової охорони відносяться до відповідних категорій посад державної служби у порядку, встановленому законодавством [8]. Зокрема, ст. 4 Закону України «Про державну службу» визначає, що державна служба здійснюється із дотриманням таких принципів: верховенства права, законності, професіоналізму, патріотизму, доброчесності, ефективності, забезпечення рівного доступу до державної служби, політичної неупередженості, прозорості, стабільності [13].

Однак принципи, закріплені Законом України «Про державну службу», стосуються осіб, які обіймають посади державної служби у Службі судової охорони, проте, крім державних службовців, до працівників Служби належать особи, яким присвоєно спеціальні звання співробітників Служби судової охорони, та особи, які уклали трудовий договір зі Службою судової охорони.

Окрім того, на співробітників Служби судової охорони поширюються обмеження та вимоги, встановлені Законом України «Про запобігання корупції», а також обмеження, передбачені для співробітників Законом України «Про Національну поліцію» і пов'язані зі службою в поліції та Дисциплінарним статутом Національної поліції України. Саме тому, обґрунтовуючи принципи діяльності, доцільно враховувати норми Закону України «Про Національну поліцію».

Зокрема, розділом II «Принципи діяльності поліції» Закону України «Про Національну поліцію» [14] закріплено такі принципи діяльності поліції: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність.

Проблеми тлумачення і застосування в адміністративному праві принципу верховенства права надзвичайно повно та аргументовано розкриваються у науковій статті таких відомих вітчизняних науковців, як О. Ф. Андрійко, В. П. Нагребельний, Л. Є. Кисіль, Ю. С. Педько, В. А. Дерещ, А. А. Пухтецька, А. В. Кірмач. Одним із найважливіших напрямків застосування принципу верховенства права виступає належне забезпечення його реалізації у сфері виконавчої влади. І це зрозуміло, адже саме виконавча гілка державної влади є найбільш наближеною до людини, з нею у людини відбуваються найчастіші відносини з приводу задоволення різноманітних суб'єктивних прав і законних інтересів особи. Невипадково, що нині проблема запровадження принципу верховенства права зміщується в бік конкретних взаємостосунків органів публічної адміністрації та людини. Відтак особливої уваги потребує діяльність зі створення належних умов для реалізації прав і свобод людини, з чим пов'язана потреба у модернізації вітчизняного адміністративного права на нових демократичних принципах. Необхідність радикального реформування українського адміністративного права об'єктивно зумовлена тим, що протягом попереднього радянського періоду розвитку роль і призначення адміністративного права було істотно деформовано [15, с. 78]. Принцип верховенства права ми будемо вважати основоположним принципом діяльності Служби судової охорони.

Окрім того, під час виконання своїх завдань Служба судової охорони забезпечує дотримання прав і свобод людини загалом та окремих категорій осіб зокрема (суддів і членів їхніх сімей, працівників суду, учасників судового процесу).

У цьому контексті ми проаналізуємо принцип забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, конституційна формула якого закріплена у ч. 2 ст. 3 Конституції України: «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Із цього приводу досить слушною є думка П. М. Рабіновича, який стверджує, що забезпечення прав і свобод людини передбачає три елементи (напрямки) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод

людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їхніх загальних соціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод (шляхом уживання заходів, зокрема юридичних, задля профілактики порушень прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [16].

Принцип законності полягає в тому, що Служба судової охорони діє тільки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Законом України «Про державну службу», Законом України «Про Національну поліцію», Законом України «Про запобігання корупції», Положення про Службу судової охорони.

Служба судової охорони здійснює свою діяльність, керуючись принципом відкритості і прозорості в межах, визначених нормами законодавства. Це проявляється у тому, що Служба постійно інформує органи системи правосуддя і громадськість про результати своєї діяльності у сфері забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах. Як і інші органи публічної влади, Служба забезпечує доступ до публічної інформації, якою вона володіє відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» із урахуванням положень Закону України «Про інформацію», Наказу Служби судової охорони № 510 від 23.09.2020 р. «Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у Службі судової охорони». На офіційному сайті Служби судової охорони передбачена також можливість скористатись електронною формою звернень громадян, міститься інформація про державні закупівлі, показники діяльності, новини, анонси, інформація про конкурси на зайняття вакантних посад тощо. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність Служби, оприлюднюються на офіційному вебсайті (https://sso.gov.ua/inshe/pravova_baza/) в розділі «Інше».

Ще одним принципом діяльності Служби є взаємодія з населенням, зокрема з учасниками судового процесу, на засадах партнерства та поваги. Установи системи правосуддя відвідують особи, яким може знадобитися допомога, наприклад, люди похилого віку, особи з інвалідністю, з іншими вадами здоров'я. Співробітники Служби можуть і повинні надавати допомогу таким людям. Саме тому принципами, притаманними співробітникам Служби під час несення служби, є ввічливість, повага, небайдужість і підтримання партнерських відносин. Служба повинна гарантувати уніфікований рівень доступності до правосуддя, дотримуватися принципу гендерної рівності, толерантності з метою ефективного служіння народові. Окрім того, прикладом партнерських відносин між суб'єктами публічної адміністрації є підписання меморандумів про співпрацю.

Принцип безперервності, на думку укладачів науково-практичного коментарю, «виражається у забезпеченні невинного здійснення поліцейських дій з охорони громадського порядку, прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності. Дотримуючись принципу безперервності, поліція перебуває у постійній готовності для реагування на злочинні прояви, надзвичайні ситуації та інші події» [17, с. 45].

Враховуючи вищезазначене, а також специфіку діяльності Служби судової охорони як правоохоронного органу у системі правосуддя, ми пропонуємо доповнити статтю 161 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» пунктом 8 такого змісту: «принципами діяльності Служби судової охорони є верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини та громадянина, відкритість, прозорість, взаємодія з населенням, безперервність».

Список використаних джерел:

1. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. С. 40–44.
2. Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. К. : Видавництво "Аконіт", 1998. Т. I: А-Є. 910 с.; Т. II: Ж-ОБД. 910 с.; Т. III: ОБЕ-РОБ. 927 с.; Т.IV: РОБ-Я. 941 с.
3. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 40–43.
4. Гриценко В. Г. Принципи правоохоронної системи. *Форум права*. 2014. № 3. С. 462–465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_3_78
5. Григоренко І. А. Принципи правоохоронної (поліцейської) діяльності в Україні та Німеччині. *Наше право*. 2013. № 7. С. 24–30.
6. Кузніченко С.О., Яровий С.А. Принципи діяльності внутрішніх військ мвс України (адміністративно-правові аспекти). *Адміністративне право і процес*. 2013. № 3 (5). URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-5-2013/item/213-pryntsyru-diyalnosti-vnutrishnikh-viysk-mvs-ukrayiny-administratyvno-pravovi-aspekty-kuznichenko-s-o-yarovi-s-a>
7. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 / Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1999. 39 с.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
9. Положення про Службу судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 04 квітня 2019 року № 1051/0/15-19. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19>
10. Положення про проходження служби співробітниками Служби судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 04 квітня 2019 року № 1052/0/15-19. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1052910-19/conv#n306>
11. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 26 березня 1992 року № 2235-XII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-12#Text>
12. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
13. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/Show/889-19#Text>
14. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
15. Андрійко О. Ф., Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С., Дерезь В. А., Пухтецька А. А., Кірмач А. В. Принцип верховенства права: проблеми тлумачення та застосування в адміністративному праві. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 77–82.
16. Рабинович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загально-теоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.
17. Гончаренко І. Б. Коментар статей 10–12. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. С. 41–46.

УДК 351.81

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.09>

ЗАХИСТ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кузьменко Юлія Василівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Бондар Валерія Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Актуальність статті полягає в тому, що підвищені ризики для вітчизняної критичної інфраструктури вимагають створення правового поля з метою забезпечення їхнього юридичного визнання, охорони і протидії злочинним проявам знищення, пошкодження чи збою сталого функціонування цих об'єктів, а також окреслення юридичної відповідальності за такі правопорушення. Проведено аналіз законопроектів «Про критичну інфраструктуру та її захист» (2019 р.), «Про критичну інфраструктуру» (2021 р.) із погляду на регламентацію важливих засад зі створення системи безпеки об'єктів критичної інфраструктури та забезпечення її ефективного функціонування, зокрема критеріїв віднесення певного об'єкту до об'єктів критичної інфраструктури, суб'єктів державної системи захисту критичної інфраструктури, секторів та категоризації, реєстру, паспортизації об'єктів критичної інфраструктури; визначено їхній статус і права, роль державних і місцевих органів виконавчої влади та військово-цивільних адміністрацій, на яких покладено формування або реалізацію державної політики у сфері захисту системи критичної інфраструктури; засади державно-приватної взаємодії у цій сфері, що є гранично необхідним в умовах гібридної війни. Зроблено важливий акцент на тому, що органи державної влади, секторальні органи та органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи, оператори об'єктів критичної інфраструктури, причетні до порушень законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури, несуть відповідальність відповідно до законодавства. Автором подано такі рекомендації щодо покращення ситуації в аспекті створення ефективної системи захисту критичної інфраструктури: формалізувати у національному законодавстві поняття про об'єкти критичної інфраструктури і низку фундаментальних засад із забезпечення їхньої безпеки; реалізувати положення щодо наділення всіх суб'єктів забезпечення безпеки, об'єктів критичної інфраструктури контрольними повноваженнями згідно із їхньою компетенцією і профілем діяльності; передбачити

можливість застосування заходів державного примусу стосовно відповідальних посадовців як фізичних осіб за порушення вимог безпеки щодо об'єктів критичної інфраструктури, а також за нехтування законними вимогами суб'єктів-контролерів.

Ключові слова: критична інфраструктура, об'єкти критичної інфраструктури, національна безпека, нормативно-правове поле, законопроект, правова регламентація.

PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT

Kuzmenko Iuliia Vasilivna,
PhD, Assistant Professor,
Professor at the Department
of Administrative Law and
Administrative Procedure
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Bondar Valeriia Valeriivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Administrative
Law and Administrative Procedure
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The relevance of the article is that the increased risks to the domestic critical infrastructure require the creation of a legal framework to ensure their legal recognition, protection and counteraction to criminal manifestations of destruction, damage or failure of these facilities, delineation of legal liability for such offenses. The analysis of the draft laws "On critical infrastructure and its protection" (2019th), "On critical infrastructure" (2021st) from the point of view of regulating the important foundations of creating a security system for critical infrastructure facilities and ensuring its effective functioning, namely: criteria for classifying a certain object as the objects critical infrastructures; subjects of the state system for the protection of critical infrastructure, sectors and categorization, register, certification of critical infrastructure facilities; their status and rights have been determined; the role of state and local executive authorities and civil-military administrations, which are entrusted with the formation or implementation of state policy in the field of protecting the critical infrastructure system; the foundations of public-private interaction in this area, which is really extremely necessary in a hybrid war. There is also an important emphasis on the fact that public authorities, sectoral and local governments, their officials and officials, operators of critical infrastructure, involved in violations of legislation in the field of critical infrastructure protection, are liable under the law. The author provides recommendations for improving the situation in terms of creating an effective system of critical infrastructure protection: to formalize in national legislation the concept of critical infrastructure and a number of fundamental principles of ensuring their safety; implement the provisions on giving all subjects of security of critical infrastructure facilities control powers in accordance with their competence and profile of activity; to provide for the possibility of applying for violation of safety requirements in respect of critical

infrastructure, as well as ignoring the legal requirements of the subjects of control of state coercive measures against responsible officials as individuals.

Key words: critical infrastructure, critical infrastructure facilities, national security, regulatory framework, draft law, legal regulations.

Постановка проблеми та її актуальність. Нині на території нашої держави в умовах збройного конфлікту на сході України все більш актуальними стають питання про нарощування аспектів національної безпеки, зокрема і правового. «Сучасні реалії спонукають нас до активного обговорення і дій із протидії злочинам у різних сферах життя» [5, с. 12]. Правова норма має відповідати запитам суспільства в кожен конкретний момент свого існування і вирішувати задачі, які це суспільство перед нею ставить [4, с. 11]. Підвищені ризики для національної критичної інфраструктури вимагають правового поля з метою забезпечення їхнього юридичного визнання, охорони і протидії злочинним проявам знищення, пошкодження чи збою сталого функціонування цих об'єктів, окреслення юридичної відповідальності за такі правопорушення, оскільки знищення чи збій у роботі об'єктів критичної інфраструктури прямо впливає на рівень економічної безпеки кожної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури України у своїх дослідженнях висвітлювали такі вітчизняні науковці, як А. Благодарний, С. Гнатюк, В. Заплатинський, В. Євсєєв, В. Крикун, В. Лойко, М. Прогонюк, С. Теленик, А. Чорноус, В. Хрутьба, які окреслювали вдосконалення правової регламентації взаємодії суб'єктів забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури; Д. Бобро, О. Верголяс, І. Гора, О. Єрменчук, С. Іванюта, І. Крилова, С. Кондратов, В. Косинський, О. Мельничук, О. Суходоля окреслювали управління критичною інфраструктурою держави; Д. Діхтяр, Г. Швиданенко, Р. Прав, А. Рикуніч – моделі захисту критичної інфраструктури, ними зроблено висновки; Д. Бірюков, В. Петров – формування міжнародно-правового механізму протидії загрозам критичної інфраструктури; С. Гнатюк, Г. Дзяна, Н. Дзяний, Я. Дорогий, Е. Живило, Н. Ткачук – захист ресурсів критичної іт-інфраструктури; Г. Зубко, В. Цигічко, Г. Смолян, Д. Черешкін вивчали світовий досвід щодо забезпечення безпеки критичної інфраструктури.

Мета роботи полягає у дослідженні шляхів адміністративно-правового забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз національного законодавства свідчить про те, що донині відсутнє юридично закріплене визначення поняття «об'єкти критичної інфраструктури». Присвячений цьому питанню проєкт Закону «Про критичну інфраструктуру та її захист» 2019 року містив таке визначення: «об'єкт критичної інфраструктури – це визначений у встановленому законодавством порядку складовий елемент критичної інфраструктури, функціональність, безперервність, цілісність і стійкість якого забезпечують реалізацію життєво важливих національних інтересів» [7]. У проєкті Закону «Про критичну інфраструктуру» 2021 року подано таке визначення: «критична інфраструктура – це об'єкти інфраструктури, системи, їхні частини та їхня сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам» [6].

Низкою статей вищезазначеного законопроєкту регламентовано важливі засади створення системи безпеки об'єктів критичної інфраструктури і забезпечення її ефективного функціонування, а саме: критерії віднесення певного об'єкту до об'єктів критичної інфраструктури; суб'єкти державної системи захисту критичної

інфраструктури, сектори і категоризація, реєстр, паспортизація об'єктів критичної інфраструктури; визначено їхній статус і права; роль державних і місцевих органів виконавчої влади та військово-цивільної адміністрації, на яких покладено формування або здійснення державної політики у сфері захисту системи критичної інфраструктури; засади державно-приватної взаємодії у цій сфері, що є гранично необхідним в умовах гібридної війни. Окрім того, зроблено важливий акцент на тому, що органи державної влади, секторальні органи та органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи, оператори об'єктів критичної інфраструктури, причетні до порушень законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури, несуть відповідальність відповідно до законодавства.

В аналітичній доповіді «Державна система захисту критичної інфраструктури у системі забезпечення національної безпеки», підготовленій у 2020 році Національним інститутом стратегічних досліджень, зазначено про необхідність прийняття цього Закону. Відмітимо, що проєкт Закону «Про критичну інфраструктуру та її захист», поданий на розгляд Верховної ради України у травні 2019 року, не був розглянутий [3]. У березні 2021 року було подано новий проєкт Закону «Про критичну інфраструктуру».

Прийняті нормативні акти спеціалізованого змісту дозволяють врегулювати ситуації лише відносно окремих категорій об'єктів критичної інфраструктури, зокрема постанову КМУ «Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури», «Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави», «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури», розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури», указ президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 6 травня 2015 року, «Про Стратегію національної безпеки України», Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури України та інші. «Попри те, що діє низка нормативних актів, які стосуються захисту критично важливих систем, об'єктів і ресурсів, не розроблено єдиного механізму захисту, що на практиці призводить до неузгодженості дій різних суб'єктів, які здійснюють такий захист, до несвоєчасного реагування на загрози, для нейтралізації яких потрібна різногалузева консолідація ресурсів, а також до нераціонального, безсистемного використання сил і засобів тощо» [8, с. 180].

Відповідно до чинного законодавства відповідальними за функціонування і захист системи критичної інфраструктури є такі органи державної влади: Національна комісія з питань захисту критичної інфраструктури, Національна гвардія, Національна поліція, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Державна прикордонна служба, Державна служба із надзвичайних ситуацій, Державна інспекція ядерного регулювання України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації. Саме тому у сучасних умовах гібридної війни стратегічного значення набуває контррозвідувальний, контртерористичний і протидиверсійний захист об'єктів енергетики, транспортного комплексу, інших стратегічно важливих галузей [1] народного господарства.

У Зеленій книзі з питань захисту критичної інфраструктури в Україні зазначено, що «ціль захисту критичної інфраструктури полягає у недопущенні руйнування чи завдання не виправної шкоди, припинення функціонування або втрати контролю над об'єктами критичної інфраструктури внаслідок дії чинників техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру або їхніх комбінацій» [2, с. 6].

Негативний вплив відсутності узагальненого на державному рівні підходу до організації захисту об'єктів критичної інфраструктури носить латентний характер через об'єктивно незначну кількість диверсійних посягань на них і порівняно більший суспільний резонанс від проявів терористичного характеру. Серед таких резонансних злочинів є гучні вбивства політичних і громадських діячів останніх років (П. Шеремета, А. Окуєвої, О. Бузини та інших), а також правопорушення, спрямовані на залякування населення (наприклад, вибух автомобіля у квітні 2016 р. у м. Генічеськ Херсонської області). Водночас варто підкреслити, що не слід ігнорувати потенційну загрозу об'єктам критичної інфраструктури в умовах операції об'єднаних сил, яка проходить на сході України. Тому ця проблема залишається досить нагальною нині. Більшість недоліків і прорахунків в організації, зумовлених, зокрема, невідпрацьованістю принципів і порядку державно-приватного партнерства у цій сфері, стають помітними у критичні періоди і можуть супроводжуватися важкими соціальними, політичними, економічними наслідками. Це ми можемо побачити на прикладі подій на сході України, де відбулася руйнація важливих об'єктів критичної інфраструктури для життєдіяльності як регіону, так і країни загалом.

Негативним, проте характерним у зазначеному контексті є приклад ситуації кінця 2018 року, коли на території Херсонської області, як і низки інших регіонів України, діяв правовий режим воєнного стану. У цей час серед низки потрібних для проведення заходів постало питання про посилення режиму охорони місцевих об'єктів портового господарства. Проте керівництво усіх трьох портів області (серед них Херсонський і Скадовський мають статус морського і належали тоді державній формі власності, перебуваючи у безпосередньому підпорядкуванні Міністерству інфраструктури України) під приводом відсутності коштів фактично ухилилося від кількісного та якісного зміцнення охорони. Водночас через відсутність регламентованих правовими нормами вищої сили (законами) юридичних санкцій за такі діяння відповідальності не поніс жоден із посадовців.

Підкреслюючи важливість проблеми захисту об'єктів критичної інфраструктури для національної безпеки, ми наголосимо на необхідності якнайшвидшого впорядкування адміністративно-правового забезпечення на законодавчому рівні.

Висновки. Стан захищеності вітчизняних об'єктів критичної інфраструктури поки не відповідає сучасним вимогам національної безпеки, що, у свою чергу, може прямо віддзеркалитися на рівні економічної безпеки країни. Поряд із проблемними питаннями недостатнього фінансового і матеріально-технічного забезпечення помітний негативний вплив на ситуацію, що склалася, справляє недосконалість нормативно-правового поля. Це питання важливе для сприяння розвитку продуктивних механізмів забезпечення інтересів національної безпеки України.

Таким чином, ми вважаємо, що для покращення ситуації зі створення ефективної системи захисту критичної інфраструктури доцільними будуть такі кроки:

- формалізувати у національному законодавстві поняття про об'єкти критичної інфраструктури та низку фундаментальних засад забезпечення їхньої безпеки (передусім шляхом прийняття Закону «Про критичну інфраструктуру»);
- реалізувати (зокрема через зміни в інших законодавчих актах) положення щодо наділення всіх суб'єктів забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури контрольними повноваженнями згідно із їхньою компетенцією і профілем діяльності;
- передбачити можливість застосування за порушення (як умисне, так і неумисне) вимог безпеки відносно об'єктів критичної інфраструктури, а також за нехтування законними вимогами суб'єктів-контролерів заходів державного примусу дисциплінарного, адміністративного і кримінального характеру (залежно від обставин)

стосовно відповідальних посадовців як фізичних осіб. Відносно юридичних осіб слід розглянути можливість здійснення системи фінансових санкцій або певних обмежень у профільній господарській діяльності (оскільки її ведення в умовах недостатньої захищеності об'єкта критичної інфраструктури може призвести до тяжких наслідків і становити пряму загрозу національній безпеці).

Перспективними для подальших наукових досліджень є висвітлення державної системи захисту критичної інфраструктури у системі забезпечення національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Захист об'єктів критичної інфраструктури. URL: <https://ssu.gov.ua/zakhyst-objektiv-krytychnoi-infrastruktury> (дата звернення: 26.03.2021).
2. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні (друга версія проєкту документа). Київ, 2014. 31 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-11/1125_zelknuga.pdf (дата звернення: 17.08.2021).
3. Карта проходження законопроєкту від 27.05.2019 р. № 10328 http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7YW00A.html (дата звернення: 27.03.2021).
4. Корунчак Л.А. Нормативно-правовий договір: синергетическіе особенности. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. Republica Moldova, 2018. №4(32). С. 11–14.
5. Кузьменко Ю.В. Правове поле у сфері протидії рейдерству. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 12–16.
6. Про критичну інфраструктуру: Законопроєкт від 09.03.2021 р. № 5219. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71355 (дата звернення: 03.08.2021).
7. Про критичну інфраструктуру та її захист: Законопроєкт від 27.05.2019 р. № 10328. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7YW00I.html (дата звернення: 27.03.2021).
8. Теленик С. Критична інфраструктура як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2018. № 1 (15). С. 179–189.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.10>

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ ВІДПОВІДНО ДО ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ОПОДАТКУВАННЯ

Кур'ян Вікторія Валеріївна,

здобувач наукового ступеня доктора
філософії кафедри економічної
безпеки та фінансових розслідувань
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті констатовано, що від досконалості норм податкового законодавства залежить ефективність публічного адміністрування місцевих податків та обґрунтовано, що однією із причин недосконалості законодавства, що регулює публічне адміністрування місцевих податків, є відсутність дотримання законодавцем фундаментальних принципів оподаткування, визначених ще А.Смітом.

Проаналізовано такий місцевий податок, як плата за землю, через призму єдиних принципів, що забезпечують загальнонаукові основи побудови податкової системи, такі як принципи вигоди та адміністративної зручності, платоспроможності і визначальної бази.

Резюмовано, що, проаналізувавши земельний податок, який сплачують платники податку IV групи спрощеної системи оподаткування через призму єдиних принципів, котрі забезпечують загальнонаукові основи побудови податкової системи, а також застосування пільги для власників земельних ділянок, які передали такі земельні ділянки в оренду вищезазначеним платникам податків, можна дійти висновку, що земельний податок загалом відповідає принципу адміністративної зручності, частково відповідає принципу вигоди та принципу платоспроможності, не відповідає принципу визначальної бази.

Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення механізму адміністрування земельного податку таким чином, щоб стало можливим досягнення вертикальної рівності принципу платоспроможності та балансу за принципом вигоди як для платників податку власників земельних ділянок фізичних осіб, так і для платників податків IV групи спрощеної системи оподаткування.

З огляду на представлені рекомендації запропоновано внести зміни до Податкового кодексу України, які дозволять досягнути фундаментального принципу оподаткування – принципу визначальної бази, оскільки за допомогою земельного податку буде доступним стимулювання розширення власного обробітку земель, розвиток фермерського господарства, а також досягнення принципу вертикальної рівності, адже завдяки врахуванню видів вирощуваних сільськогосподарських культур у разі установлення органами місцевого самоврядування ставок земельного податку ці ставки зможуть корелювати із платоспроможністю платників податків.

Ключові слова: принципи оподаткування, фундаментальні принципи оподаткування, місцевий податок, земельний податок, плата за землю.

**IMPROVING TAX LEGISLATION ON PUBLIC ADMINISTRATION
OF LAND TAX IN UKRAINE IN ACCORDANCE WITH
THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF TAXATION**

Kuryan Victoria Valerievna,
Applicant for the degree of Doctor
of Philosophy of the Department
of Economic Security and financial
investigations
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article states that the efficiency of public administration of local taxes depends on the perfection of tax legislation and substantiates that one of the reasons for imperfection of legislation governing public administration of local taxes is the lack of compliance with the fundamental principles of taxation defined by A. Smith.

The local tax, such as payment for land, is analyzed through the prism of the only principles that provide the general scientific basis for building the tax system: benefits and administrative convenience, solvency and the determining base.

It is summarized that after analyzing the land tax paid by taxpayers of group IV of the simplified taxation system through the prism of uniform principles that provide a general scientific basis for building a tax system, as well as the application of benefits for landowners who leased such land to the above taxpayers, it can be concluded that the land tax generally complies with the principle of administrative convenience, partially complies with the principle of benefit and the principle of solvency, and does not comply with the principle of the determining base.

Recommendations for improving the mechanism of land tax administration so that it is possible to achieve vertical equality of the solvency principle, as well as to achieve a balance on the principle of benefit for both taxpayers of land owners and individuals of group IV taxpayers of the simplified taxation system.

Given the proposed recommendations, it is proposed to amend the Tax Code of Ukraine, which will achieve the fundamental principle of taxation – the principle of determining the base, as land tax will be available to stimulate the expansion of own land cultivation, farm development, and the principle of vertical equality, after all, due to the consideration of the types of crops grown in the establishment of land tax rates by local governments, these rates will be able to correlate with the solvency of taxpayers.

Key words: principles of taxation, fundamental principles of taxation, local tax, land tax, payment for land.

Постановка проблеми. В аспекті реформи децентралізації, що проводиться в Україні, держава, передаючи повноваження, ресурси та фінанси громадам, має надію на повноцінний місцевий розвиток. Останній залежить як від меж повноважень місцевих громад, так і від ресурсів і фінансів, отримання яких потрібно забезпечити за допомогою різних механізмів, зокрема механізмів публічного адміністрування місцевих податків.

Земля, котра вже є об'єктом ринкових відносин, також є об'єктом оподаткування у системі місцевих податків - земельним податком, який, на думку автора, за ефективного публічного адміністрування має стати одним із основних інструментів підвищення доходів місцевих і державного бюджетів.

Окрім того, ми вважаємо, що від досконалості норм податкового законодавства залежить ефективність публічного адміністрування місцевих податків.

Однією із причин недосконалості законодавства, яке регулює публічне адміністрування місцевих податків, на нашу думку, є відсутність дотримання законодавцем фундаментальних принципів оподаткування, визначених ще А.Смітом [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо принципів публічного адміністрування місцевих податків привертало увагу таких апологетів науки і науковців, як А.І. Крисоватий, Т.Л. Томнюк, П.К. Бечко, О.А. Захарчук, О.С. Башняк, І.В. Ясько та інших.

Беззаперечно, безцінним є внесок науковців, які досліджували принципи оподаткування в Україні, визначали нові та вдосконалювали наявні принципи позитивного права, але втілення цих принципів через законодавче вираження має суттєвий вплив на розвиток податкової системи України загалом і її інститутів і субінститутів зокрема.

Мета роботи – запропонувати здійснити вдосконалення механізмів адміністрування місцевих податків, які можуть забезпечувати значну частину доходів місцевих бюджетів від податкових надходжень, а саме земельного податку, перш ніж перейти від централізованої до децентралізованої форми публічного адміністрування місцевих податків.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що вдосконалення механізму публічного адміністрування місцевого податку, який встановлено відповідно до пп. 265.1.3 ст. 265 Податкового кодексу України [2] як плата за землю, є першочерговим завданням держави, тим більше після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [3].

Проаналізуємо цей місцевий податок через призму єдиних принципів, що забезпечують загальнонаукові основи побудови податкової системи, такі як принципи вигоди та адміністративної зручності, платоспроможності і визначальної бази, визначені А.Смітом.

Відповідно до ст. 269 ПК України платниками земельного податку є:

- власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);
- землекористувачі [2].

Підпунктами 270.1.1. та 270.1.2. п. 270.1 ст. 270 Податкового кодексу України об'єктами оподаткування встановлено земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, та земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Базою оподаткування, згідно із пп. 271.1.1 п. 271.1 ст. 271 ПК України, визначено нормативну грошову оцінку земельних ділянок із урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого розділом Податкового кодексу України, який регулює оподаткування майна [2].

Стаття 274 ПК України визначає, що ставка податку на земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 відсотків від їхньої нормативної грошової оцінки, а для земель загального користування – не більше 1 відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки, тоді як для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 відсотка та не більше 1 відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки [2].

Пунктом 281.3 ст. 281 ПК України встановлено пільгу щодо сплати земельного податку, відповідно до якої звільняються на період дії єдиного податку IV групи власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок і земельних часток (паїв) в оренду платнику єдиного податку IV групи.

Окрім того, пп. 269.2. ст. 269 ПК України визначено, що для суб'єктів господарювання, котрі застосовують спрощену систему оподаткування, обліку і звітності, Податковим кодексом України встановлюються особливості справляння податку [2].

До IV групи спрощеної системи оподаткування відносяться сільськогосподарські товаровиробники, в яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків (пп. 4 п. 291.4 ст. 291).

Для платників єдиного податку четвертої групи розмір ставок податку встановлюється відповідно до п. 293.9 ст. 293 ПК України з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду, залежить від категорії (типу) земель, їх розташування і становить (у відсотках бази оподаткування): для ріллі, сіножатей і пасовищ (окрім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,95; для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,57; для багаторічних насаджень (окрім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,57; для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,19; для земель водного фонду – 2,43; для сільськогосподарських угідь, які перебувають в умовах закритого ґрунту – 6,33 [2].

Базою оподаткування для платників єдиного податку IV групи спрощеної системи оподаткування, згідно із п. 292 ^{1.2} ПК України, є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) із урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого цим Кодексом [2].

За принципом вигоди для платника податку, власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення, який передав таку земельну ділянку в оренду, з одного боку, нібито відсутнє податкове навантаження, але одночасно відсутня і будь-яка вигода, оскільки він не отримує будь-яких суспільних благ та, власне, за дуже мізерну орендну плату він отримує лише погіршення стану його приватної власності через недбале ставлення до неї землекористувача. Для місцевого бюджету вигода від таких платників податків (власників земельних ділянок, які передали їх в оренду) також відсутня, адже фактично вони не сплачують будь-яких коштів до бюджету, тож і місцеві органи влади не переймаються їхніми потребами і суспільними благами.

За принципом вигоди земельний податок, який стягується із платників податку IV групи спрощеної системи оподаткування, можна вважати надміру вигідним для платника податку, адже до місцевого бюджету він сплачує податок у розмірі менше одного відсотку від нормативної грошової оцінки землі та фактично за безцінь орендує земельну ділянку у її власника, під час здійснення господарської діяльності у разі недотримання сівозмін фактично виснажуючи землі задля отримання надприбутків і руйнуючи дорожні покриття, що відновлюються за рахунок місцевих і державних бюджетів.

За принципом адміністративної зручності земельний податок, який сплачується платниками податку IV групи спрощеної системи оподаткування, є зручним для держави щодо організації адміністрування цього податку, адже платник податку самостійно визначає річну суму та до 20 лютого поточного року подає декларацію до контролюючого органу, відповідно до цієї декларації щоквартально сплачуючи податок.

Щодо зручності адміністрування земельного податку для платника податку, він також є доволі зручним, оскільки сплата податку здійснюється щоквартально

і найбільший відсоток сплачується у період отримання плодів (доходів) від використання земельних ділянок.

За принципом платоспроможності земельний податок, який сплачується платниками податку IV групи спрощеної системи оподаткування, має незначний податковий тягар та за горизонтальною рівністю є таким, що відповідає принципу платоспроможності. Оскільки ставки є пропорційними, то платники податків з однаковою податковою базою (нормативною грошовою оцінкою 1 га землі) сплачують однакові суми податку.

Досягнення ж вертикальної рівності за оподаткування земельним податком платників податку IV групи спрощеної системи оподаткування є неможливим, оскільки ставки цього податку пропорційні, а не прогресивні. Унаслідок цього платники податку з однаковою площею земельних ділянок (об'єктом оподаткування) та однаковою нормативною грошовою оцінкою одного гектара землі (базою оподаткування), але різним майновим станом (платоспроможність залежить від посіву різних сільськогосподарських культур) сплачуватимуть земельний податок однаковою сумою грошових коштів.

За принципом визначальної бази земельний податок повинен формуватися задля мети прогресивного розвитку ринку землі, але фактично в Україні відсутня стратегія такого розвитку ринку землі, яка б забезпечувала державі, власникам, а також користувачам земельних ділянок економічну вигоду та конкурентоспроможність щодо іноземних інвесторів.

Проаналізувавши земельний податок, який сплачують платники податку IV групи спрощеної системи оподаткування через призму єдиних принципів, що забезпечують загальнонаукові основи побудови податкової системи, а також застосування пільги для власників земельних ділянок, які передали такі земельні ділянки в оренду вищезазначеним платникам податків, можна дійти висновку, що земельний податок загалом відповідає принципу адміністративної зручності, частково відповідає принципу вигоди і принципу платоспроможності, та не відповідає принципу визначальної бази.

На нашу думку, доцільним є запропонування рекомендацій щодо вдосконалення механізму адміністрування земельного податку таким чином, щоб стало можливим досягнення вертикальної рівності принципу платоспроможності, а також досягнення балансу за принципом вигоди як для платників податку власників земельних ділянок фізичних осіб, так і для платників податків IV групи спрощеної системи оподаткування.

Ми вважаємо, що сплачувати земельний податок мають і власники земельних ділянок як податок на нерухоме майно зі спеціальним призначенням (сільськогосподарським), і землекористувачі за використання цього нерухомого майна залежно від вирощуваних на таких землях культур.

Оскільки відповідно до ст. 269 ПК України платниками земельного податку є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі [2], то, на нашу думку, застосування до власників земельних ділянок пільги у сплаті податку на землю під час передачі земельної ділянки (паю) у користування платнику єдиного податку IV групи є недоречним, адже прибуток від такого нерухомого майна отримують обидва суб'єкти (один – від оренди, інший – від прямого використання об'єкту оподаткування). Тож, якщо власник земельних ділянок сільськогосподарського призначення, загальна площа яких не перевищує 100 гектарів, використовує їх особисто, на думку автора, доречним буде застосовувати пільгу щодо сплати земельного податку, встановленого відповідно до п. 293.9 ст. 293 ПК України з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду, що залежить від категорії (типу) земель,

їх розташування і становить (у відсотках бази оподаткування): для ріллі, сіножатей і пасовищ (окрім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,95; для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,57; для багаторічних насаджень (окрім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,57; для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,19; для земель водного фонду – 2,43; для сільськогосподарських угідь, які перебувають в умовах закритого ґрунту – 6,33 [2].

Проте власник земельних ділянок сільськогосподарського призначення, загальна площа яких не перевищує 100 гектарів, має сплачувати земельний податок за ставкою, встановленою згідно зі статтею 274 ПК України для сільськогосподарських угідь у розмірі не менше 0,3 відсотка та не більше 1 відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки [2], яка, на наше переконання, має визначатися органом місцевого самоврядування залежно від вирощуваних на таких земельних ділянках культур. Адже саме орган місцевого самоврядування є територіально найбільш наближеним до об'єкту і суб'єктів оподаткування земельним податком, що знижує вірогідність подання платниками податків недостовірних відомостей про вид вирощуваних культур.

З огляду на запропоновані вище рекомендації ми вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни до Податкового кодексу України, пункту 274.1. ст. 274 ПК України і викласти його у такій редакції:

«ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 відсотків від їхньої нормативної грошової оцінки, а для земель загального користування – не більше 1 відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки, тоді як для сільськогосподарських угідь, загальна площа яких не перевищує 100 гектарів у власності однієї особи – не менше 0,3 відсотка та не більше одного відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки (ставка визначається органом місцевого самоврядування залежно від вирощуваних на таких земельних ділянках сільськогосподарських культур), а для лісових земель – не більше 0,1 відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки».

Пункт 281.3 ст. 281 ПК України ми пропонуємо викласти у такій редакції:

«2.3.1. Від сплати податку, встановленого відповідно до п. 293.9 ст. 293 ПК України, звільняються власники земельних ділянок і земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення, загальна площа яких не перевищує 100 гектарів, за умови особистого їх використання, якщо такий власник є платником податку четвертої групи;

2.3.2. У разі передачі власником земельних ділянок і земельних часток (паїв) в оренду платнику податку четвертої групи (іншому платнику податку четвертої групи) податок, установлений відповідно до п. 293.9 ст. 293 ПК України, сплачується землекористувачем (субкористувачем) як податковим агентом власника земельних ділянок та земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення».

Пункт 293.9. ст. 293 ПК України ми пропонуємо викласти у такій редакції:

«Для власників земельних ділянок і земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення, зокрема платників єдиного податку четвертої групи, розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування і становить (у відсотках бази оподаткування):...»

Доповнити ст. 293 пунктом 293.9.7. у такій редакції:

«Для власників земельних ділянок і земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення, загальна площа яких перевищує 100 гектарів, якщо вони використовують ці земельні

ділянки особисто та/або є платниками єдиного податку четвертої групи, а також для платників єдиного податку четвертої групи як податкових агентів власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) за земельні ділянки, що використовуються ними на умовах оренди (суборенди), розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь (окрім ставки, визначеної п. 293.9.1) становить не менше 0,3 відсотка та не більше одного відсотка від їхньої нормативної грошової оцінки, (ставка визначається органом місцевого самоврядування залежно від вирощуваних на таких земельних ділянках сільськогосподарських культур).

Висновки. Отже, підсумовуючи вищезазначене, на нашу думку, врахування запропонованих рекомендацій і внесення запропонованих змін до норм Податкового кодексу України дозволить досягнути фундаментального принципу оподаткування - принципу визначальності бази, оскільки за допомогою земельного податку буде доступним стимулювання розширення власного обробітку земель, розвиток фермерського господарства, а також досягнення принципу вертикальної рівності, адже завдяки врахуванню видів вирощуваних сільськогосподарських культур у разі встановлення органами місцевого самоврядування ставок земельного податку ці ставки зможуть корелювати із платоспроможністю платників податків.

Список використаних джерел:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Пер. с англ. П. Ключкина. Москва : Эксмо, 2016. 1056 с.
2. Податковий кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6750>
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

УДК 342.952

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.11>

ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВ ПРО НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Мкртчян Роман Сейранович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правових дисциплін
(Херсонський інститут
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,
м. Херсон, Україна)

Ткачук Анна Іллівна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри правових дисциплін
(Херсонський інститут
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,
м. Херсон, Україна)

Статтю присвячено науковому дослідженню особливостей оскарження постанов про накладення адміністративних стягнень за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Встановлено, що до основних нормативних актів, які регулюють порядок оскарження постанов про накладення адміністративних стягнень за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, належать Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші.

Визначено, що адміністративна справа із приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вирішується місцевими загальними судами як адміністративними судами протягом десяти днів із дня відкриття провадження у справі.

З'ясовано, що позовну заяву щодо оскарження рішень суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності можна подавати протягом десяти днів із дня ухвалення відповідного рішення (постанови), а щодо рішень (постанов) за справою про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема зафіксовані в автоматичному режимі, – протягом десяти днів із дня вручення такого рішення (постанови).

Установлено, що серед суб'єктів владних повноважень, які можуть бути стороною в адміністративному процесі щодо оскарження прийнятих ними рішень, законодавець передбачив не всі органи. Попри таке правове регулювання оскарження в адміністративному судочинстві постанов, винесених поліцією як одним із суб'єктів владних повноважень, дедалі зростає.

Автор дійшов висновку, що некваліфіковане оформлення матеріалів адміністративних справ, недоліки у складанні протоколів і винесенні постанов про притягнення осіб до відповідальності, порушення конституційних прав громадян під час провадження у справах зазначеної категорії є однією із причин звернення осіб зі скаргами до суду на непрофесійні дії працівників поліції.

Установлено, що належне складання та оформлення протоколу і вмотивованість постанови відповідно до вимог закону дозволять уникнути порушень прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: постанова, оскарження; патрульна поліція; національна поліція, складання, адміністративне правопорушення, стягнення.

PECULIARITIES OF APPEALING AGAINST DECISIONS ON IMPOSING ADMINISTRATIVE PENALTIES FOR OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY

Mkrtchyan Roman Seyranovich,
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Legal
Disciplines
(Kherson Institute of Private Joint-Stock
Company "Higher education institution
"Interregional Academy of Personnel
Management", Kherson, Ukraine)

Tkachuk Anna Illivna,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of Legal Disciplines
(Kherson Institute of Private Joint-Stock
Company "Higher education institution
"Interregional Academy of Personnel
Management", Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the scientific research of the peculiarities of appealing against decisions on imposing administrative penalties for offenses in the field of road safety. It is established that the main normative acts regulating the procedure for appealing against decisions on imposing administrative penalties for offenses in the field of road safety include: the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses and others.

It is determined that an administrative case concerning decisions, actions or omissions of subjects of power in cases of bringing to administrative responsibility is resolved by local general courts as administrative courts within ten days from the date of opening the proceedings.

It was found that a statement of claim to appeal the decisions of the subjects of power in cases of administrative liability may be filed within ten days from the date of the relevant decision (resolution), and in respect of decisions (resolutions) in the case of administrative offenses in the field ensuring road safety, including those recorded in automatic mode, – within ten days from the date of delivery of such decision (resolution).

It is established that among the subjects of power that may be a party in the administrative process to appeal their decisions, the legislator did not directly provide for all bodies. Despite this legal regulation of appeals in administrative proceedings, decisions made by the police as one of the subjects of power are growing.

It was concluded that unqualified registration of administrative case materials, shortcomings in drawing up protocols and issuing decisions on bringing persons to justice,

violation of constitutional rights of citizens during proceedings in this category are one of the reasons for appealing to court against unprofessional actions of police officers.

It is established that the proper drawing up and execution of the protocol and the motivation of the resolution in accordance with the requirements of the law will provide an opportunity to avoid violations of human and civil rights and freedoms.

Key words: decision, appeal; patrol police; national police, drafting, administrative offense, penalty.

Вступ. Право кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб є важливою гарантією втілення конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною. Судовий порядок розгляду скарг є надійним способом охорони громадян, особливо у тих випадках, коли їхні права та інтереси порушуються неправомірними діями суб'єктів владних повноважень. Стаття 55 Конституції України зазначає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Окрім того, частина 1 статті 5 Кодексу адміністративного судочинства визначає (далі КАСУ), що кожна особа має право у порядку, встановленому КАСУ, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їхній захист шляхом визнання протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень [2].

Одним із таких індивідуальних актів є постанова про накладення адміністративного стягнення.

Метою роботи є визначення на основі аналізу чинного законодавства і поглядів науковців особливостей оскарження постанов про накладення адміністративного стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту адміністративної відповідальності присвячені праці таких науковців, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Д. Бахрах, І. Голосніченко, Г. Грянко В. Демський, Ю. Дьомін, Д. Єремєєв, Т. Коломоєць, А. Комзюк, М. Косюта, Д. Лук'янця, С. Петков, М. Смокович, О. Тодошак І. Федоров та інші.

Виклад основного матеріалу. До основних нормативних актів, що регулюють порядок оскарження постанов про накладення адміністративних стягнень за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, належать Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші.

Нині існують два порядки розгляду і вирішення скарг громадян – адміністративний і судовий. До органів виконавчої влади щорічно надходить значна кількість скарг громадян із приводу різних порушень їхніх прав. Проте нас цікавить саме судовий процес оскарження рішення суб'єкта владних повноважень.

Унаслідок розгляду справи про адміністративне правопорушення може бути винесено такі види постанов відповідно до статті 284 КУпАП: 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 КУпАП; 3) про закриття справи [3].

Зрозуміло, що оскарження зазвичай відбувається у тих випадках, коли особа вважає, що притягнення її до адміністративної відповідальності є протиправним і незаконним.

Стаття 286 КАСУ передбачає, що адміністративна справа із приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вирішується місцевими загальними судами як адміністративними судами протягом десяти днів із дня відкриття провадження у справі.

Окрім того, позовну заяву щодо оскарження рішень суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності можна подавати протягом десяти днів із дня ухвалення відповідного рішення (постанови), а щодо рішень (постанов) за справою про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема зафіксовані в автоматичному режимі, - протягом десяти днів із дня вручення такого рішення (постанови).

Нині серед суб'єктів владних повноважень, які можуть бути стороною в адміністративному процесі щодо оскарження прийнятих ними рішень, законодавець передбачив не всі органи. Попри таке правове регулювання оскарження в адміністративному судочинстві постанов, винесених поліцією як одного із суб'єктів владних повноважень, дедалі зростає.

Нормативною основою діяльності патрульної поліції МВС України є Конституція України [1], Закон України «Про Національну поліцію» [4], «Про дорожній рух» [5], Кодекс України про адміністративні правопорушення [3], Постанова КМУ від 28.10.2015 року № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» [6], Положення про Департамент патрульної поліції [7], Постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1102 «Про затвердження Порядку тимчасового затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках» [8], Постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» [9], Наказ МВС України від 07.11.2015 року № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» [10] та інші.

Патрульна поліція України належить до підрозділів національної поліції відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», отже, у своїй діяльності керується положеннями зазначеного закону. У ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» пункт 11 має пряме відношення до підрозділів патрульної поліції, оскільки встановлено, що поліція регулює дорожній рух і здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі [4].

Це завдання більш детально розкривається у Положенні про Департамент патрульної поліції. Зокрема, у розділі 3 закріплено, що функціями патрульної поліції є такі: 1) у випадках, передбачених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень і забезпечення їх виконання; 2) вжиття організаційних і практичних заходів щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху; 3) виявлення і припинення фактів порушень безпеки дорожнього руху, а також виявлення причин та умов, які сприяють їхньому вчиненню; 4) організація контролю за додержанням законів, інших нормативних актів із питань безпеки дорожнього руху; 5) забезпечення регулювання дорожнього руху та вжиття заходів із удосконалення цього напрямку роботи, зокрема з урахуванням позитивного досвіду іноземних держав [7].

Окрім того, Постановою Кабінету міністрів України було затверджено Правила дорожнього руху (далі – ПДР) [11], розроблені з урахуванням світового досвіду та історичних традицій організації і безпеки дорожнього руху.

Нині працівники патрульної поліції зазвичай здійснюють зазначені вище завдання лише щодо притягнення до адміністративної відповідальності, ігноруючи головне завдання КУпАП, закріплене у ст. 6, – запобігання адміністративним правопорушенням [3].

На нашу думку, причиною цього є неправильне розуміння працівниками патрульної поліції цілей, які ставилися під час внесення змін до законодавства стосовно порушення правил дорожнього руху, що вилилося у намагання наповнити державний бюджет, не враховуючи водночас вимог ст. 245 КУпАП.

Відповідно до ст. 222 КУпАП органи внутрішніх справ (національні) розглядають справи про такі адміністративні правопорушення, як порушення громадського порядку, правил паспортної системи, правил дорожнього руху, правил, які забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту та інші [3].

Завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її у суворій відповідності із законом; забезпечення виконання винесеної постанови; виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню адміністративних правопорушень; запобігання правопорушенням; виховання громадян у дусі додержання законів; зміцнення законності (ст. 245 КУпАП) [3].

Некваліфіковане оформлення матеріалів адміністративних справ, недоліки у складанні протоколів і винесенні постанов про притягнення осіб до відповідальності, порушення конституційних прав громадян під час провадження у справах зазначеної категорії є однією із причин звернення осіб зі скаргами до суду на непрофесійні дії працівників поліції [12, с. 79].

Виносячи постанову про накладення адміністративного стягнення, передбачену ст. 284 КУпАП, без урахування всіх обставин справи, застосовуючи ту чи іншу санкцію, не можна говорити про зміцнення законності і, тим більше, про виховання громадян у дусі додержання законів, оскільки, не враховуючи ознаки та обставини, що характеризують особу правопорушника і саму подію правопорушення, не можна говорити про повне, всебічне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи.

Отже, кількість випадків оскарження постанов про накладення адміністративного стягнення особами, щодо яких їх винесено, постійно збільшується [4]. Оскільки це питання стосується рішень, які приймаються підрозділами патрульної поліції, слід детальніше на цьому зупинитися.

Водночас важливе значення має дотримання працівниками патрульної поліції вимог Наказу МВС України від 07.11.2015 року № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» (далі – Інструкція) [10]. Інструкція повною мірою розкриває порядок оформлення матеріалів, зокрема порядок винесення постанови і, на нашу думку, суворе дотримання працівниками патрульної поліції вимог, передбачених в інструкції, буде вагомим аргументом у разі оскарження постанови про накладення адміністративного стягнення.

Відповідно до ст. 77 КАСУ в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. У таких справах суб'єкт владних повноважень не може посилається на докази,

які не були покладені в основу оскаржуваного рішення, за винятком випадків, коли він доведе, що ним було вжито всіх можливих заходів для їх отримання до прийняття оскаржуваного рішення, але вони не були отримані з незалежних від нього причин [2].

Тобто у випадку, якщо особа, на яку накладено стягнення, оскаржує постанову, винесену працівником патрульної поліції, то обов'язок доказування правомірності прийнятого рішення покладається на особу, яка винесла таке рішення.

Таким чином, поліцейський або особа, уповноважена представляти інтереси з боку патрульної поліції, має з'явитися до суду і довести правомірність прийнятого рішення. На практиці зрозуміло, що це досить складна процедура, тому неухильне дотримання процедур винесення такого рішення та його вмотивування дозволяє уникнути подальших проблем.

До того моменту, як рішення стає предметом оскарження у суді, підрозділи патрульної поліції здійснюють провадження у справах про адміністративне правопорушення, кінцевим етапом якого є прийняття відповідної постанови.

Саме тоді, на думку М.Я. Масляникова, вирішується питання про винність або невинність особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, а також підтверджується не тільки правова, логічна і психологічна характеристика правозастосування, але і обґрунтованість нормативного встановлення адміністративної відповідальності за конкретні правопорушення [13, с. 27].

Тому, як зазначає М.М. Стоцька, процесуальні та процедурні дії учасників адміністративно-юрисдикційного процесу на цій стадії повинні мати винятково правовий характер [14, с. 12].

Процедура розгляду справ про порушення правил дорожнього руху залежно від характеру процедурно-процесуальних дій учасників адміністративно-юрисдикційного процесу здійснюється у три етапи: підготовка справи до розгляду, безпосередній його розгляд, винесення постанови за результатами розгляду справи [13, с. 26].

Нас цікавить сам момент складання протоколу та момент винесення постанови, оскільки вони і стають предметом оскарження.

Протокол слугує єдиною формалізованою підставою для подальшого провадження у справі про адміністративне правопорушення, що посягає на громадський порядок. Матеріали про адміністративне правопорушення в органах внутрішніх справ оформлюються відповідно до Інструкції. У протоколі мають міститися всі відомості, потрібні для правильного вирішення справи [10]. У ст. 256 КУпАП і вищезазначеній Інструкції наведено орієнтовний перелік таких відомостей і правила їх внесення до протоколу. Проте в юридичній науці існують різні погляди на ці відомості, а їхня кількість підлягає уточненню. Найбільш дискусійною є вимога про обов'язкову наявність свідків під час складання окремих видів протоколів.

Можна погодитись із твердженням А.Т. Комзюка, який розподілив перелік цих відомостей на три групи: обставини, які характеризують адміністративне правопорушення; відомості, що характеризують особу правопорушника; відомості, що стосуються форми протоколу [15, с. 45].

Постанова про накладення адміністративного стягнення у справі про порушення Правил дорожнього руху є актом, що встановлює вину особи, яка притягається до відповідальності. Окрім того, цією постановою визначається конкретний вид адміністративної відповідальності, який накладається відповідно до загальних правил, передбачених статтями 33-40, 283-286 КУпАП.

Постанова про накладення адміністративного стягнення – це, так би мовити, виконавчий документ, вона є обов'язковою для виконання всіма державними

і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами [15, с. 73].

Законодавство про адміністративні правопорушення не містить вказівок щодо фіксації місця і часу складання постанов. Такі процесуальні документи мають складатися відразу ж після закінчення розгляду справи та в умовах, які виключають сторонній вплив. Під час їх складання потрібно дотримуватись установлених законом вимог до змісту і форми. Нині закон висуває високі вимоги до якості постанов, незалежно від того, виносяться вони колегіальними органами чи посадовими особами одноосібно, а також від того, чи є для них юрисдикційна діяльність основним видом діяльності або виконується у порядку реалізації особливих повноважень.

Ми вважаємо, що головною проблемою правового регулювання змісту постанов (рішень) у справах про адміністративні проступки слід назвати відсутність вмотивованості рішення серед вимог, які до нього ставляться.

Закон не містить конкретних вимог щодо структури постанов у справах про адміністративні правопорушення, не дає переліку вичерпних вимог, яким мають відповідати ці процесуальні документи. Стаття 283 КУпАП зазначає лише, що повинно бути там відображено: найменування органу (посадової особи), який виніс постанову, дата розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; опис обставин, установлених під час розгляду справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за це адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення.

На нашу думку, слід погодитися зі М.М. Стоцькою, що постанова у справі про адміністративне правопорушення має складатися із трьох частин – вступної, описово-мотивувальної і резолютивної [14, с. 12].

Постанова у справі про адміністративне правопорушення має відображати не тільки сутність скоєного проступку, але і обґрунтування висновків щодо доведеності (або недоведеності) винності особи, яка притягується до адміністративної відповідальності; юридичну кваліфікацію правопорушення; вказівку на обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність; мотивування стягнення, що накладається; рішення про припинення провадження у справі за передбаченими законом підставами. Структурно виділити мотивувальну частину постанови важко та і навряд чи доцільно це робити, тому що вона часто «зливається» із викладом обставин справи. Тому опис справи та обґрунтування (мотивування) висновків у справі практично провадяться в одній частині постанови [14, с. 13].

Відповідно до ст. 285 КУпАП постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Її копія протягом трьох днів вручається або надсилається особі, щодо якої постанову винесено. Копія постанови у той самий термін вручається або висилається потерпілому на його прохання, причому копія вручається під розписку. Тобто кожен громадянин має право отримати, а посадові особи і державні службовці зобов'язані йому надати можливість ознайомитися із документами і матеріалами, які прямо зачіпають його права і свободи, якщо немає встановлених законом обмежень на інформацію, що міститься у цих документах і матеріалах.

Постанова у справі про адміністративне правопорушення належить до різновидів адміністративних актів поліції, які вирішують питання про винуватість особи і накладення на неї відповідного стягнення. Ці постанови і стають предметом оскарження у суді.

За наслідками розгляду справи із приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності місцевий загальний суд як адміністративний має право: 1) залишити рішення

суб'єкта владних повноважень без змін, а позовну заяву - без задоволення; 2) скасувати рішення суб'єкта владних повноважень і надіслати справу на новий розгляд до компетентного органу (посадової особи); 3) скасувати рішення суб'єкта владних повноважень і закрити справу про адміністративне правопорушення; 4) змінити захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, для того, щоб стягнення не було посилено [2].

Слід погодитись із С.О. Тодошак, що оскарження постанови суб'єкта владних повноважень про притягнення до адміністративної відповідальності – це активна діяльність особи, щодо якої її винесено, потерпілого або прокурора, яка здійснюється у порядку, закріпленому у законодавстві, а саме у КУпАП, КАС та інших нормативно-правових актах. Окрім того, ця діяльність має відповідати нормам, закріпленим у законодавстві: особа, яка оскаржує постанову, має дотримуватися процесуальних строків, вимог щодо змісту і форми процесуальних документів, правил підсудності справи [16].

Висновки. Адміністративна справа із приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вирішується місцевими загальними судами як адміністративними судами протягом десяти днів із дня відкриття провадження у справі.

Отже, підрозділи патрульної поліції є суб'єктом владних повноважень, які розглядають і вирішують справи про адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху, керуючись водночас нормами чинного законодавства.

Рішеннями патрульної поліції слід вважати свідомі, вольові, засновані на нормах закону, документально відтворені, обов'язкові до виконання висновки щодо конкретного учасника адміністративних правовідносин.

Під час здійснення такого провадження підрозділи патрульної поліції складають протоколи і виносять постанови, які і стають предметом оскарження в суді.

Вважаємо, що сама процедура оскарження зумовлює багато аспектів, які створюють перешкоди для звернення до суду з оскарженням постанови про накладення адміністративного стягнення. До них можна віднести неспіврозмірність стягнення у вигляді штрафу із витратами на звернення до суду, витрати часу, правову необізнаність громадян. Ці фактори призводять до того, що особа, яка вважає, що її права порушено, доходить до висновку, що краще сплатити штраф, аніж звертатися до суду і витратити час і кошти.

Окрім того, можна зробити висновок, що належне складання та оформлення протоколу, вмотивованість постанови відповідно до вимог закону дозволять уникнути порушень прав і свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (дата звернення: 4 жовтня 2021 року).
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. Ст. 446; *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 37. Ст. 446. (дата звернення: 3 жовтня 2021 року).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. (дата звернення: 5 жовтня 2021 року).
4. Про Національну поліцію: закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-viii>. (дата звернення: 6 жовтня 2021 року).

5. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. (дата звернення: 6 жовтня 2021 року).
6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова КМУ від 28.10.2015 року № 877. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 8 жовтня 2021 року).
7. Положення про Департамент патрульної поліції: Наказ МВС України від 01.04.2020 № 272. Режим доступу: http://patrol.police.gov.ua/wpcontent/uploads/2016/03/Polozhennya_pro_DPP_zi_zminamy_vid_01_04_2020_compressed.pdf (дата звернення: 6 жовтня 2021 року).
8. Про затвердження Порядку тимчасового затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках: Постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1102. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7 жовтня 2021 року).
9. Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду: Постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1103. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 8 жовтня 2021 року).
10. Про затвердження інструкції з оформлення матеріалів про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: Наказ МВС України від 07.11.2015 № 1395. (дата звернення: 3 жовтня 2021 року).
11. Про правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. *Офіційний вісник України*. 2001. № 41.
12. Собакар А. О. Забезпечення прав людини у сфері дорожнього руху. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 3. С. 77–84.
13. Масленников М. Я. Административно-юрисдикционный процесс. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1990. 209 с.
14. Стоцька М. М. Провадження у справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 23 с.
15. Гуменюк В.А., Джагупов Г.В., Лисач Ю.Г. та ін. Адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник. За заг. ред. доц. А. Т. Комзюка. 2-е вид, перероб. і доп. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 99 с.
16. Тодощак О. В. Особливості оскарження постанов про притягнення до адміністративної відповідальності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Вип. 1. С. 173–184. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_19 (дата звернення: 4 жовтня 2021 року).

УДК 342.95: 35.078.18

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.12>

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ

Розгон Олександр Григорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Наукову статтю присвячено актуальній для науки адміністративного права і практики її застосування темі – напрямкам удосконалення здійснення поліцейськими адміністративного затримання. У роботі автор наголошує, що в умовах розбудови правової держави і формування громадянського суспільства в Україні важливість підвищення якості правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із обмеженням прав і свобод громадян, набуває першочергового значення. Тому мета наукової статті – визначення особливостей застосування поліцейськими адміністративного затримання на підставі аналізу чинного законодавства і практики його застосування та розроблення пропозицій щодо напрямків удосконалення такої діяльності. Серед особливостей адміністративного затримання виділені такі: спеціальний суб'єкт здійснення адміністративного затримання (поліцейський є таким суб'єктом); вичерпний перелік підстав до провадження адміністративного затримання; наявність мети адміністративного затримання; строк адміністративного затримання; обов'язковим етапом адміністративного затримання є доставлення правопорушника; умови тримання затриманих у порядку провадження у справах про адміністративне правопорушення; складання протоколу про адміністративне затримання; інформування центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги про застосування поліцейським адміністративного затримання. Автор констатує наявність трьох етапів здійснення адміністративного затримання: фактичне обмеження свободи затриманого; доставлення затриманого до відділення поліції; тримання особи у місці, куди його було доставлено. Виділені етапи є базовими і визначають загальний порядок застосування адміністративного затримання. У висновках запропоновано виділити такі напрямки удосконалення застосування поліцейськими адміністративного затримання: розширення компетенції поліцейського у частині застосування адміністративного затримання до правопорушника; закріплення на законодавчому рівні моменту початку і завершення строку адміністративного затримання, а в окремому відомчому нормативно-правовому акті надати конкретні роз'яснення із цього приводу; визначити позицію законодавця щодо співвідношення таких заходів, як доставлення та адміністративне затримання; облаштування кімнат для доставлених і затриманих при відділеннях поліції.

Ключові слова: адміністративний процес, провадження, примус, адміністративне затримання, поліцейський, протокол, права і свободи людини.

**DIRECTIONS OF IMPROVEMENT
OF ADMINISTRATIVE DETENTION BY POLICE**

Rozghon Oleksandr Hryhorovych,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law, process
and administrative activities
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

The scientific article is devoted to the topic relevant to the science of administrative law and the practice of its application – directions of improvement of administrative detention by police. The author emphasizes that in the context of building the rule of law and the formation of civil society in Ukraine, the importance of improving the quality of legal regulation of social relations related to the restriction of rights and freedoms of citizens is paramount importance. Therefore, the purpose of the scientific article is to determine the peculiarities of the use of administrative detention by police officers on the basis of the analysis of the current legislation and the practice of its application and to suggest directions for improving such activities. Among the features of administrative detention are the following: a special subject of administrative detention (a police officer is such a subject); an exhaustive list of grounds for administrative detention; the presence of the purpose of administrative detention; term of administrative detention; the obligatory stage of administrative detention is the delivery of the offender; conditions of detention of detainees in the procedure of proceedings on administrative offenses; drawing up a report on administrative detention; informing the centers for free secondary legal aid about the use of administrative detention by police. The author states the existence of three stages of administrative detention: the actual restriction of the detainee's freedom; delivery of the detainee to the police station; keeping the person in the place where he was taken. The selected stages are basic and determine the general procedure for administrative detention. As a result, it is proposed to identify the following areas of improving the use of administrative detention by police officers: expanding the competence of the police officer in terms of applying administrative detention to the offender; fixing at the legislative level the moment of beginning and end of the term of administrative detention, and in a separate departmental normative legal act to provide specific explanations in this regard; determine the position of the legislator on the ratio of such measures as delivery and administrative detention; arrangement of rooms for delivered and detained at police stations.

Key words: administrative process, procedure, duress, administrative detention, police, protocol, human rights and freedoms.

Актуальність теми. Забезпечення прав і свобод громадян під час діяльності органів і підрозділів Національної поліції України є одним із основних пріоритетів держави і показником її відповідності міжнародним стандартам. Адміністративне затримання – це один із видів адміністративного примусу, який поліцейські уповноважені застосовувати та який за своєю суттю полягає в обмеженні прав і свобод громадянина. З огляду на це варто відмітити, що в умовах розбудови правової держави і формування громадянського суспільства в Україні важливість підвищення якості правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із обмеженням прав і свобод громадян, набуває першочергового значення.

Постановка проблеми. Практика застосування адміністративного затримання поліцейськими у сучасних умовах підтверджує наявність як теоретичних, так і практичних проблем, зміст яких буде розкрито у цій роботі. Реформування діяльності органів і підрозділів МВС України триває, тому і вдосконалення правової основи застосування адміністративного затримання відбувається донині, не завжди встигаючи за рішеннями, прийнятими нормотворцями.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблема застосування поліцією заходів із забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення (зокрема адміністративного затримання) не є новою для науки адміністративного права. Неодноразово різні аспекти цієї тематики досліджували відомі науковці-адміністративісти, такі як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, М.В. Ковалів, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, Д.В. Приймаченко, Ю.С. Шемшученко, В.К. Шкарупа та багато інших.

Серед сучасних досліджень заходів із забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення варто виділити роботи Н.П. Бортника, Н.А. Галабурди, Б.О. Логвиненка, А.В. Пугача та інших фахівців.

Водночас практика застосування поліцейськими адміністративного затримання потребує вдосконалення, а вже наявні доробки науковців потребують актуалізації із урахуванням розвитку в Україні правоохоронних відносин. Саме цими обставинами зумовлено вибір теми наукової статті.

Мета наукової роботи – визначення особливостей застосування поліцейськими адміністративного затримання на підставі аналізу чинного законодавства і практики його застосування та розроблення пропозицій щодо напрямків удосконалення такої діяльності. Для досягнення поставленої мети нами виділені такі **завдання**: визначити особливості застосування поліцейськими адміністративного затримання; виокремити теоретичні і практичні проблеми, які виникають під час застосування поліцейськими адміністративного затримання; запропонувати напрямки удосконалення застосування поліцейськими адміністративного затримання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз норм міжнародного права, Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Закону України «Про Національну поліцію» і відомчих наказів МВС України дозволяє виділити особливості адміністративного затримання. Спеціальний суб'єкт здійснення адміністративного затримання є першою такою особливістю. Згідно зі статтею 262 КУпАП адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України [1]. Та ж сама норма визначає, що Національна поліція є таким суб'єктом [1]. Це положення продубльовано і в інших нормативно-правових актах. Зокрема, Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції із оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» від 06.11.2015 № 1376 [2], визначаючи конкретні правила документального оформлення адміністративного затримання, фактично наділяє таким правом поліцейських, на яких поширюється дія нормативно-правового акту.

Другою особливістю адміністративного затримання є вичерпний перелік підстав провадження такого заходу. Зокрема, стаття 262 КУпАП містить конкретний перелік складу адміністративних правопорушень, у разі вчинення яких особою поліцейський має право затримати правопорушника [1].

Дискусія серед науковців і представників правозастосовних органів виникає із приводу змісту виділених законодавцем підстав до адміністративного затримання.

Ми підтримуємо позицію щодо розширення переліку складу адміністративних правопорушень, за вчинення яких особу може затримати поліцейський згідно з нормами КУпАП.

Незрозумілою видається позиція законодавця, адже можна виділити низку статей КУпАП, за які передбачене адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту, але повноважень щодо застосування такого заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, як адміністративне затримання, не передбачено. Зокрема, це такі статті КУпАП, як: 89 «Жорстоке поводження із тваринами», 173-3 «Виготовлення і пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки», 183-2 «Ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у вигляді суспільно-корисних робіт», 187 «Порушення правил адміністративного нагляду» тощо.

Окрім того, ми виділяємо інші склади адміністративних правопорушень, за які хоча і не передбачене адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту, але застосування адміністративного затримання ми вважаємо необхідним заходом, зважаючи на те, що наслідки вчинюваних діянь можуть призвести до уникнення правопорушником адміністративної відповідальності, а також до більш тяжких наслідків у разі продовження вчинення проступку, наприклад, утворення складу кримінального правопорушення, порушення прав і свобод дитини, масового порушення публічного порядку і публічної безпеки тощо. До таких складів адміністративних правопорушень ми відносимо адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена статтями КУпАП: 151 «Самоправне зайняття житлового приміщення», 154 «Порушення правил утримання собак і котів», 155-2 «Обман покупця чи замовника», 180 «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння», 180-1 «Порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування», 181 «Азартні ігри, ворожіння у громадських місцях», 191 «Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів» та багато інших.

Аналіз складів адміністративних правопорушень дозволяє зробити висновок про те, що за вчинення будь-якого адміністративного правопорушення потрібно надати право поліцейським як представникам державної влади, здійснювати адміністративне затримання. Тому ми пропонуємо не враховувати сам склад адміністративного правопорушення для визначення підстав адміністративного затримання.

Для того, щоб уникнути безпідставних адміністративних затримань із боку поліцейських, ми пропонуємо враховувати лише наявність мети затримання: припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу; встановлення особи; складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим; забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ; виконання постанов за справами про адміністративні правопорушення [1]. Наявність мети адміністративного затримання є третьою особливістю, яка визначає правомірність його застосування.

На нашу думку, нагальною потребою сьогодення є перегляд повноважень поліцейських у частині застосування адміністративного затримання шляхом розширення. За наявності підстав (вчинення особою адміністративного правопорушення) і мети затримання з урахуванням особи затриманого та характеру вчиненого діяння поліцейському має надаватися повноваження застосовувати адміністративне затримання. Такі зміни мають віднайти законодавче закріплення у КУпАП, Законі України «Про Національну поліцію», у наказі МВС України від 06.11.2015 № 1376.

Наступною особливістю є строк адміністративного затримання. Відповідно до статті 263 КУпАП адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш ніж три години [1]. Для чіткого розуміння порядку обчислення строку затримання цілком доречним є з'ясування моменту початку і закінчення строку адміністративного затримання.

Однією із прогалин чинного законодавства є відсутність чітко встановленого моменту початку адміністративного затримання, що вкрай потрібно для дотримання строків адміністративного затримання. Про це неодноразово було наголошено у роботах вітчизняних науковців, проте законодавчого відлуння так і не відбулося.

Зокрема, А.В. Пугач у своєму дисертаційному дослідженні, проводячи аналогію із кримінально-процесуальним законодавством, пропонує вважати моментом фактичного обмеження свободи пересування психологічний вплив на свідомість особи правопорушника (усний наказ) або вчинення конклюдентних дій (тактильний контакт, фізична сила, кайданки та інші заходи, передбачені чинним законодавством) [3, с. 49]. Варто зауважити, що запровадження такої позиції може спровокувати пов'язані з ним запитання: що вважати фактичним обмеженням свободи; які дії поліцейських слід вважати початком адміністративного затримання; чи є початком адміністративного затримання зупинка транспортного засобу поліцейським; чи вважатиметься адміністративним затриманням зупинка поліцейським перехожого і перевірка у нього документів? Такі моменти варто конкретизувати у відомчому нормативно-правовому акті, враховуючи, що свобода пересування гарантується кожному громадянину статтею 33 Конституції України [4].

Моментом закінчення строку адміністративного затримання на підставі практики застосування норм права дослідник пропонує вважати момент вручення копії протоколу або постанови про адміністративне правопорушення, а у разі відмови її підписувати чи отримувати – поставлення підписів понятих у них [3, с. 50].

Погоджуючись із зазначеною позицією, ми пропонуємо доповнити частину 1 статті 263 КУпАП чітким визначенням початку і кінця строку адміністративного затримання, що слід ураховувати під час відзначення у протоколі адміністративного затримання часу початку та закінчення адміністративного затримання.

Наступною особливістю адміністративного затримання ми вважаємо те, що частиною процедури адміністративного затримання є доставлення правопорушника. Зі змісту норм КУпАП виходить, що доставлення та адміністративне затримання правопорушника – це два різних заходи, які застосовуються окремо один від одного. Проте фактично згідно зі статтею 259 КУпАП із метою складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, порушника може бути доставлено до поліції [1]. Мета адміністративного затримання і доставлення дещо збігається і, якщо розмірковувати логічно, то доставлення – це фактично фізичне переміщення правопорушника до відділення поліції у найкоротший строк.

Із огляду на зазначене можна зробити висновок, що проведення доставлення та адміністративне затримання як два різні заходи не є можливими. Тому врегулювання на законодавчому рівні такого дискусійного питання, як відмежування понять «доставлення» та «адміністративне затримання», варто розглядати у першу чергу. На нашу думку, доставлення є лише одним із етапів адміністративного затримання, тому і розглядатися законодавцем вони мають у контексті одне з одним.

Ще однією особливістю і водночас проблемним моментом під час здійснення заходу із адміністративного затримання ми вважаємо умови тримання затриманих, а саме відсутність спеціально обладнаних місць для тримання затриманих у порядку

адміністративного процесу у разі їх доставлення до відділення поліції. Ізолятори тимчасового тримання не призначені для тимчасового тримання осіб, до яких застосовано адміністративне затримання [5]. Нині затримані перебувають у коридорах відділень поліції або у кабінетах поліцейських, що не завжди безпечно і зручно для інших поліцейських, самих затриманих або відвідувачів відділення поліції. Тому одним із напрямків удосконалення процедури адміністративного затримання ми вважаємо створення умов тримання затриманих у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Таким місцем можуть бути спеціально обладнані кімнати для доставлених і затриманих осіб при відділеннях поліції, про що має бути відзначено у статті 261 КУпАП. Вимоги до облаштування таких приміщень згідно з міжнародними стандартами мають бути визначені на відомчому рівні в окремому наказі МВС України. Проте з метою дотримання прав і свобод людини у діяльності Національної поліції України такі приміщення мають бути виділені. Слід також зазначити, що територіальну належність такого приміщення, до якого доставляється правопорушник, визначає поліцейський, який проводить адміністративне затримання.

Процесуальне оформлення адміністративного затримання передбачає складання протоколу про адміністративне затримання уповноваженою на те посадовою особою Національної поліції України згідно з вимогами статті 261 КУпАП [1] та наказом МВС України від 06.11.2015 № 1376 [2]. Складання такого протоколу є обов'язковим. Чітке дотримання вимог до складання такого протоколу є запорукою неможливості його оскарження.

Поліцейським водночас не слід забувати повідомляти Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (окрім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника) про кожен випадок адміністративного затримання особи. Така процедура є гарантією забезпечення права кожної особи на захист.

Узагальнюючи зазначене, можна констатувати наявність трьох етапів здійснення адміністративного затримання: фактичне обмеження свободи затриманого; доставлення затриманого до відділення поліції; тримання особи у місці, куди його було доставлено. Виділені нами етапи є базовими і визначають загальний порядок застосування адміністративного затримання.

Висновок. Підсумовуючи, ми пропонуємо виділити такі напрямки удосконалення застосування поліцейськими адміністративного затримання: розширення компетенції поліцейського у частині застосування адміністративного затримання до правопорушника; закріплення на законодавчому рівні моменту початку та завершення строку адміністративного затримання, а в окремому відомчому нормативно-правовому акті надати конкретні роз'яснення із цього приводу; визначити позицію законодавця щодо співвідношення таких заходів, як доставлення та адміністративне затримання; облаштування кімнат для доставлених і затриманих при відділеннях поліції. Здійснення зазначених напрямків сприятиме підвищенню рівня застосування адміністративного затримання до рівня міжнародних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення – 08.10.2021)
2. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text> (дата звернення – 08.10.2021)

3. Пугач А.В. Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 202 с.

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 08.10.2021).

5. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 02.12.2008 № 638. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0137-09#Text> (дата звернення – 08.10.2021).

УДК 351.74:37.06

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.13>

ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Цуркаленко Дмитро Петрович,
старший викладач кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID 0000-0001-8736-5608

Статтю присвячено аналізу діяльності працівників ювенальної превенції та відділення зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції (так званих «шкільних офіцерів поліції») щодо їхньої профілактичної діяльності у закладах освіти, зокрема діяльності, спрямованій на захист прав і свобод дітей у шкільному середовищі в умовах сьогодення, на визначення проблемних питань щодо вдосконалення їхньої роботи, які потребують першочергового вирішення. Детально проаналізовано, які види профілактичної діяльності існують та яким чином вони здійснюються. Зазначено, що наразі поліцейські проводять профілактику двох рівнів: індивідуальну і загальну (спеціальну), на кожному з яких зазвичай використовують три її види: виховну педагогічну, психологічну та юрисдикційну.

Наголошено, що, незважаючи на той факт, що за останні 5 років профілактична діяльність у шкільному середовищі вийшла на новий, більш якісний рівень, на позитивні кроки у цьому напрямку, існує декілька нагальних проблемних питань, а саме: неузгодженість на нормативному рівні профілактичної діяльності у школах між працівниками Департаменту патрульної поліції та інспекторами ювенальної превенції, відмінності в якості і кількості профілактичної роботи у міських і сільських школах. Так звані «шкільні офіцери поліції» працюють лише у 37 містах України та, на жаль, не мають відповідної Інструкції або будь-якого іншого нормативно-правового акту, який би чітко врегулював межі їхньої діяльності, права та обов'язки.

У межах цієї наукової роботи запропоновано вирішення зазначених питань шляхом створення відомчої Інструкції щодо взаємодії працівників сектору ювенальної превенції і працівників відділу зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції у межах проведення ефективної профілактичної діяльності у шкільному середовищі та надання якісних поліцейських послуг у закладах освіти. У містах, селах і селищах, де відсутні працівники Департаменту патрульної поліції, запропоновано покласти обов'язок із проведення усіх заходів профілактичного характеру на інспекторів ювенальної превенції із можливістю залучення поліцейського офіцера громади до віддалених від відділень поліції громад.

Ключові слова: профілактична діяльність, профілактика правопорушень серед неповнолітніх, заняття з безпеки, превентивна діяльність у школах, ювенальна превенція, шкільний офіцер поліції.

PREVENTIVE ACTIVITY OF NATIONAL POLICE OFFICERS OF UKRAINE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEM ISSUES AND SOLUTIONS

Tsurkalenko Dmitry Petrovich,
Senior Lecturer the department
of Administrative Law, Process
and the Administrative Activities
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of workers of the Juvenile Prevention and the Department of Public Relations Department of Patrol Police (so-called "Police School Officers") regarding their prevention in educational institutions. Namely, the activity aimed at protecting the rights and freedoms of children in a school environment in the present conditions and identifying problematic issues to improve their work that require a priority solution. Details are analyzed, which types of prophylactic activity are currently existing and how they are realized.

It is emphasized that despite the fact that in the last 5 years this activity has come to a new more qualitative level and positive steps in this direction, there are currently several problem issues that require a priority solution. Namely: inconsistency on the normative level of prevention activity in schools between employees of the Patrol Police Department and the Inspectors of Juvenile Prevention; The difference in the quality and number of preventive work in urban and rural schools, given that the so-called "Police School Officers" work only in 37 cities of Ukraine. And the fact that the public relations department of the Patrol Police Department (so-called "Police School Officers") do not have an appropriate instruction or any other regulatory act that would clearly regulate the boundaries of their activities, rights and obligations. But within the framework of this scientific work, it is proposed to solve this issue by creating a departmental instruction on the interaction of the workers of the juvenile prevention sector with the employees of the Public Relations Department of the Patrol Police Department within the limits of effective prophylactic activities in the school environment and the provision of qualitative police services in educational institutions.

Key words: preventive activities, prevention of juvenile delinquency, safety classes, preventive activities in schools, juvenile prevention, school police officer.

Постановка проблеми. За останні декілька років особливої актуальності набувають питання про забезпечення захисту прав дітей, створення безпечного середовища в освітніх закладах і запобігання злочинності серед неповнолітніх. Це можна пояснити тим, що наразі наша країна доволі активно формує нову ювенальну політику. Стимулом до цього, між іншим, стали норми Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, в якій доречно зазначається, що система захисту прав та інтересів дитини, що діяла в Україні, є недосконалою та не повною мірою відповідає вимогам сьогодення [1].

Усе це активізувало діяльність різних державних органів, дотичних до захисту прав і свобод дітей, зокрема і Національну поліцію України, на яку ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію України» прямо покладено завдання з охорони прав і свобод людини, а ст. 23 – здійснення превентивної і профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень [2]. Наприклад, голова Національної поліції України Ігор Клименко 1 червня 2021 року наголосив, що наразі очолюване

ним відомство втілює у життя новий підхід до роботи ювенальної поліції, дружній до дитини, який базуватиметься на поглибленій співпраці із громадами на місцях і посиленій присутності поліцейських у закладах освіти [3].

Профілактична робота у закладах освіти та серед дітей є однією із важливих ліній роботи представників органів Національної поліції України. Більше того, за останні 5 років вона вийшла на новий, більш якісний рівень і має відповідний результат, який знаходить свій прояв як у статистичних показниках, так і в офіційних заявах керівництва правоохоронних органів. Наприклад, у 2016 році поліція зафіксувала трохи більше 5400 злочинів, скоєних щодо дітей, за 2020 рік ця цифра зменшилася на 36% і становить понад 3400. У 2016 році діти скоїли більше 6639 злочинів, а в 2020-му – понад 4400, що на 33% менше. Водночас заступник начальника Департаменту патрульної поліції Олексій Білошицький на своїй сторінці у мережі Facebook акцентує увагу на тому, що за останні 5 років профілактична робота патрульних поліцейських у школах вийшла на новий рівень: «37 міст, 200 шкільних офіцерів поліції, 2028 шкіл, 650 уроків на безпекову тематику у школах щодня та десятки тисяч щирих і вдячних дитячих усмішок – це реалії для нас, про які п'ять років тому годі було мріяти», - зазначає він і наголошує, що проєкт «Шкільний офіцер поліції» за 5 років своєї діяльності у школах країни перевершив найсміливіші очікування [4].

Отже, той факт, що наразі профілактична діяльність у шкільному середовищі є однією із важливих напрямків роботи представників Національної поліції України, не викликає заперечень. Водночас її здійснюють як підрозділи ювенальної превенції (вважаються провідним суб'єктом роботи із дітьми, оскільки саме вони наділені найбільшим колом примусових повноважень), так і підрозділи Департаменту патрульної поліції України (так званий проєкт «Шкільний офіцер поліції») незалежно один від одного. Їхня діяльність ніяк нормативно не врегульована на загальнодержавному і місцевому рівнях. На нашу думку, ця неузгодженість знижує рівень якості профілактичної роботи у школах, створює відповідні перепони і зменшує ефективність профілактичних заходів у дитячому середовищі. Подекуди їхня діяльність узагалі дублюється: патрульні та ювенальні поліцейські проводять заняття на ті ж самі теми в тих самих закладах освіти, а у 2021 році підрозділами ювенальної превенції було реалізовано пілотний проєкт «Поліцейський - учасник освітнього процесу», майже ідентичний проєкту Департаменту патрульної поліції «Шкільний офіцер поліції».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти профілактичної діяльності Національної поліції України досліджували такі науковці, як В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, В. М. Бабакін, О. В. Джафарова Голосніченко, В. Л. Грохольський, Є. В. Додін, Р. В. Ігонін, М. В. Ковалів, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюк, Я. Ю. Кондратьєв, О. В. Кузьменко, А. Р. Лещуха та багато інші. Питання профілактичної діяльності у дитячому середовищі у своїх наукових доробках розглядали О. П. Заворіна, О. В. Лапа, О. М. Мердова, О. В. Тильчик, Х. В. Солнцева, Н. С. Уханова, С. О. Шайхет та інші. Проте правовий аспект профілактичної діяльності представників Департаменту патрульної поліції та органів превенції нині комплексно не досліджувався, а в наявних наукових доробках розглядається фрагментарно або з позиції певних приватних проблем.

З огляду на зазначене, метою роботи є аналіз профілактичної діяльності ювенальної превенції і підрозділів Департаменту патрульної поліції, спрямованої на захист прав і свобод дітей у шкільному середовищі в умовах сьогодення, та визначення проблемних питань щодо вдосконалення їхньої роботи, які потребують першочергового вирішення.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи логіку наукового дослідження, ми вважаємо за доцільне розпочати з аналізу профілактичної діяльності підрозділів ювенальної превенції, оскільки, як слушно зазначає І.В. Іщенко, значний обсяг в організації зовнішньої діяльності ювенальної поліції припадає саме на забезпечення профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей [5, с. 95].

Зазначимо, що чинна Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України визначає основні завдання цього підрозділу, а саме: проведення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють; вжиття в межах своєї компетенції заходів щодо їхнього усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, і проведення з ними заходів із індивідуальної профілактики; участь у встановленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні відомостей щодо цього у межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; вжиття заходів щодо запобігання і протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми і щодо них, а також жорсткому поводженню із дітьми; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, зокрема здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; упровадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти [6].

Отже, саме профілактична діяльність є одним із пріоритетних напрямів діяльності зазначеного підрозділу, під якою ми розуміємо дії поліції, спрямовані на недопущення правопорушень і запобігання їх учиненню, ліквідацію причин та умов, що їх спричинюють. Як зазначає В.І. Фелік, різноманітність правоохоронних функцій, покладених законодавством України на органи поліції, зумовлює існування декількох видів профілактичної діяльності [7, с. 314].

Досліджуючи сутність і місце профілактичних заходів у правоохоронній діяльності, О.М. Ключев дійшов висновку, що залежно від ієрархії причин та умов правопорушень загалом у структурі їхньої профілактики виділяють загально-соціальну, спеціальну та індивідуальну профілактику. Водночас під загально-соціальною профілактикою він розуміє вирішення економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, культурно-виховних та інших проблем у житті суспільства, під спеціальною – проведення різноманітних заходів у конкретних групах/колективах, де виникають конфліктні ситуації, визрівають проблеми, а під індивідуальною – вплив на свідомість конкретної особи [8, с. 196].

На думку Т.О. Гуржій, система профілактичних заходів представлена п'ятьма видами: юрисдикційним (притягнення до адміністративної відповідальності), технічним (створення технічних умов, за яких скоєння правопорушення є неможливим), організаційним (забезпечення оптимальної організації догляду за дотриманням чинного законодавства), виховним педагогічним (проведення занять із безпеки, виступи у ЗМІ, проведення усної пропаганди, використання наочної агітації), психологічним (застосування так званої «шокової терапії» – використання відео та фото матеріалів) [9, с. 160].

Вищезазначене дозволяє нам зробити висновок, що представники ювенальної превенції у шкільному середовищі проводять профілактику двох рівнів: індивідуальну і загальну (спеціальну), на кожному з яких зазвичай використовують три її види: виховну педагогічну, психологічну та юрисдикційну.

Під загальною профілактикою ювенальними поліцейськими в освітніх закладах ми розуміємо проведення профілактичних заходів у вигляді зустрічей, лекцій, уроків із безпеки, тренінгів тощо (виховна педагогічна і психологічна профілактика); під

індивідуальною профілактикою – ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, зокрема проведення комплексу заходів із взяття на облік, наповнення і підтримання в актуальному стані баз даних, які входять до єдиної інформаційної системи МВС стосовно дітей, щодо яких здійснюється профілактична робота [6]; проведення індивідуальних профілактичних бесід із дітьми у присутності батьків/педагога/психолога (виховна педагогічна і психологічна профілактика), притягнення неповнолітніх чи їхніх батьків до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у шкільному середовищі (юрисдикційна профілактика).

Наприклад, Ольга Ковальчук, начальник відділу ювенальної превенції ГУ Національної поліції у Львівській області, доповіла, що протягом 2020 року працівниками ювенальної превенції складено 4551 протокол про адміністративні правопорушення, з них 325 стосувалися неповнолітніх. Найбільше протоколів стосуються куріння і розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях, дрібного хуліганства, насильства у сім'ї. Щодо профілактики негативних явищ у дитячому середовищі, зокрема правопорушень, то, незважаючи на локдаун, проведено 1012 лекцій на профілактичну тематику [10], тим самим ми підтверджуємо нашу думку про види профілактичної діяльності, яку ювенальні поліцейські здійснюють у школах міста.

Наголосимо, що вищезазначену профілактичну діяльність у шкільному середовищі (крім ведення обліку дітей) проводять і представники Департаменту патрульної поліції, а саме відділ зв'язків із громадськістю, який у 2016 році втілює у життя проєкт «Шкільний офіцер поліції» (ШОП).

Проєкт ШОП – модель співробітництва ЗЗСО і територіальних (відокремлених) підрозділів ДПП у містах України, де функціонує патрульна поліція. Ця модель об'єднує зусилля двох організацій з огляду на їхні повноваження: поліції, яка відповідає за попередження правопорушень (злочинів), і шкіл, які відповідають за навчання дітей у місці, де вони проводять найбільше часу – у ЗЗСО. Формами такої роботи є присутність шкільного офіцера поліції у ЗЗСО, спілкування і виховні бесіди, проведення тематичних занять із учнями, участь у засіданнях батьківських комітетів та в інших інформаційно-ознайомлювальних і просвітницьких заходах, що проводять ЗЗСО [11]. За участю канадських колег українські спеціалісти у 2016 році розробили програму «Школа і поліція» (просвітницько-профілактичні заняття для учнів 1-11 класів), схвалену Міністерством освіти і науки України для використання у ЗЗСО. Ця програма містить заняття, під час яких слухачам пропонують вивчати ПДР і правила поведінки дітей на вулицях та дорогах, а також отримати навички із надання домедичної допомоги. Зокрема, учням розповідають про безпечну дорогу до школи, поведінку в автомобілі, безпеку дорожнього руху для велосипедистів, а також про попередження вживання наркотичних засобів, про протидію булінгу, запобігання насильству тощо. Усі заняття спрямовані на підвищення знань про правила безпечної поведінки і розраховані на різні вікові категорії. Окрім того, триває систематична робота із батьківськими комітетами, де обговорюються актуальні теми із безпекових питань для дітей і дорослих [12].

Наразі цю діяльність здійснюють інспектори зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції у 37 містах України. Водночас їхня діяльність не врегульована підзаконним нормативно-правовим актом у формі Інструкції, як у ювенальних поліцейських. Вони діють відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» [2], Положення про Департамент патрульної поліції, затвердженого наказом Національної поліції України від 06 листопада 2015 року № 73 [13], Доручень Національної поліції України і Департаменту патрульної поліції (перераховувати усі в межах цієї статті ми вважаємо недоцільним).

Нині ми маємо два підрозділи Національної поліції України, основне завдання яких полягає у здійсненні профілактичної діяльності у шкільному середовищі. Здійснюють вони її різноманітними способами та окремо один від одного, проте зазначена діяльність наразі не досить нормативно врегульована та, на нашу думку, має три основних проблемних питання.

По-перше, так звані «Шкільні офіцери поліції», якими фактично є працівники відділу зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції, не мають відповідної Інструкції або будь-якого іншого нормативно-правового акту, який би чітко регламентував межі їхньої діяльності, права та обов'язки. По-друге, ніяким чином нині нормативно не врегульовано питання про взаємодію двох вищезазначених служб, представники яких постійно здійснюють профілактичні заходи у школах. По-третє, кількість та якість проведення профілактичної діяльності у містах та селищах різняться. Це насамперед пов'язано з тим, що підрозділи патрульної поліції і, відповідно, так звані шкільні офіцери поліції працюють лише у великих містах нашої країни і тільки подекуди провадять свою діяльність у сільських школах.

На нашу думку, першим і найпродуктивнішим кроком у вирішенні вищезазначених проблем є створення відомчої Інструкції щодо взаємодії працівників сектору ювенальної превенції із працівниками відділу зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції у межах проведення ефективної профілактичної діяльності у шкільному середовищі та надання якісних поліцейських послуг у закладах освіти. У цій Інструкції потрібно визначити чіткий механізм взаємодії між інспекторами відділу зв'язків із громадськістю та інспекторами ювенальної превенції задля того, щоб їхня діяльність була злагодженою і рівномірною у школах. Доречно покласти обов'язки із проведення профілактичних занять/лекцій/тренінгів/семінарів у школах на працівників відділення зв'язків із громадськістю, а на інспекторів ювенальної превенції – ведення профілактичних обліків дітей та індивідуальні профілактичні бесіди з обов'язковим створенням сумісних планів проведення профілактичних заходів у школах та єдиної форми звітності. У містах, селах і селищах, де відсутні працівники Департаменту патрульної поліції, обов'язок із проведення всіх заходів профілактичного характеру слід покласти на інспекторів ювенальної превенції із можливістю залучення поліцейського офіцера до віддалених від відділень поліції громад.

Висновки. Усе вищезазначене дозволяє зробити висновок, що нині ефективна профілактична діяльність в освітніх закладах є однією із важливих напрямків роботи поліцейських усієї країни. За останні 5 років ця діяльність вийшла на новий, якісний рівень, що, у свою чергу, пов'язано із реформуванням усієї системи МВС, упровадженням нових принципів роботи і реалізацією проекту «Шкільний офіцер поліції». Однак, незважаючи на позитивні кроки у цьому напрямку, наразі існує декілька проблемних питань, які потребують першочергового вирішення, зокрема неузгодженість на нормативному рівні профілактичної діяльності у школах між працівниками Департаменту патрульної поліції та інспекторами ювенальної превенції; відмінності в якості та кількості профілактичної роботи у міських та сільських школах із огляду на те, що так звані «шкільні офіцери поліції» працюють лише у 37 містах України; працівники відділу зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції (так звані «шкільні офіцери поліції») не мають відповідної Інструкції або будь-якого іншого нормативно-правового акту, який би чітко врегулював межі їхньої діяльності, права та обов'язки.

На нашу думку, вирішення зазначених проблемних питань доцільно розпочати зі створення відомчої Інструкції щодо взаємодії працівників сектору ювенальної превенції із працівниками відділу зв'язків із громадськістю Департаменту патрульної поліції

у межах проведення ефективної профілактичної діяльності у шкільному середовищі та надання якісних поліцейських послуг у закладах освіти. У цій Інструкції потрібно визначити чіткий механізм взаємодії між інспекторами відділу зв'язків із громадськістю та інспекторами ювенальної превенції, прописати їхні права та обов'язки, вирішити питання про здійснення профілактичної діяльності у сільських школах із залученням поліцейського офіцера громади.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 230-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 48. Ст. 1673.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. В Україні – 1200 ювенальних поліцейських, їх кількість хочуть збільшити вдвічі В Україні. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3256979-v-ukraini-1200-juvenalnih-policejskih-ih-kilkist-hocut-zbilsiti-vdvici.html>
4. Білошицький О. Шкільний офіцер поліції – проєкт, який перевершив наші найсміливіші очікування. *Facebook*. 2021. URL: <https://www.facebook.com/1609570575/posts/10224135408165498/?d=n>
5. Іщенко І.В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3(64). С. 94–99.
6. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ МВС України від 19 грудня 2017 року №1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.
7. Фелик В. І. Класифікація видів профілактичної діяльності Національної поліції України. *Форум права*. 2016. № 4. С. 313–316. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_4_51
8. Клюев О.М., Сутність та місце профілактичних заходів у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 195–197.
9. Гуржій Т.О. Адміністративне-правове забезпечення профілактики дорожньо-транспортних пригод: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і суспільство*. 2002. № 1. С. 159–161.
10. Минулого року поліція розшукала 488 дітей. *Львівська обласна державна адміністрація*. 2021. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=56421>.
11. Шкільний офіцер поліції. *Вікіпедія : вільна енцикл.* 2020. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільний_офіцер_поліції
12. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція» / заг. ред. Т. Журавель, К. Новохатня та ін. Київ : Міністерство освіти і науки України, Національна поліція України. 2016. 196 с.
13. Положення про Департамент патрульної поліції: Наказ Національної поліції України від 06 листопада 2015 року № 73. URL: http://patrol.police.gov.ua/wpcontent/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.14>

ДОТРИМАННЯ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ВИМОГ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Бездольний Максим Юрійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Думанський Роман Вікторович,
викладач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена аналізу дотримання органами Національної поліції України вимог нормативно-правового забезпечення під час виконання повноважень щодо припинення домашнього насильства.

Конституцією України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, а також право кожного на повагу до його гідності є найвища соціальна цінність.

Домашнє насильство – це серйозне порушення прав людини, вкорінене в нерівності між чоловіками та жінками й гендерній дискримінації. Ця проблема актуальна для всіх країн і суспільств без винятку. Домашнє насильство позначається на жінках і чоловіках, хлопцях і дівчатах. Однак світова статистика, а також статистичні дані з різних країн, включно з Україною, свідчать про те, що від домашнього насильства набагато більше потерпають жінки.

Незважаючи на те, що статтею 1732 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або

неповідомлення про місце свого тимчасового перебування, насильство в сім'ї залишається актуальною проблемою сучасної України.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229 виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них, прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, а також надання допомоги постраждалим особам належить до повноважень органів Національної поліції України.

Існують ознаки того, що поліцейська статистика в Україні щодо побутового насильства не віддзеркалює масштабів цієї проблеми. Спостерігається зростання числа звернень на гарячі лінії у зв'язку з домашнім насильством. Отримання термінових заборонних приписів є складною справою. За останній період поліція збільшила видання термінових заборонних приписів відносно кількості звернень. Вимушене перебування в замкненому приміщенні з кривдниками, відсутність достатньої кількості спеціалізованих притулків, ускладнений доступ до правової допомоги та соціальних послуг – це ті виклики, з якими зіткнулись постраждалі.

Як видається, в питанні домашнього насильства існує брак довіри до поліції, і це пов'язано з помилками дотримання органами національної поліції України вимог нормативно-правового забезпечення під час виконання повноважень щодо припинення домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, нормативно-правове забезпечення, терміновий заборонний припис щодо кривдника, оцінка ризиків.

ADHERENCE BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE TO LEGAL AND REGULATORY REQUIREMENTS DURING THE IMPLEMENTATION OF MEASURES TO ELIMINATE DOMESTIC VIOLENCE

Bezdolny Maxim Yurievich,
Candidate of Law,
Senior Lecturer at the Department
of Administrative Law
and Administrative Process
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Dumansky Roman Viktorovych,
Lecturer at the Department
of Administrative Law
and Administrative Procedure
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of the observance by the bodies of the National Police of Ukraine of the requirements of normative-legal provision during the exercise of the powers to stop domestic violence.

The Constitution of Ukraine stipulates that a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security, as well as the right of everyone to respect for his dignity are recognized in Ukraine as the highest social value.

Domestic violence is a serious human rights violation rooted in inequality between men and women and gender discrimination. The problem of domestic violence is relevant for all countries and societies without exception. Domestic violence affects women and men, boys and girls. However, world statistics, as well as statistics from various countries, including Ukraine, show that domestic violence is disproportionately affecting most women.

Despite the fact that Article 1732 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine provides for liability for domestic violence, gender-based violence, failure to comply with an urgent injunction or failure to notify the place of his temporary residence, domestic violence remains a pressing problem in modern Ukraine.

Pursuant to Article 10 of the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence" of December 7, 2017 № 2229-VIII detection of facts of domestic violence and timely response to them, reception and consideration of applications and notifications domestic violence, as well as providing assistance to victims is the responsibility of the National Police of Ukraine.

There are indications that police statistics in Ukraine on domestic violence do not reflect the scale of the problem. There has been an increase in hotline calls due to domestic violence, but police have not reported it. Recently, the police have increased the issuance of urgent restraining orders regarding the number of appeals. Forced detention with offenders, lack of specialized shelters, difficult access to legal aid and social services are the challenges faced by victims.

There seems to be a lack of trust in the police in the issue of domestic violence, and this is due to errors in the compliance of the national police of Ukraine with the requirements of legal support during the exercise of powers to stop domestic violence.

Key words: domestic violence, normative-legal provision. urgent injunction against the offender, risk assessment.

Відповідно до статті 28 Конституції України, ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1].

З метою реалізації та підтримки вказаних Конституційних та Європейських положень із прав людини, держава постійно створює та вдосконалює нормативно-правову базу.

Так, на державному рівні функціонують Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року», Указ Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» [4; 6; 7].

Але у щорічній доповіді Уповноважена Верховної Ради України з прав людини зазначила, що в умовах пандемії респіраторної хвороби COVID-19 в Україні, як і в усьому світі, спостерігається зростання рівня домашнього насильства. За інформацією Національної соціальної сервісної служби України, кількість звернень громадян з приводу домашнього насильства до органів поліції та соціального захисту населення у 2020 році зросла до 211 362, що на 62 % більше, ніж у 2019 році (130 514). До Уповноваженого протягом 2020 року надійшло 126 повідомлень про порушення прав щодо захисту від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, аналогічна кількість повідомлень була зафіксована і в 2019 році (127) [12].

Навіть більше, у 2020 році, порівняно з минулим, поліцейськими отримано на 54 % більше заяв та повідомлень про факти домашнього насильства, було складено на 27 % більше протоколів про адміністративне правопорушення за статтею 173² Кодексу України

про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), відповідно до вимог наказу МВС України № 1376 від 6 листопада 2015 року «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» [8; 11].

Основний порядок збору та оформлення адміністративних матеріалів органами національної поліції, пов'язаний із домашнім насильством, регламентовано наказами МВС України від 1 серпня 2018 року № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника» та від 13 березня 2019 року № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства», відповідно до яких у 5 разів більше винесено термінових заборонених приписів та взято на облік на 22 % більше кривдників. Про це повідомив представник МВС України на пресбрифінгу, присвяченому проведенню Всеукраїнської інформаційної кампанії «16 днів проти насильства» [9; 10; 11].

Відповідно до пункту 18 статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» та пункту 23 статті 4 Положення «Про Національну поліцію»: Національна поліція вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі [3; 5].

Але, незважаючи на зміни підходів у боротьбі з домашнім насильством, а також постійне навчання підрозділів МВС, залучення різних підрозділів до протидії та запобігання домашньому насильству з-поміж підрозділів Національної поліції, а також готовність суспільства сприяти правоохоронним органам у цьому напрямку, залишається відкритим питання щодо значної кількості епізодів непритягнення кривдників до відповідальності за вчинення домашнього насильства. На превеликий жаль, у більшості випадків це пов'язано з недотриманням органами Національної поліції України вимог нормативно-правового забезпечення під час виконання повноважень щодо припинення домашнього насильства, яке має системний характер.

Аналізуючи судові рішення, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень та огляд причин непритягнення кривдників до відповідальності за вчинення домашнього насильства, можна дійти висновків, що допущені помилки у всіх регіонах нашої держави ідентичні, а саме:

1) неправильність, неповнота та неточність первинного документування факту домашнього насильства, відсутність доказів домашнього насильства або отримання їх із порушенням встановленого законодавством порядку. Тобто в протоколі не зазначається інформація:

- у чому саме полягав характер скоєного насильства;
- форма вини вчиненого (умисел або необережність);
- які наслідки настали або могли настати для потерпілого внаслідок дій кривдника;
- не розкривається суть скоєного адміністративного правопорушення відповідно до диспозиції частини 1 статті 1732 КУпАП;

2) складання протоколів про притягнення до адміністративної відповідальності кривдників, які вчинили психологічне насильство, зокрема, шляхом лайки, нецензурних висловлювань щодо потерпілих, без встановлених фактів доведення заподіяння шкоди здоров'ю потерпілих;

3) непритягнення до відповідальності кривдників унаслідок закінчення строків накладання адміністративного стягнення, тобто:

- повернення адміністративних матеріалів для доопрацювання та зволікання термінів виконання;
- несвоєчасне виконання постанов суду про привід особи, яка притягується до адміністративної відповідальності за скоєння домашнього насильства;

4) закриття судом провадження у справі за фактом вчинення домашнього насильства на підставі «обопільності» домашнього конфлікту та його відмінності від насильства, тобто внаслідок неправильної кваліфікації дій фігурантів [13; 14].

Проблему дотримання органами Національної поліції України вимог нормативно-правового забезпечення під час виконання повноважень щодо припинення домашнього насильства, на нашу думку, потрібно вирішувати такими способами та шляхами:

1. Оскільки існують факти психологічного насильства за допомогою засобів зв'язку (телефону, інтернет-зв'язку), у деяких випадках виникає необхідність призначення фоноскопичної експертизи. З одного боку, призначення такого роду експертиз не є характерним для розгляду справ про адміністративні правопорушення, з іншого, натепер існує маса процесуальних інструментів для затягування отримання висновку експерта та неможливості повноцінного проведення експертного дослідження, призначеного саме в межах справи про адміністративне правопорушення. Оскільки проведення експертизи займає досить багато часу, що може стати підставою для закриття провадження у справі внаслідок спливу строку, визначеного статтею 38 КУпАП, доцільно на законодавчому рівні устаткувати порядок та строки проведення цієї експертизи, або, у разі її призначення, збільшити терміни розгляду адміністративних справ даної категорії, як це зроблено із термінами розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 130 КУпАП.

2. Підвищення кваліфікації працівників підрозділів національної поліції, які безпосередньо беруть участь у зборі матеріалів про адміністративні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством, як на базі навчальних закладів системи МВС України, так і безпосередньо у практичних підрозділах. Під час занять із підвищення кваліфікації доцільно використовувати розроблені методичні рекомендації. Так, кафедрою адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ розроблено та видано збірник методичних рекомендацій «З організації семінарських, практичних завдань та самостійної роботи», зокрема і з дисципліни «Запобігання та протидія домашньому насильству». У вказаному збірнику міститься не тільки теоретична інформація, але й практичні задачі та опис ситуацій, вирішення яких потребує професійного підходу з боку працівників Національної поліції [15].

3. Працівники Національної поліції України повинні постійно підвищувати свій професійний рівень шляхом самоосвіти. Для цього необхідно вивчати новели законодавства та практику його застосування. На нашу думку, практичним працівникам Національної поліції України доцільно вивчати рекомендації складання процесуальних документів по адміністративних справах. З цією метою кафедрою адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ розроблено та видано навчальний посібник «Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів», за допомогою якого поліцейським вдасться уникнути помилок, що допускаються на практиці та є однією з підстав непритягнення кривдників до відповідальності за домашнє насильство [16].

Ми впевнені, що ці незначні, але дуже важливі кроки стануть базовим підґрунтям у підвищенні професійного рівня правоохоронців та не даватимуть можливості винним особам уникати відповідальності за допущені ними правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 30.07.2021).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 30.07.2021).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
5. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 30.07.2021).
6. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF/print> (дата звернення: 30.07.2021).
7. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства : Указ Президента України від 21 вересня 2020 р. № 398/2020. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
8. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1376. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
9. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : наказ МВС України від 1 серпня 2018 р. № 654. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 30.07.2021).
10. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ МВС України від 13 березня 2019 р. № 369/180. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19/print> (дата звернення: 30.07.2021).
11. Пресбрифінг заступника міністра внутрішніх справ України, присвячений проведенню Всеукраїнської інформаційної кампанії «16 днів проти насильства». Київ – 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3142731-pro-provedenna-vseukrainskoi-informacijnoi-kampanii-16-dniv-roti-nasilstva.html>
12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: https://dpsu.gov.ua/upload/file/zvit_2020_rik.pdf
13. Огляд поодиноких та системних причин непритягнення кривдників до відповідальності за вчинення домашнього насильства. URL: <https://blog.liga.net/user/yagoldarb/article/38524>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 30.07.2021).
15. З організації семінарських, практичних завдань та самостійної роботи : методичні рекомендації / В.В. Бондар та ін. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020.
16. Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів : навчальний посібник / В.В. Бондар та ін. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.15>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ

Боровик Андрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
(Міжнародний економіко-
гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)
ORCID ID 0000-0003-1834-404X

Друзенко Антоніна Василівна,
консультантка з розробки
гендерної політики
Офісу Віцепрем'єрки
з питань європейської
та євроатлантичної інтеграції
(Фонд Народонаселення ООН
в Україні, м. Київ, Україна)

Актуальність статті полягає в тому, що ефективне здійснення правоохоронної функції має важливе значення для демократичного державного і суспільного розвитку, формування громадянського суспільства та його інститутів. Діяльність у цій сфері є одним із різновидів державної управлінської діяльності, що здійснюється органами державної влади і місцевого самоврядування, а також недержавними громадськими формуваннями. Ефективність діяльності Національної поліції значною мірою залежить від співпраці її співробітників із органами місцевого самоврядування саме у сфері забезпечення публічного порядку. На жаль, показники соціологічних досліджень громадської думки вказують на те, що лише 60% громадян України налаштовані на допомогу в роботі Національної поліції. Міжнародне співробітництво поліції із міжнародними інституціями, закордонними правоохоронними органами, міжнародними неурядовими організаціями щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству як негативному явищу суспільства має носити міждисциплінарний характер із формуванням і втіленням різних правових, організаційних, соціальних напрямків міжнародної комунікації, партнерства, координації. Особливо гострою є проблема міжнародного співробітництва органів поліції щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству в умовах пандемії COVID-19, оскільки відомства поліції можуть співпрацювати лише у дистанційній формі, тому передача практичних знань і навичок шляхом взаємного обміну інформацією представниками поліції не відбувається. Зроблено висновок, що взаємодія Національної поліції щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству – це системно-координаційна діяльність органів Національної поліції міжнародного, внутрішньо-організаційного та зовнішньо-партнерського характеру, спрямована на формування погоджених взаємозв'язків із суб'єктами різного рівня (міжнародними інституціями, органами

державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськістю) задля забезпечення функціонування ефективного, раціонального, комплексного і міждисциплінарного адміністративно-правового механізму протидії гендерно-обумовленому насильству як негативному явищу суспільства.

Ключові слова: взаємодія, Національна поліція, запобігання, протидія, насильство, міжнародне співробітництво, органи державної влади.

THE SPECIFICS OF NATIONAL POLICE INTERACTIONS TO PREVENT AND RESPOND TO GENDER-BASED VIOLENCE

Borovyk Andrii Volodymyrovych,
Candidate of Law, Associate Professor,
Vice Rector for Scientific Affairs
(Private Higher Education Establishment
«Academician Stepan Demianchuk
International University of Economics
and Humanities», Rivne, Ukraine)

Druzenko Antonina Vasylivna,
Gender Policy Development Consultant,
Office of the Vice Prime Minister for
European and Euro-Atlantic Integration
(The United Nations Population Fund
(UNFPA) in Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The relevance of the article is that the effective implementation of the law enforcement function is important for democratic state and social development, the formation of civil society and its institutions. Activities in this area are one of the types of public administration activities carried out by public authorities and local governments, as well as non-governmental organizations. The effectiveness of the National Police largely depends on the cooperation of its employees with local governments in the field of public order. Unfortunately, opinion polls indicate that only 60% of Ukrainian citizens are willing to help the National Police. International police cooperation with international institutions, foreign law enforcement agencies, international non-governmental organizations to prevent and combat gender-based violence as a negative phenomenon of society should be interdisciplinary with the formation and implementation of various legal, organizational, social areas of international communication, international communication. The problem of international police cooperation in preventing and combating gender-based violence in the context of the COVID-19 pandemic is particularly acute, as police departments can only cooperate remotely, so there is no transfer of practical knowledge and skills through mutual exchange of police officers. It is concluded that the interaction of the National Police in preventing and combating gender-based violence is a system-coordinating activity of the National Police of international, internal-organizational and external-partnership nature, aimed at forming coordinated relationships with actors of different levels (international institutions, public authorities and local governments, the public) to ensure the functioning of an effective, rational, comprehensive and interdisciplinary administrative and legal mechanism for preventing and combating gender-based violence as a negative phenomenon of society.

Key words: interaction, National police, prevention, counteraction, violence, international cooperation, public authorities.

Актуальність теми. Ефективне здійснення правоохоронної функції має важливе значення для демократичного державного і суспільного розвитку, формування громадянського суспільства і його інститутів. Діяльність у цій сфері є одним із різновидів державної управлінської діяльності, яка здійснюється органами державної влади і місцевого самоврядування, а також недержавними громадськими формуваннями. Ефективність діяльності Національної поліції значною мірою залежить від співпраці її співробітників із органами місцевого самоврядування саме у сфері забезпечення публічного порядку. На жаль, показники соціологічних досліджень громадської думки вказують на те, що лише 60% громадян України налаштовані на допомогу в роботі Національної поліції. Зважаючи на це, покращання взаємовідносин поліції із органами влади, органами місцевого самоврядування і громадськістю залишається одним із основних завдань під час реформування правоохоронної системи, категоричним імперативом під час розбудови довірливої, консолідуючої взаємодії Національної поліції, органів влади і суспільства на сучасному етапі розвитку державності в Україні [1, с. 16–21].

Виклад основного матеріалу. У понятті «взаємодія» фіксуються прямі і «зворотні» впливи речей одна на одну, обміни речовиною, енергією та інформацією між різними об'єктами, між організмами і середовищем, форми кооперації людей у різних ситуаціях співпраці. Взаємодія охоплює прямі та непрямі відносини між об'єктами і системами. Прикладами прямих взаємодій оперує класична механіка, коли розглядає зіткнення і відштовхування, що передають рух від одного тіла до іншого. Щодо наукових трактувань поняття «взаємодія», то А. Подоляка вважає, що взаємодія – це розуміти погоджену діяльність різних суб'єктів для реалізації спільних дій щодо виконання завдань із досягнення загальних цілей правоохоронної діяльності. Водночас взаємодія може здійснюватися на двох рівнях – спільної організації (планування) співпраці керівниками взаємодіючих сторін і безпосередньої реалізації (на рівні виконавців) [2, с. 339]. До основних ознак взаємодії А. Подоляка відносить: 1) погодженість діяльності як обов'язкову ознаку взаємодії елементів системи, що використовується у військовій науці. Вона впливає на спільні дії, об'єднуючи їх в єдине ціле – систему. Погодженість передбачає низку відповідних дій і використання загальних або доповнювальних форм і методів реалізації цих дій; 2) певну кількість суб'єктів. Допускається участь як мінімум двох сторін, причому кожен з цих сторін можуть представляти декілька учасників; 3) поєднання зусиль суб'єктів, які визначають відносини співпраці між ними і мають спільні цілі та інтереси для сторін, що взаємодіють. Виходячи із практичних потреб і теоретичних засад, можна виділити дві основні концепції взаємодії. Перша концепція полягає в тому, що взаємодія – це погоджена діяльність. Ця концепція призводить до виникнення ілюзії прямої регламентації владного характеру. Сутність другої концепції полягає в тому, що взаємодія – це доповнення можливостей одна одної на умовах спільної користі від цього для всіх учасників взаємодії. Саме друга концепція забезпечує об'єктивність взаємозв'язків між суб'єктами. Взаємодія не може відбутися без ініціативи як мінімум однієї зі сторін. Окрім того, потрібна наявність зустрічних пропозицій іншої сторони щодо ініціатора; 4) партнерський характер відносин, які здійснюються в аспекті співпраці, водночас сторони рівні і незалежні одна від одної; 5) законність, відповідно до якої реалізуються дії та використовуються форми, методи, сили і засоби [2, с. 338–339].

Специфіка діяльності такої правової структури, як Національна поліція України, полягає в тому, що різні її сфери функціонують залежно від потреб окремих громадян чи соціальних груп та зазвичай у прямому тісному контакті з ними, а, відповідно, від якості взаємодії поліції із громадянами залежить ефективність правозахисної

діяльності. Така взаємодія є доволі складною, оскільки відбувається на надособистісному рівні і є взаємодією держави (певної її інституції) та окремих громадян (соціальних груп), а також відбувається на міжособистісному рівні, передбачаючи пряме спілкування у системі «надавач правових послуг – клієнт» [3, с. 62–73]. О. Музичук вважає, що сутність взаємодії не зводиться тільки до спільної діяльності суб'єктів, а містить більш широке коло зв'язків і контактів (обмін інформацією, узгодження самостійних дій, планування роботи тощо). Соціологічний підхід до взаємодії правоохоронців із громадськістю у сфері охорони громадського порядку і протидії правопорушенням полягає у вивченні взаємодії як правового явища на основі емпіричних матеріалів соціологічних досліджень. Такі дослідження показують, що практика охорони громадського порядку і протидії правопорушенням пов'язана з широким спектром стійких відносин між поліцією і громадськістю задля досягнення загальних цілей [4, с. 115]. Отже, на нашу думку, взаємодія Національної поліції щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству – це системно-координаційна діяльність органів Національної поліції, спрямована на формування погоджених взаємозв'язків із суб'єктами різного рівня задля забезпечення функціонування адміністративно-правового механізму запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству як негативного явища суспільства.

Залежно від суб'єктного складу взаємодію органів Національної поліції щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству можна умовно поділити на:

- міжнародну (міжнародне співробітництво із міжнародними інституціями, закордонними правоохоронними органами, міжнародними неурядовими організаціями);
- внутрішньо-організаційну (між територіальними органами поліції);
- зовнішньо-партнерську (взаємодія органів поліції із громадськістю, іншими органами державної влади і місцевого самоврядування).

Ми проаналізуємо кожен вид запропонованої вище класифікації. На сучасному етапі відбувається процес реформування універсальних і регіональних міжнародних організацій, зумовлений змінами у світовій політиці та економіці, які призводять до необхідності посилення ролі міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем людства та пошуку нових форм співпраці, більш ефективних саме щодо сучасних умов співіснування держав світу, причому однією із ключових проблем видається посилення транснаціональної злочинності та інтернаціоналізація злочинів як за територіальною ознакою, так і за суб'єктним складом. Водночас Україна є членом або (в деяких випадках) засновником (наприклад ООН) багатьох міжнародних міжурядових організацій на універсальному, регіональному та субрегіональному рівнях, що зумовлює потребу обстоювати активну позицію з питань удосконалення діяльності міжнародних організацій, зокрема тих, які наділені спеціальною компетенцією у правоохоронній сфері. Міжнародне співробітництво поліції має дихотомічний характер нормативно-правового регулювання, що ґрунтується як на міжнародно-правових принципах і нормах, так і на внутрішньому законодавстві, базовим рівнем якого є конституційно-правовий [5, с. 48–51].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» взаємовідносини у сферах діяльності поліції із відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах і правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна. Поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції із метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції. Поліцейські можуть залучатися до участі у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки [6].

Міжнародне співробітництво є невід'ємним складником діяльності органів і підрозділів Національної поліції України. Значення міжнародного співробітництва органів і підрозділів Національної поліції України складно переоцінити, адже саме за допомогою міжнародної співпраці можна врегулювати діяльність органів і підрозділів Національної поліції України з іншими поліцейськими службами та відомствами таким чином, щоб забезпечити всі необхідні умови для реалізації поліцією України своїх завдань і функцій щодо спільної протидії злочинності, а також мир і порядок. Саме інститут міжнародного співробітництва органів і підрозділів Національної поліції України є тим інструментом, який дозволяє повноцінно забезпечити захист міжнародної безпеки, прав та основоположних свобод людини і громадянина [7, с. 112].

Міжнародне співробітництво поліції із міжнародними інституціями, закордонними правоохоронними органами, міжнародними неурядовими організаціями щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству як негативному явищу суспільства має носити міждисциплінарний характер із формуванням і реалізацією різних правових, організаційних, соціальних напрямків міжнародної комунікації, партнерства, координації.

Особливо гострою є проблема міжнародного співробітництва органів поліції щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству в умовах пандемії COVID-19, оскільки відомства поліції можуть співпрацювати лише у дистанційній формі, тому передача практичних знань і навичок шляхом взаємного обміну інформації представниками поліції не відбувається.

Щодо внутрішньо-організаційної взаємодії, то відповідно до законодавства керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі із представниками органів місцевого самоврядування на рівні областей, районів, міст і сіл із метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення. Керівники територіальних органів поліції із метою підвищення авторитету і довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень [6].

На нашу думку, внутрішньо-організаційна взаємодія між керівниками територіальних органів поліції має бути раціоналізована, тобто територіальні органи поліції мають спільно працювати над налагодженням спільної співпраці щодо попередження фактів учинення гендерно-обумовленого насильства та оптимально використовувати можливості такої внутрішньо-організаційної взаємодії.

Зовнішньо-партнерська взаємодія органів поліції із громадськістю, іншими органами державної влади та місцевого самоврядування є найбільш об'ємною і проблемною, оскільки основи партнерства лише формуються в аспекті запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству.

Одним із факторів, які впливають на стан публічної безпеки та порядку в населених пунктах, є ступінь взаємодії органів і підрозділів Національної поліції із органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади. Створення сприятливих умов для спільного вирішення цими органами завдань у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку з урахуванням специфіки регіонів і потреб територіальних громад значною мірою залежить від наявності належної правової основи таких відносин. Однак нині положення чинного законодавства щодо такої взаємодії не позбавлені прогалин і неточностей, є не досить конкретизованими, внаслідок чого потенційні позитивні можливості взаємодії між цими органами здійснюються

неповністю [8, с. 80]. Однією з базових основ перебудови діяльності Національної поліції, створення і розвитку такої моделі надання поліцейських послуг населенню України, яка відповідатиме вимогам соціальної політики держави та сучасним концептуальним вимогам до забезпечення прав і свобод людини, є добре досліджений у контексті організації соціальної взаємодії в освітній сфері людиноцентристський підхід. Завдяки його втіленню встановлення гуманістичних, людиноцентристських, партнерських взаємин у сфері соціально-правового захисту стає однією із найважливіших ознак соціальної взаємодії, як того вимагають цінності людиноцентрованої діяльності Національної поліції. Важливим принципом людиноцентристського підходу є принцип верховенства права, відповідно до якого держава створена і функціонує для людини, а не навпаки, оскільки людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Втілення цього принципу і людиноцентристського підходу у діяльності Національної поліції забезпечує природне право кожного індивіда на реалізацію природних і невід'ємних характеристик людини, її найважливіших духовних потреб, таких як право на життя, свободу, гідність особи, особисту недоторканність. Діяльність поліції здійснюється на засадах партнерства, у тісній співпраці з людиною і громадою та спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [3, с. 62–73].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліція під час своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [6].

Якісна підготовка та реалізація програмних документів, які передбачають здійснення комплексу заходів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку на відповідних територіях, є одним із важливих засобів забезпечення публічної безпеки і порядку. Покращенню наявних підходів до застосування цього засобу може сприяти затвердження на загальнодержавному рівні Методичних рекомендацій щодо розроблення, затвердження і контролю виконання регіональних та місцевих програм із питань забезпечення публічної безпеки і правопорядку. У таких Методичних рекомендаціях варто запропонувати, зокрема, і порядок взаємодії між органами місцевого самоврядування і територіальними органами (підрозділами) Національної поліції стосовно розроблення та виконання зазначених програм. Зважаючи на коло завдань і повноважень центральних органів виконавчої влади, Методичні рекомендації доцільно затвердити спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства розвитку громад і територій України [8, с. 80–94].

Ще один важливий аспект стосується укладання органами місцевого самоврядування і територіальними органами Національної поліції меморандумів та договорів про взаємодію (співпрацю). Укладання таких меморандумів і договорів наразі застосовується на практиці, проте на рівні законодавства немає положень щодо можливості укладання таких документів та окреслення їхнього змісту. Водночас і на органи Національної поліції, і на органи місцевого самоврядування поширюються приписи частини другої статті 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. Водночас питання про можливість кваліфікації відповідних дій органів місцевого самоврядування і Національної поліції як таких, що здійснюються в межах дискреційних повноважень, має дискусійний характер. Саме через це під час укладання меморандумів про взаємодію зазначені органи іноді зазначають, що вони розглядають

меморандум як декларацію про наміри, які не призводять до можливих юридичних чи фінансових наслідків або зобов'язань для будь-кого з них [8, с. 80–94].

Окрім того, діяльність поліції здійснюється у тісній співпраці та взаємодії із населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Із метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону і проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [6].

Беззаперечно, здійснення функції забезпечення громадської безпеки поліцією неможлива без її тісної взаємодії із населенням. Унаслідок взаємодії поліцейських структур із населенням певною мірою відбувається їхнє зближення, що характеризується, з одного боку, соціалізацією поліції, а з іншого – підвищенням довіри громадянського суспільства до неї [9, с. 63].

Як вказує С. Заброда, використання регламентів взаємодії як адміністративних актів, які встановлюють загальні правила діяльності органів публічної влади щодо реалізації їхніх повноважень і взаємодії між ними та іншими суб'єктами попередження гендерно-обумовленого насильства, дозволить не лише унормувати спільну діяльність органів внутрішніх справ і громадськості у цій сфері, але й перенести цей процес у площину відповідальності за виконання узгоджених заходів [10, с. 191].

Залучення населення до правоохоронної діяльності є одним із основних факторів підвищення ефективності роботи поліції у справі охорони публічного порядку, профілактики і розкриття злочинів. Взаємодія правоохоронних органів із громадськістю, вдосконалення дій громадських формувань із охорони публічного порядку, участь поліції у вирішенні проблем певної території, у межах якої мешкає громада, – все це є вимогами сьогодення, ігноруючи які неможливо провести якісне реформування правоохоронної системи в нашій державі [11, с. 30–33]. М. В. Голуб запропонував певні напрямки взаємодії поліції та населення, а саме: організація діяльності поліції, заснована на її підтримці громадськістю і спрямована на попередження злочинів і правопорушень, яка повністю відповідає умовам сьогодення; вдосконалення взаємодії поліції із населенням є необхідною умовою існування довіри громадян до правоохоронних органів, а також до влади загалом; аналіз і використання зарубіжного досвіду участі населення у правоохоронній діяльності – це дійовий інструмент якісного покращення співробітництва поліції і громадськості, реальна можливість підвищення ефективності роботи поліції; впровадження у роботу правоохоронних органів моделей діяльності поліції зарубіжних країн із використанням консультативного механізму і співпраці з населенням у справі охорони громадського порядку – нагальна потреба нинішнього часу; існує потреба у розробленні та прийнятті нормативних документів, які регламентують цей аспект правоохоронної діяльності як на державному, так і на галузевому рівнях (Закони України, накази Міністра внутрішніх справ); передбачити правове закріплення видів морального і матеріального заохочення членів громадських формувань, а також громадян, які беруть індивідуальну участь у правоохоронній діяльності [11, с. 30–33].

Взаємодія державних правоохоронних органів із громадськістю є також важливою частиною процесу демократизації суспільства, побудови в Україні правової держави, забезпечення законності. Спільна діяльність поліції та формувань громадськості, які беруть участь у протидії правопорушенням та охороні громадського порядку, формує

у свідомості громадян потребу рахуватись із загальними інтересами, шанобливо ставитися до правових приписів, із гідністю виконувати свої громадянські обов'язки [12, с. 147–155]. До форм, які найчастіше зустрічаються у спільній правоохоронній діяльності працівників поліції та населення у сфері охорони громадського порядку і боротьби із правопорушеннями, відносять: спільне патрулювання, рейди, обходи, огляди; спільне планування заходів із охорони громадського порядку та боротьби із правопорушеннями; узгодження самостійно проведених заходів; інструктування працівниками поліції членів громадських об'єднань; спільний аналіз оперативної обстановки; обмін інформацією про оперативну обстановку (вчинення порушень, викрадення речей, масові заворушення тощо); проведення спільних нарад, семінарів і зборів із правоохоронної тематики; спеціальна і правова підготовка громадян, які бажають виконувати правоохоронні функції, та інші [12, с. 147–155].

Окремим сектором удосконалення зовнішньо-партнерської взаємодії Національної поліції із громадськістю слід вважати принцип партисипативності як напрям активного залучення населення до попередження і запобігання гендерно-обумовленому насильству із формуванням методів заохочення до індивідуальної участі населення.

Загалом взаємодія Національної поліції щодо запобігання і протидії гендерно-обумовленому насильству – це системно-координаційна діяльність органів Національної поліції міжнародного, внутрішньо-організаційного та зовнішньо-партнерського характеру, спрямована на формування погоджених взаємозв'язків із суб'єктами різного рівня (міжнародними інституціями, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськістю) задля забезпечення функціонування ефективного, раціонального, комплексного і міждисциплінарного адміністративно-правового механізму протидії гендерно-обумовленому насильству як негативному явищу суспільства.

Список використаних джерел:

1. Дніпров О. С. Окремі аспекти взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічного порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 16–21.
2. Подоляка А. М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 2. С. 338–344.
3. Танько А. В. Людиноцентристська концепція взаємодії Національної поліції з громадянами. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 4. С. 62–73.
4. Музичук О. М. Напрямки вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ з громадськістю в сфері охорони громадського порядку. *Право і безпека*. 2003. Т. 2, № 3. С. 114–117.
5. Пересада О. М. Міжнародне співробітництво Національної поліції України: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2020. Вип. 61 (1). С. 48–51.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
7. Калайда А. В. Роль і значення міжнародного співробітництва Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 4. С. 107–112.
8. Вітвіцький С. С., Захарченко А. М. Правова основа взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1. С. 80–94.

9. Юнін О. С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2013. № 1 (39). С. 59–63.
10. Заброда С. М. Форми взаємодії поліції (міліції) та громадськості у попередженні насильства у сім'ї: за матеріалами законодавства держав-членів СНД. *Форум права.* 2014. № 1. С. 187–191.
11. Голуб М. В. Взаємодія поліції та населення як обов'язкова умова забезпечення належного стану публічного порядку в сучасних умовах. *Форум права.* 2016. № 2. С. 30–33.
12. Комзюк А. В. Взаємодія з громадськими об'єднаннями як принцип діяльності Національної поліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2016. Вип. 4. С. 147–155.

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.16>

ЩОДО ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Пилипенко Дмитро Олексійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Криворізький
навчально-науковий інститут
Донецького державного університету
внутрішніх справ,
м. Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто питання, пов'язані із визначенням засади законності у системі принципів кримінально-виконавчого права України. Зосереджено увагу на позитивістському факторі, формуванні та відображенні засади законності у системі принципів кримінально-виконавчого права. Розглянуто позиції науковців щодо визначення сутнісного складника засади законності. Досліджено специфіку комплексного підходу до відображення принципу законності з урахуванням складових елементів цієї засади. Наголошено на важливості аналізу змісту принципу законності з урахуванням його багатоконпонентності. Наведено авторську думку щодо місця принципу законності у системі та ієрархії засад кримінально-виконавчого права з урахуванням сталої позиції країн європейської співдружності. Висловлено позицію щодо сприйняття засади законності як обов'язкового та одного з найважливіших елементів більш змістовного принципу – верховенства права. Наголошено на тому, що засада законності має забезпечувати існування і реалізацію верховенства права у суспільстві, оскільки саме такий порядок співіснування цих принципів продиктований взаємозалежністю природно-правової та позитивістської концепцій у сучасній правовій системі. Враховуючи це, визначення засади законності як основного системоутворюючого принципу слід сприймати лише у позитивістській парадигмі. У статті зосереджено увагу на сприйнятті засади законності як елементу кримінально-виконавчої дійсності, який забезпечує ресоціалізацію засуджених в умовах максимального уникнення конфронтаційних складників між адміністрацією установ та особами, які відбувають покарання. Наголошено на особливостях змістовного сприйняття засади законності як комплексного поняття, яке поєднує в собі нормативно-правові акти із різною юридичною силою. Зазначено, що цей фактор свідчить про те, що засада законності охоплює як законодавчі, так і підзаконні нормативно-правові акти.

Ключові слова: засада законності, принцип верховенства права, система засад кримінально-виконавчого права, позитивістська концепція, природно-правова концепція, комплексне сприйняття.

**ABOUT PRINCIPLE OF LEGALITY IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES
OF CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE**

Pylypenko Dmytro Oleksiiovych,
Candidate of Law,
Associate Professor of the Department
of Criminal Law,
(Kryvyi Rih Educational
and Scientific Institute,
Donetsk State University of Internal Affairs,
Kryvyi Rih, Ukraine)

The article considers issues related to the definition of the rule of legality in the system of principles of criminal executive law of Ukraine. The focus is on the positivist factor in the formation and reflection of the rule of legality in the system of principles of criminal executive law. The positions of scientists on determining the essential component of the principle of legality are considered. The specifics of the complex approach to the reflection of the principle of legality taking into account the constituent elements of this principle are investigated. The importance of analyzing the content of the principle of legality taking into account its multicomponent nature is emphasized. The author's point of view on the place of the principle of legality in the system and hierarchy of principles of criminal executive law is given, taking into account the stable position of the European Community. The position on the perception of the rule of law as a mandatory and one of the most important elements of a more meaningful principle – the rule of law. It is also emphasized that the principles of legality must ensure the existence and realization of the rule of law in society, because such an order of coexistence of these principles is dictated by the interdependence of natural law and positivist concepts in the modern legal system. Given this definition of the principle of legality as the main system-forming principle should be perceived only in the positivist paradigm. The article focuses on the perception of the rule of law as an element of criminal-executive reality, which ensures the re-socialization of convicts in terms of maximum avoidance of confrontational components between the administration of institutions and persons serving sentences. Emphasis is placed on the peculiarities of the meaningful perception of the principle of legality as a complex concept that combines regulations with different legal force. It is noted that this factor indicates that the principle of legality covers both laws and regulations.

Key words: principle of legality, principle of rule of law, system of principles of criminal-executive law, positivist concept, natural-legal concept, complex perception.

Постановка проблеми. Реформування національної правової системи здійснюється за незмінним євроінтеграційним вектором. Цей вектор зумовлює якісні перетворення в усіх сферах галузевого законодавства. Одним із пріоритетних напрямів у цьому контексті є кримінально-правова сфера, провідне місце в якій відводиться галузі кримінально-виконавчого законодавства. Оптимізація сфери галузевого права здійснюється комплексно, враховуючи вироблення сталої позиції щодо визначення та подальше сприйняття базових її елементів. Одним із напрямків цього процесу є визначення змісту і сутності принципів, покладених в основу побудови і функціонування галузі кримінально-виконавчого права, одне із ключових місць серед яких, безумовно, належить принципу законності. Окреслення ролі, яку відіграє принцип законності, є одним із найбільш дискусійних у теорії галузевого права та галузей кримінально-правового спрямування.

Оцінка стану літератури. Питання, пов'язані із визначенням принципу законності у кримінально-виконавчому праві України, досліджувались у роботах таких науковців, як О.М. Джужа, О.Г. Колб, В.В. Кондратішина, О.П. Кучинська, О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та інші. Однак попри наявність достатньої кількості досліджень щодо визначення принципу законності у кримінально-виконавчому праві, донині не окреслено зміст цієї правової категорії та її вплив на сферу виконання і відбування кримінальних покарань загалом.

Метою роботи є аналіз окремих сутнісних аспектів принципу законності у системі засад кримінально-виконавчого права задля виокремлення сталої теоретичної позиції щодо змісту, місця та ролі цієї засади у системі принципів кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Принцип законності є одним із фундаментальних засад галузевого права загалом і кримінально-виконавчого права зокрема. Важливість цього принципу важко переоцінити, враховуючи його вплив на формування і подальше відображення системи засад кримінально-виконавчого права. Відображення цієї засади знайшло своє місце у низці нормативно-правових актів, зокрема у Конституції. У п. 14 ст. 92 Основного закону нашої держави зазначено, що організація і діяльність органів та установ виконання покарань, порядок виконання судових рішень визначаються тільки законами України. Цей принцип також зафіксовано у ст. 5 чинного КВК як одну із засад кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Слід зазначити, що вагомість і фундаментальність указанного принципу одноставно підтримується науковцями різних галузей права. Зазвичай дискусійними виявляються питання щодо визначення сутності цього принципу, його місця у системі інших правових засад, а також співвідношення принципу законності з іншими засадами.

В.В. Копейчиков визначає принцип законності як здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадського суспільства і громадян на основі та у відповідності із нормами права, природними правами та обов'язками людини [1, с. 135]. С.В. Бобровник визначає законність як комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави [2, с. 274]. В.В. Похмелкін зазначає, що принцип законності у сфері застосування кримінально-правового примусу є вимогою точного і неухильного дотримання всіх правових норм, які регламентують цей вид діяльності. Автор погоджується з тим, що законність є універсальним принципом, юридичною оболонкою основних ідей, які характеризують інститут призначення покарання [3, с. 123].

На думку Р.Л. Хачатурова, законності відводиться роль об'єднуючого фактора завдяки тому, що всі інші принципи вона об'єднує в єдину систему [4, с. 250]. О. Книженко, погоджуючись із цим, додатково наголошує, що згідно з цим злочинність і караність визначаються тільки кримінальним законодавством, яке має ґрунтуватися на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Відтак унеможлиблюється застосування кримінального закону за аналогією [5, с. 88]. А.Т. Боннер, досліджуючи засаду законності, визначав такі ключові її елементи (принципи): 1) загальність права, 2) верховенство Конституції і закону, 3) рівність усіх перед законом, 4) наявність соціальних та юридичних механізмів, які забезпечують реалізацію права, 5) «якісне» застосування права, 6) рішучу боротьбу із правопорушеннями, невідворотність юридичної відповідальності; 7) стійкість правопорядку, ефективну роботу всього правового регулювання [6, с. 8]. М.С. Кельман, визначаючи систему елементів принципу законності, наголошує, що система будується на таких елементах: а) ерховенство права; б) єдність

законності, в) всезагальність законності, г) реальність характеру законності, г) забезпечення прав людини і громадянина, д) невідворотність і своєчасність відповідальності за правопорушення, е) доцільність, є) взаємозв'язок із культурою, ж) взаємозв'язок зі справедливістю, з) демократизм [7, с. 498

Цілковито погоджуючись із науковцями щодо фундаментальності засади законності і критеріїв комплексності до її визначення, ми вважаємо, що така позиція є вельми обґрунтованою. Засада законності фактично відображає позитивістську позицію органів державної влади щодо визначення певної категорії правовідносин та їх упорядкування з урахуванням використання багатьох аспектів.

Однак така комплексність сприйняття засади законності не повинна «зводити до абсолюту» цей правовий принцип. Така правова засада повинна посідати відповідне місце у системі регулювання правовідносин у суспільстві, маючи водночас вирішальний вплив у межах внутрішньодержавного галузевого права. Однак сприйняття принципу законності не повинно відходити від умов об'єктивної реальності його існування. Умовами цієї реальності є межі сприйняття вказаної засади цивілізованим суспільством, відображені у відповідних правових актах. Одним із таких актів, безумовно, є ухвалена у 2011 році Венеціанською Комісією «Доповідь про верховенство права» (далі – Доповідь), де визначена позиція щодо сутності принципу законності у сучасних правових реаліях країн Європи. Ключовим елементом такої сутності є обов'язкова належність принципу законності до більш змістовної і всеосяжної засади верховенства права (п. 41 Доповіді). Цей факт підкреслює надання природно-правовій концепції, відображенням якої є принцип верховенства права, провідного значення у функціонуванні як внутрішньодержавного, так і міжнародного права. Принципу законності в цій парадигмі відводиться роль засади, яка всіляко має сприяти відображенню та реалізації верховенства права, а не навпаки. Тому визначення законності як системоутворюючої засади, елементом якої є верховенство права, не корелюється із загальноєвропейською позицією.

В умовах наявності демократичного законодавства принцип законності настільки важливий у правореалізації, що стає також обов'язковою умовою та елементом демократії. У громадянському суспільстві і правовій державі він має поширюватися щодо органів останньої. Адже саме він у поєднанні з демократичним громадянським суспільством здатний відмежувати особистість від свавілля влади і тим самим забезпечити безперешкодне здійснення інших принципів права загалом і правореалізації зокрема. Цей принцип передбачає: а) однакове розуміння і реалізацію нормативно-правових актів на всій території країни; б) рівність усіх перед владою (у межах нормативно-правових актів); в) всезагальність вимоги до виконання приписів нормативно-правових актів; г) пропагування права, правове виховання, підвищення рівня правової свідомості і культури на цій основі; д) участь усіх соціальних інституцій в охороні правопорядку; е) організацію дійового контролю за дотриманням нормативно-правових актів; є) потреба у своєчасному попередженні порушення правопорядку і забезпеченні невідворотності відповідальності за такі порушення [8, с. 302–303]. О.П. Кучинська слушно наголошує, що традиційною для позитивізму є оцінка принципу законності як основного принципу для матеріального і процесуального права [9, с. 147].

Досліджуючи принцип законності, А.Х. Степанюк зазначає, що законність у кримінально-виконавчій діяльності відображається у здійсненій меті виконання покарання і її засобах, що роблять діяльність органів та установ виконання покарань результативною і доцільною, коли кримінально-виконавча система працює налагоджено, відрегульовано; правообмеження, властиві покаранням, здійснюються в екзекутивній діяльності цілком і без будь-яких затримок і відхилень. Законність

виступає способом налагодження, упорядкування діяльності органів та установ виконання покарань. Реалізація вимог справедливості і законності у діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань і у поведінці засуджених призводить до певного упорядкованого стану кримінально-виконавчої діяльності, який характеризується як режим справедливості та законності [10, с. 336]. Визначаючи сутність указаної засади кримінально-виконавчого права, А.Х. Степанюк наголошує, що у двоєдиному процесі виконання-відбування покарання, який має у своїй основі протистояння адміністрації і засуджених, закон і законність є не просто засобом організації правової поведінки суб'єктів і учасників кримінально-виконавчої діяльності, але саме тим правовим засобом, який додає адміністрації органів та установ виконання покарань упевненості у тім, що здійснення правообмежень, властивих покаранням, гарантовано від будь-яких випадковостей і небезпечних замахів на закономірність реалізації кари з боку засуджених.

Стосовно вказаної позиції ми дозволимо собі не погодитись із визначенням автором засади законності крізь призму врегулювання протистояння між засудженими та адміністрацією відповідних кримінально-виконавчих установ. Засада законності та утворений на її основі правопорядок є саме елементами механізму недопущення подібних «протистоянь». Нормами закону забезпечується регулювання кримінально-виконавчих правовідносин, початком яких є певний юридичний факт, породжений або рішенням суду, або відповідним державним актом чи нормативним документом. Умовний конфронтаційний складник у цих умовах засадою законності не враховується, а береться до уваги гіпотетична нейтральність у взаємній поведінці як осіб, до яких застосовуються кримінально-виконавчі заходи, так і посадових осіб, працівників закладів системи кримінально-виконавчої служби.

З іншого боку, сприйняття процедури втілення принципу законності в межах кримінально-виконавчого права як важеля впливу на середовище протистояння між учасниками правовідносин не збігається із загальною парадигмою чинного кримінально-виконавчого закону. Дозволимо собі нагадати, що метою і завданням чинного КВК, визначених у ст. 1 цього закону, є захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами тощо. Навряд чи досягнути мети і завдань закону вдасться за наявності протистояння адміністрації та засуджених. Отже, елемента протистояння бажано всіляко уникати як під час нормативного визначення, так і під час реалізації засади законності. Цей елемент, як вбачається, є доречним у випадку виникнення конфліктних ситуацій, які попереджаються і врегульовуються законом шляхом установлення відповідних прав та обов'язків сторін, а також запровадження відповідних нормативних санкцій щодо кожної зі сторін. Але згадані «конфронтаційні умови» скоріше є певною тимчасовою девіацією від загального режиму законності і правопорядку.

С.Г. Келіна і В.Н. Кудрявцев указують, що стосовно осіб, які відбувають покарання, застосування принципу законності означає, по-перше, що суд під час винесення вироку керується тільки законом і, по-друге, що права та обов'язки, а також правовий статус засуджених мають регулюватися на рівні закону, а не відомчих інструкцій чи наказів посадових осіб [11, с. 78]. Цілком погоджуючись із авторами щодо обов'язковості нормативного врегулювання правового статусу засуджених на рівні закону, слід зазначити, що така потреба продиктована практичними реаліями та, відповідно, необхідністю врегулювання цього питання в межах норм, які мають вищу юридичну силу. Такий аспект, з одного боку, сприяє конкретизованому і чіткому відображенню, а також фіксації прав та обов'язків осіб, які

відбувають кримінальні покарання, а з іншого – створює умови для законодавчого забезпечення і реалізації правового статусу цих осіб. Однак, як ми вважаємо, не варто лише обмежуватися тільки законами як нормативним відображенням правового статусу засуджених.

Зокрема, у змісті Доповіді Венеціанської комісії законність (вищість закону/ *supremacy of the law*) передбачає, що жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, які вже набули чинності, та що за порушення закону (*the law*) має наставати відповідальність. Здійснення приписів права має бути практично забезпечено (якщо це можливо). Щодо поняття «приписи права» (*law*) йдеться про переважно національне законодавство і загальне право (*common law*). (п.п. 42, 43 Доповіді) [12, с. 177–178]. Вжите формулювання «національне законодавство» у конструкції указаних пунктів доповіді доцільно сприймати в широкому розумінні та не звужувати його до рівня тільки внутрішніх законів. У цих умовах цілком доречним є відображення правового статусу засуджених і в межах підзаконних нормативно-правових актів. Такий аспект створюватиме можливість деталізації правового статусу засуджених і розширення прав осіб, які відбувають кримінальні покарання. Тим більше, що у сучасних реаліях нашої держави така практика є цілком актуальною. Як приклад можна навести відображення прав та обов'язків засуджених у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 року № 2823/5 (далі – Правила). Редакція змісту норм Правил у контексті відображення прав та обов'язків засуджених не суперечить наявному правовому статусу засуджених, відображеному у чинному КВК, і цілком відповідає фактору фіксації правового положення засуджених у межах формулювання «національне законодавство». Крім цього, такий нормативний стан цілком відповідає чинній Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ст. 22). Отже, права та обов'язки засуджених цілком можуть відображатись у змісті як законів, так і підзаконних нормативно-правових актів. Від держави у цьому аспекті вимагатиметься дотримання правил кореляції змісту таких нормативних актів із метою уникнення та усунення можливих суперечностей щодо їхнього змісту та, відповідно, забезпечення реалізації правового механізму дотримання прав, свобод, а також належного виконання обов'язків засудженими.

Висновки. Засада законності є однією із провідних у системі принципів кримінально-виконавчого права України. Ця засада є системним явищем, яке всебічно відображає комплексний і позитивістський підхід держави до визначення та врегулювання правовідносин у кримінально-виконавчій сфері. Цей принцип є одним із ключових у забезпеченні реалізації засади верховенства права у сучасних правових умовах. Сприйняття засади законності має відбуватись у широкому розумінні, тобто як елементу сучасної правової дійсності, який регламентує провідне значення для суспільства комплексу нормативно-правових актів. Ця комплексність поєднує в собі як положення Конституції, так і зміст законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

Список використаних джерел:

1. Лисенков С.Л., Копейчиков В.В. Теорія держави і права. Київ, 2003. 368 с.
2. Бобровник С.В. Законність. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ : Юридична думка, 2007. С. 274.
3. Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность: моногр. Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. 176 с.

4. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности : моногр. СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. 950 с.
5. Книженко О. Принцип законності в контексті реформування кримінального законодавства України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 86–91.
6. Боннер А.Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. Москва, 1991. 320 с.
7. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права. Львів, 2005. 584 с.
8. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1998. 382 с.
9. Кучинська О.П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.
10. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с
11. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. Москва : Наука, 1988. 176 с.
12. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право». Верховенство права. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.17>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ

Руфанова Вікторія Миколаївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка відділу докторантури
та ад'юнктури
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті здійснено спробу дослідити досвід окремих європейських держав щодо здійснення запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема домашньому насильству.

Аналітичний фокус дослідження авторка спрямовує на концептуальні заходи із реалізації гендерної стратегії у глобальних межах та у масштабах окремої держави.

Досліджено позитивний досвід європейських країн із визначенням векторів їх запровадження у національну систему діяльності правоохоронних органів та неурядових організацій, які працюють у сфері запобігання гендерно зумовленому насильству.

Запропоновано такі апробовані в європейських державах шляхи зниження рівня ураженості суспільства проявами гендерно зумовленого насильства: активізація інформаційної кампанії про випадки гендерного насильства; заходи із реагування з боку держави та органів місцевого самоврядування; поширення інформації про способи захисту та отримання психологічної і правової допомоги, притулку; просвітницька діяльність із подолання гендерних стереотипів і зміни ставлення до питання про замовчування фактів гендерно зумовленого насильства; підвищення обізнаності про способи захисту від «цифрової дискримінації», зокрема проведення доступних освітніх курсів із підвищення правової грамотності у питаннях захисту персональних даних і конфіденційності приватного життя; запровадження досвіду накопичення розгорнутих статистичних звітів уповноважених суб'єктів, які б давали змогу отримати об'єктивну картину про кількість випадків гендерно зумовленого насильства, характер такого насильства, про постраждалих осіб, ужиті заходи тощо; систематичний аналіз громадської думки про стан захищеності від гендерного насильства і порівняння матеріалів опитування громадської думки зі статистичними даними правоохоронних органів; підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів, соціальних служб, закладів охорони здоров'я щодо надання комплексної допомоги жертвам гендерного насильства; використання можливостей соціальних мереж і молодіжних платформ задля підвищення рівня обізнаності громадян і надання інформації про способи отримання допомоги; запровадження практики дистанційних судових слухань у справах про гендерне насильство, що дозволить постраждалим від насильства зберегти доступ до правосуддя навіть в умовах карантинних обмежень.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, домашнє насильство, запобігання, гендерне насильство, зарубіжний досвід.

FOREIGN EXPERIENCE OF PREVENTING GENDER-BASED VIOLENCE

Rufanova Victoriia Mikolaivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Doctoral Student of the Department
of Doctoral and Adjunct Studies
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

The article attempts to study the experience of some European countries in preventing gender-based violence, including domestic violence.

The author focuses the analytical focus of the research on the conceptual measures for the implementation of gender strategy within the global borders and on the scale of an individual state.

The positive experience of European countries in determining the vectors of their introduction into the national system of law enforcement agencies and non-governmental organizations involved in the prevention of gender-based violence has been studied. These include: Intensification of the information campaign on cases of gender-based violence, response measures by the state and local governments. Dissemination of information on ways to protect and receive psychological, legal assistance and asylum. Educational activities to overcome gender stereotypes and change the attitude to the issue of concealment of the facts of gender-based violence. Raising awareness of ways to protect against "digital discrimination". In particular, to conduct accessible educational courses on improving legal literacy in matters of personal data protection and privacy. Introducing the experience of accumulating detailed statistical reports of authorized entities, which would provide an objective picture of the number of cases of gender-based violence, the nature of such violence, victims, measures taken, etc. Systematic analysis of public opinion on the state of protection from gender-based violence and comparison of public opinion polls with law enforcement statistics. Improving the effectiveness of cooperation between law enforcement agencies, social services, and health care institutions in providing comprehensive assistance to victims of gender-based violence. Use the opportunities of social networks and youth platforms to raise public awareness and provide information on how to get help. Introducing the practice of remote court hearings in cases of gender-based violence, which will allow victims of violence to maintain access to justice even in conditions of quarantine restrictions.

Key words: gender-based violence, domestic violence, prevention, gender-based violence, foreign experience.

Постановка проблеми. Гендерно зумовлене насильство, як і будь-який вид злочинності, має інтернаціональний характер та не обмежується кордонами окремої країни. Гендерно зумовлене насильство існує в усіх країнах, у всіх культурах, на всіх континентах. Найвищий рівень насильства проти жінок у віці 15–49 років – в африканських країнах південніше Сахари, у Південній Азії та Океанії (33 % – 51 %). У Північній і Південній Америці із насильством стикаються 25 % жінок, в Австралії і Новій Зеландії – 23 %, в Європі – від 16 % до 23 %. Причому у Західній Європі цей показник становить 21 %, у Східній Європі – 20 % і у Центральній Азії – 18 % [1].

Останніми роками гендерна тематика піднімається до обговорення і вирішення проблемних питань все частіше. Певною мірою це зумовлено викликами євроінтеграції та назрілою потребою забезпечення прав і можливостей людини. Науковий інтерес представляє дослідження європейського досвіду забезпечення гендерної

рівності і дієвих механізмів протидії гендерно зумовленому насильству, оскільки Європейський Союз має сформовану на багато років вперед гендерну політику. На противагу прогресивній Європі в Україні значна кількість людей не вважає за доцільне замислюватися над питаннями гендеру, доволі часто сприймаючи його агресивно і стереотипно. Це зумовлює потребу не тільки запозичення позитивного досвіду, але і запровадження активної держаної політики щодо підвищення рівня обізнаності людей про гендер, гендерну рівність, масштаби поширення і наслідки гендерно зумовленого насильства.

Стан опрацювання проблематики. Значний внесок у дослідження важливих питань про запобігання та протидію гендерно зумовленому насильству і домашньому насильству зробили такі науковці, як Н. Аніщук, О. Бандурка, А. Блага, О. Бойко, Г. Герасименко, О. Джужа, Л. Крижна, О. Костирь, Ю. Крупка, К. Левченко, Т. Малиновська, О. Литвинов, Г. Мошак, М. Панов, О. Харитонова та інші. Науковцями сформовані принципово важливі положення і рекомендації щодо профілактики сімейного насильства та протидії йому. Водночас у сучасних умовах розвитку української державності, євроінтеграційної активності України гендерно зумовлене насильство не втрачає своєї актуальності і потребує подальшого дослідження задля підвищення ефективності протидії цьому негативному явищу. З огляду на поступальну діяльність державних органів влади щодо реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок, домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [2] назріла потреба дослідити зарубіжний досвід запобігання різноманітним формам гендерно зумовленого насильства.

Метою роботи є дослідження позитивного досвіду європейських країн щодо протидії гендерно зумовленому насильству і визначення на цій підставі пріоритетних векторів запобігання гендерно зумовленому насильству в Україні.

Виклад основного матеріалу. За матеріалами щорічного авторитетного рейтингу Всесвітнього економічного форуму The Global Gender Gap Report, глобальний індекс гендерного розриву становить 68 %, що порівняно з 2020 роком свідчить про зростання розриву на 0,6 %. Показник формується на підставі 4 груп індикаторів: політична участь жінок, освіта, здоров'я та економічні можливості. Україна у 2018 році посідала 65-те місце серед 149 країн, у 2019 році – 59-те місце зі 153 країн, а у 2020 році перемістилася на 74-те місце у рейтингу серед 156 країн. В умовах збереження поточних темпів руху для подолання гендерного розриву у світі знадобляться 135,6 років. У минулому звіті науковці прогнозували досягнення гендерного паритету через 100 років [3]. Критичність цього показника полягає в тому, що індекс гендерної нерівності можна інтерпретувати як відсоток втрат потенційного рівня людського розвитку.

Протягом останніх десятиліть у всіх країнах світу проблема гендерно зумовленого насильства розглядається як пріоритетна. Кожна країна в межах наявних можливостей намагається налагодити державний механізм дієвого реагування на факти гендерно зумовленого насильства, забезпечити жертвам насильства можливість повідомляти про жорстоке поводження та отримувати підтримку. Передовий досвід європейських країн у сфері прийняття негайних заходів із підтримки передбачає надання віртуальної і безкоштовної психологічної та соціальної підтримки; проведення широких інформаційно-просвітницьких кампаній як для жертв, так і для агресорів; використання кодових слів у громадських місцях, наприклад, в аптеках і супермаркетах (Республіка Казахстан) і перетворення готелів і площ, які не використовуються, у додаткові притулки (Афганістан, Киргизстан). Позитивним є досвід Грузії, яка забезпечила безперервність діяльності судів (під час карантинних обмежень) за допомогою інструментів для віддаленої

роботи, а також розробила мобільний додаток, який спрощує реєстрацію випадків домашнього насильства [4].

Важливим напрямком запобігання випадкам гендерно зумовленого насильства є покращення координації правоохоронних органів, соціальних служб, закладів охорони здоров'я та неурядових організацій із захисту жертв насильства. Наприклад, Іспанія і Литва посилили координацію між службами охорони здоров'я, поліцією і правосуддям [5]. Співпраця із міжнародними організаціями дозволила Таджикистану відкрити 13 кабінетів підтримки жертв, які пропонують жертвам побутового насильства медичну і психосоціальну підтримку.

У Казахстані у 2020 році на 4,7 % зросла кількість злочинів, пов'язаних із насильством за ознакою статі. Постраждалими переважно є жінки і діти. Більшість притягнутих до відповідальності кривдників (81 %) є безробітними, які вчиняють домашнє насильство переважно у стані алкогольного сп'яніння. Як захід впливу на правопорушника працівники міліції виносять кривднику заборонний припис, на підставі якого можна заборонити винній особі контактувати із потенційною жертвою строком до 1 року. Окрім того, триває активна робота із налагодження взаємодії неурядовим сектором. У країні функціонує понад 40 кризових центрів, із яких 30 мають притулки. Стаття Кримінального кодексу Казахстану, яка передбачає відповідальність за катування, переведена до категорії приватно-публічного обвинувачення. Із метою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у Казахстані збільшили чисельність підрозділів, які захищають права жінок [6].

У довгостроковій перспективі є потреба розвивати загальнодержавний підхід до вирішення проблем гендерного насильства. Першим кроком на шляху до цього є збір більшої кількості якісних даних про гендерне насильство. Крім того, потрібні більш доступні механізми подачі анонімних скарг у поєднанні із проведенням регулярних опитувань у всій країні (у місті та у сільській місцевості). Може бути реалізована національна гендерна стратегія, розроблена під час консультації із усіма зацікавленими сторонами (громадянським суспільством, державним і приватним сектором, жертвами насильства) і покликана гарантувати надання жертвам усіх необхідних послуг, зокрема послуги у сфері психічного і фізичного здоров'я, надання житла, посібників і доступу до юридичних та судових ресурсів.

Словацька Республіка прийняла стратегічні документи для вирішення цих проблем і зміцнення ролі жінок у суспільстві, зокрема новий закон про рівність, Національну стратегію у сфері гендерної рівності та Національний план дій щодо запобігання і викорінення насильства стосовно жінок у співпраці з НУО у країні [7; 8]. В Узбекистані розроблено реформи для вирішення гендерних проблем, спрямовані на поліпшення економічних, соціальних і політичних можливостей жінок, що відображено у прийнятій у 2020 році Стратегії досягнення гендерної рівності на період до 2030 року [8]. Інші країни-члени Організації економічного співробітництва і розвитку разом із Ірландією, Іспанією і Литвою після спалаху пандемії та одночасного зростання побутового насильства прийняли національні плани дій із метою полегшення фінансування діяльності допоміжних служб, таких як притулки і служби психосоціальної підтримки.

У відповідь на підвищення показників гендерно зумовленого насильства, зокрема домашнього насильства, у Франції вжито таких заходів: 1) медійне висвітлення проблеми у засобах масової інформації, на радіо, телебаченні, у пресі; 2) безперервна робота гарячих ліній Міністерства внутрішніх справ і державного секретаря із захисту дитинства; 3) розгляд справ про домашнє насильство є пріоритетним для

прокурорів і суддів; 4) робота гарячих ліній некомерційних організацій із надання консультативної допомоги жертвам насильства; 5) налагодження взаємодії некомерційних організацій зі службами поліції, жандармерії, правосуддя і кризовими центрами; 6) представники некомерційних організацій чергують у магазинах для надання консультаційної допомоги жертвам насильства та за потреби супроводжують їх до кризового центру; 7) залучення фармацевтів до запобігання домашньому насильству: постраждала особа може звернутися до фармацевта з кодовим словом, тим самим проінформувавши про проблему, а фармацевт, у свою чергу, передає інформацію органам правопорядку; 8) запровадження нових способів поширення інформації про домашнє насильство і способів захисту: друк на торгових чеках корисних телефонів для жертв; на TikTok за запитом із ключовими словами, наприклад #ДитячийТелефонДовіри, з'являється відповідний банер із закликом отримати інформацію і діяти; розвішування інформаційних плакатів про способи захисту у під'їздах багатоповерхових будинків; 9) видача (за рішенням прокурора) телефонних апаратів із функцією геолокації і термінового виклику служб правопорядку жертвам насильства або постраждалим від згвалтування з високим ризиком повторення ситуації, яка загрожує життю [9].

В Іспанії телефони довіри працюють цілодобово та без вихідних; функціонують онлайн-служби, що контролюють дотримання заборонних приписів. Жертви насильства забезпечуються притулком і безпечним житлом. Налагоджена робота миттєвих повідомлень за допомогою сервісу WhatsApp, доступна цілодобово щодня для термінового емоціонального і психологічного консультування постраждалих. Міністерством із питань рівності проводиться інформаційна компанія для жертв гендерно зумовленого насильства з метою поширення інформації про можливі способи і шляхи захисту [10].

Висновки. Гендерна рівність має розглядатися через фокус політичної стратегії окремої держави у глобальному концептуальному масштабі всього світу. Перспективними напрямками запровадження позитивного зарубіжного досвіду протидії гендерно зумовленому насильству ми вважаємо такі:

1) активізація інформаційної кампанії про випадки гендерного насильства, про заходи реагування з боку держави та органів місцевого самоврядування, поширення інформації про способи захисту та отримання психологічної і правової допомоги, а також притулку;

2) просвітницька діяльність із подолання гендерних стереотипів і зміни ставлення до питання замовчування фактів гендерно зумовленого насильства, оскільки саме структурна нерівність між жінками та чоловіками у політичному, економічному, інформаційному аспектах призводить до надмірної представленості жінок серед жертв гендерно зумовленого насильства, викорінення якого можливе за умови створення інструментів, спрямованих на просування гендерної рівності [11, с. 175];

3) підвищення обізнаності про способи захисту від «цифрової дискримінації», зокрема проведення доступних освітніх курсів із підвищення правової грамотності у питаннях захисту персональних даних і конфіденційності приватного життя;

4) запровадження досвіду накопичення розгорнутих статистичних звітів уповноважених суб'єктів, які б давали змогу отримати об'єктивну картину про кількість випадків гендерно зумовленого насильства, характер такого насильства, про постраждалих осіб, ужиті заходи тощо;

5) систематичний аналіз громадської думки про стан захищеності від гендерного насильства і порівняння матеріалів опитування громадської думки зі статистичними даними правоохоронних органів;

6) підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів, соціальних служб, закладів охорони здоров'я під час надання комплексної допомоги жертвам гендерного насильства;

7) використання можливостей соціальних мереж і молодіжних платформ задля підвищення рівня обізнаності громадян і надання інформації про способи отримання допомоги;

8) запровадження практики дистанційних судових слухань у справах про гендерне насильство, що дозволить постраждалим від насильства зберегти доступ до правосуддя навіть в умовах карантинних обмежень.

Список використаних джерел:

1. Новое масштабное исследование ООН рисует страшную картину насилия против женщин. ООН. 9 марта 2021 г. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/03/1398312> (дата звернення 05.10.2021).

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) : довідник для членів парламенту. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 19.09.2021).

3. Global Gender Gap Report 2021 INSIGHT REPORT MARCH 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf.

4. UNDP (2021), COVID-19 Global Gender Response Tracker. URL: <https://data.undp.org/gendertacker/> (дата звернення 04.09.2021).

5. EIGE (2020), Covid-19 wave of violence against women shows EU countries still lack proper safeguards. URL: <https://eige.europa.eu/news/covid-19-wave-violence-against-women-shows-eu-countries-still-lack-proper-safeguards> (дата звернення 10.09.2021).

6. На 4,7 % возросло количество бытовых преступлений в Казахстане за год. URL: <https://kursiv.kz/news/obshchestvo/2021-04/na-47-vozroslo-kolichestvo-bytovykh-prestupleniy-v-kazakhstane-za-god> (дата звернення 15.09.2021).

7. OECD (2019), Promoting Gender Equality in Eurasia. URL: <https://www.oecd.org/eurasia-week/PromotingGender-Equality-Eurasia-Feb2019.pdf> (дата звернення 02.10.2021).

8. OECD (2021), Webinar Proceedings: Gender Gaps in Eurasia: The daunting Effects of COVID-19. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/2021/>

9. Даниэль Матьё. 56 дней режима самоизоляции во Франции: об итогах домашней тирании на карантине. URL: Агентство социальной информации. 14.05.2020 URL: <https://www.asi.org.ru/2020/05/14/56-dnej-rezhima-samoizolyatsii-vo-frantsii-ob-itogah-domashnej-tiranii-na-karantine/> (дата звернення 05.10.2021).

10. Кризис COVID-19 и опыт Испании: «Женщины должны знать, что мы с ними» ООН Жінки. 9 квітня 2020 г. URL: <https://eca.unwomen.org/ru/news/stories/2020/4/covid-19-crisis-and-the-spanish-experience> (дата звернення 01.10.2021).

11. Харитоновна О. В. Гендерний мейнстримінг у кримінальному праві основні акценти реформ у сфері протидії сексуальним злочинам. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 175-180. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_2_2020-1.pdf (дата звернення 15.09.2021).

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.18>

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОБЧИСЛЕННЯ І ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІСЛЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ

Єднак В'ячеслав Михайлович,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
процесу
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті розглянуто окремі практичні аспекти обчислення строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, а також його продовження. Автором окреслено, що важливим елементом забезпечення законних прав учасників кримінального провадження є дотримання строків досудового розслідування, яких існує два види – загальний строк досудового розслідування і строк після повідомлення особі про підозру.

Розглянуто випадки, підстави і порядок зупинення перебігу строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру. Детально проаналізовано питання обчислення строку досудового розслідування із моменту відкриття матеріалів кримінального провадження для ознайомлення сторонами кримінального провадження до закінчення досудового розслідування.

Розмежовано поняття «завершення» та «закінчення» досудового розслідування, що використовуються у Кримінальному процесуальному кодексі України, охарактеризовано процесуальне значення указаних понять.

Запропоновано та обґрунтовано єдиний підхід до вирішення питання щодо обчислення строків досудового розслідування після відкриття сторонам матеріалів кримінального провадження до закінчення досудового розслідування.

Охарактеризовано зміни до кримінального процесуального законодавства, в яких описано наслідки для кримінального провадження, де повідомлено особі про підозру у разі сплину строку досудового розслідування до його закінчення.

Розглянуто теоретико-правову проблему продовження в окремих випадках строку досудового розслідування після ознайомлення сторін кримінального провадження із матеріалами досудового розслідування, запропоновано вдосконалити закріплену процесуальним законодавством конструкцію порядку продовження строку досудового

розслідування після повідомлення особі про підозру у частині строку звернення до уповноваженої особи із відповідним клопотанням.

Ключові слова: строк досудового розслідування, ознайомлення із матеріалами кримінального провадження, продовження строку досудового розслідування, зупинення строку досудового розслідування.

CERTAIN PROCEDURAL ASPECTS OF CALCULATION AND PROLONGATION OF THE TERM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AFTER NOTIFYING A PERSON ABOUT SUSPICION

Yednak Viacheslav Mykhailovich,
Doctor of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of Criminal Process
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

The article considers some practical aspects of calculating the term of pre-trial investigation after notifying the person of the suspicion, and its prolongation. The author outlines that an important element of ensuring the legal rights of participants in criminal proceedings is compliance with the terms of pre-trial investigation, of which there are two types – the general term of pre-trial investigation and the period after notifying the person of suspicion.

Considered cases, grounds and procedure for suspending the pre-trial investigation after notifying the person of the suspicion. The issue of calculating the term of the pre-trial investigation from the moment of opening the materials of the criminal proceedings for acquaintance the parties of the criminal proceedings until the end of the pre-trial investigation is analyzed in detail.

Searched the concepts of "completion" and "end" of pre-trial investigation, which are used in the Criminal Procedure Code of Ukraine, characterized the procedural meaning of the specified concepts.

Proposed and substantiated a unified approach to resolving the issue of calculating the terms of pre-trial investigation after opening the materials of pre-trial investigation to the parties before the end of the pre-trial investigation.

Described changes to the criminal procedure legislation, which describe the consequences for the criminal proceedings, in which the person is informed about the suspicion, in case the expiration of the pre-trial investigation before its end.

Considered the theoretical and legal problem of prolongation of the term of pre-trial investigation in some cases after acquaintance of the parties of criminal proceedings with materials of pre-trial investigation and proposed to improve the construction established by the procedural legislation of the procedure of prolongation the term of pre-trial investigation, after notifying the person of the suspicion, in part of the term of appeal to the authorized person with the relevant request.

Key words: term of pre-trial investigation, acquaintance with materials of criminal proceedings, prolongation of term of pre-trial investigation, suspension of term of pre-trial investigation.

Актуальність теми. В умовах постійних законодавчих змін, триваючого процесу реформування правоохоронних та судових органів все більше уваги приділяється дотриманню порядку і процесу кримінального переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень.

У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) донині існують окремі питання про правозастосування положень чинного КПК України, які потребують більш детального вивчення і вдосконалення з метою правильного та ефективного застосування процесуального закону, недопущення порушень прав учасників кримінального провадження шляхом зловживань із боку сторін кримінального провадження.

Постановка проблеми. Одним із таких дискусійних питань є обчислення і продовження строку досудового розслідування після відкриття матеріалів кримінального провадження для ознайомлення сторонами кримінального провадження до закінчення досудового розслідування.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України нині існує колізія щодо процесуальної регламентації порядку продовження в окремих випадках строку досудового розслідування після завершення ознайомлення сторін кримінального провадження із його матеріалами у порядку статті 290 КПК України, яка може призвести до прийняття передчасних остаточних процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх публікацій і досліджень, в яких прямо або опосередковано наголошено на цій темі. Науково-теоретичні основи дослідження питань обчислення і продовження строків досудового розслідування формуються завдяки працям О.С. Січка, В.Г. Дрозда, В.В. Козія, Г.В. Остафійчука, О.О. Торбаса, В.Т. Маляренка, В.П. Жмудінського, О.М. Скрібяна, О.М. Толочка, І.І. Митрофанова та інших науковців, дослідження яких стосувалися норм КПК України у редакції як 1960 року, так і 2012 року. Водночас дослідження у цьому напрямі здебільшого стосуються або опосередковано зачіпають загальні питання правового регулювання перебігу строків досудового розслідування. Чимало проблем, які потребують додаткового вирішення, виникають під час застосування положень чинного КПК України у частині продовження строку розслідування у взаємозв'язку з іншими нормами цього Кодексу.

Мета роботи – дослідження окремих проблемних питань процесуального порядку обчислення і продовження строку досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями статті 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права [1].

Водночас однією із загальних засад кримінального провадження відповідно до статті 9 КПК України є законність [2].

Вимоги як Основного закону нашої держави, так і КПК України у своєму взаємозв'язку вимагають від слідчого, прокурора та суду неухильного дотримання положень кримінального процесуального закону під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження з метою недопущення порушення прав і гарантій сторін кримінального провадження.

Як слушно зазначає О. Торбас, законодавець закріпив для сторони обвинувачення значно ширші повноваження, ніж для сторони захисту. Водночас гарантією реалізації прав, свобод і законних інтересів сторін кримінального провадження є дотримання уповноваженими на здійснення розслідування посадовими особами органів досудового розслідування належної процесуальної форми [3, с. 78–79].

Водночас і для сторони захисту у КПК України також закріплено чимало гарантій, покликаних забезпечити право особи на захист від кримінального переслідування, оскільки само по собі таке переслідування, безумовно, пов'язано із застосуванням стороною обвинувачення заходів примусу, які так чи інакше можуть порушити конституційні права особи (право недоторканості житла чи іншого володіння, право особистої свободи, право на вільне пересування тощо).

Однією з таких гарантій є передбачена статтею 28 КПК України розумність строків. Згідно з цією нормою кожен має право на те, щоб обвинувачення щодо нього у найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

Слушно зауважує В. Маринів, що стаття 28 КПК України визначає засаду розумності строків, так би мовити, контурно, у загальних рисах [4, с. 60].

Однак із метою недопущення затягування і порушення розумних строків досудового розслідування, необгрунтованого перебування тривалий час осіб у статусі підозрюваних без прийняття остаточного процесуального рішення у провадженні, недопущення порушень прав потерпілого законодавець додатково передбачив у КПК України чітко визначені граничні строки, в які має бути завершено досудове розслідування. Такі строки законодавцем поділено на два види: 1) загальний строк розслідування до повідомлення особі про підозру, 2) строк розслідування після повідомлення особі про підозру.

Водночас, як дійшов висновку у своїх дослідженнях О. Скрябін, забезпечення строків, визначених законодавством, є запорукою високого рівня судочинства, адже розуміння змісту і важливості строків матиме позитивний вплив на ефективність і неупередженість розгляду справ по суті [5, с. 151].

Відповідно до статті 219 КПК України строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Граничний базовий строк із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину становить два місяці.

Законодавцем, звичайно, передбачено і випадки, за яких такий строк може бути продовжено, порядок і терміни продовження відповідного строку, що лише затверджує обов'язок посадових осіб прийняти кінцеве рішення щодо провадження у чіткі часові межі.

Однак чинним КПК України передбачено і випадки, за якими відповідний строк переривається (зупиняється). Зокрема, зупинення кримінального провадження відповідно до статті 280 КПК України, а також ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження у порядку, передбаченому статтею 290 КПК України, не відноситься до вищезазначених строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК України.

Якщо у випадку прийняття рішення про зупинення досудового розслідування КПК України регламентує, що до строку розслідування не входить час із моменту винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, тобто часовий проміжок між прийняттям двох процесуальних рішень, то у випадку відкриття матеріалів кримінального провадження для ознайомлення сторонами у порядку статті 290 КПК України існує декілька процесуальних аспектів.

По-перше, у випадку виконання вимог статті 290 КПК України не передбачено прийняття двох процесуальних рішень, якими обмежується відповідна процесуальна дія у вигляді ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Згідно зі статтею 290 КПК України прокурор (або слідчий за його дорученням) зобов'язаний повідомити сторони кримінального провадження про завершення досудового розслідування і надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

У цьому випадку таке повідомлення хоча і не відповідає загальним формальним вимогам до процесуальних рішень, передбачених статтею 110 КПК України, але фактично є тим самим рішенням, із часу прийняття якого можна вважати початком ознайомлення сторін із матеріалами досудового розслідування та, відповідно, моментом зупинення перебігу строку досудового розслідування.

Після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у порядку статті 290 КПК України також не передбачено прийняття будь-яких процесуальних рішень. На практиці складається відповідний протокол, де фіксується дія – процес ознайомлення стороною обвинувачення та інших сторін з отриманими під час розслідування матеріалами.

Фактично складанням протоколу, тобто закінченням процесуальної дії закінчується і виконання вимог статті 290 КПК України, хоча, як вже зазначалося, на відміну від випадку зупинення досудового розслідування будь-яке процесуальне рішення не приймається.

По-друге, стаття 290 КПК України зобов'язує прокурора або слідчого за його дорученням повідомити сторони саме про завершення досудового розслідування, тобто з часу надіслання відповідного повідомлення фактично досудове розслідування у кримінальному провадженні вже має бути звершено.

Цілковито логічно було б допустити, що після завершення досудового розслідування перебіг строку досудового розслідування також мав би завершитись. Однак слід звернути увагу на положення статті 283 КПК України, яким передбачено форми закінчення, а не завершення досудового розслідування, зокрема: 1) закриття кримінального провадження; 2) звернення до суду із клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

У цьому випадку законодавець застосував термін «закінчення», а не «завершення» щодо досудового розслідування.

Саме закінчення є кінцевим моментом досудового розслідування, що кореспондується зі статтею 219 КПК України, а момент завершення досудового розслідування зводиться до проміжної стадії, яка настає у випадку повідомлення особі про підозру і прийняття стороною обвинувачення рішення про звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності чи про застосування заходів виховного або медичного характеру, а також у випадку відповідного відкриття сторонам матеріалів досудового розслідування.

До такого ж висновку щодо розмежування понять «завершення» і «закінчення» досудового розслідування, серед іншого, приходять і Верховний суд України у постанові від 17.02.2021 у справі №344/6630/17 [6].

По-третє, після завершення досудового розслідування виникає передбачена КПК України потреба у прийнятті процесуального рішення – складанні обвинувального акту. Зокрема, частиною 4 статті 110 КПК України прямо зазначено, що обвинувальний акт є процесуальним рішенням.

Зазначене також додатково обґрунтовує відмінність між поняттями «завершення» і «закінчення» досудового розслідування, оскільки після закінчення досудового розслідування орган досудового розслідування і прокурор не може приймати процесуальні рішення на відміну від завершення досудового розслідування.

Отже, згідно зі ст.290 КПК України після ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження у разі їх відкриття досудове розслідування фактично не є закінченим та, відповідно, строк досудового розслідування такого кримінального провадження триває.

Така конструкція порядку обчислення строку досудового розслідування покликана забезпечити дотримання загальних засад кримінального провадження насамперед у частині додержання права підозрюваного на висунення та судовий розгляд обвинувачення щодо нього або ж закриття провадження щодо нього у найкоротший строк.

До недавнього часу серед працівників правоохоронних органів не існувало односторонньої практики щодо застосування указаних положень КПК України та обчислення строку досудового розслідування після завершення виконання вимог статті 290 КПК України, тобто після завершення досудового розслідування та ознайомлення сторін кримінального провадження із його матеріалами.

Зокрема, час між завершенням відповідного ознайомлення і направленням до суду обвинувального акту міг обраховуватися навіть не днями чи тижнями, а місяцями.

Законодавцем вирішено вказану проблему прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» №2147-VIII від 03.10.2017, а також доповнено частину 1 статті 284 КПК України «Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи» пунктом 10, згідно з яким кримінальне провадження закривається у разі, якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя і здоров'я особи [7].

Як наслідок, за прокурором та судом КПК України закріпився обов'язок прийняття остаточного рішення про закриття кримінального провадження у разі сплину строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру (за винятком певної категорії злочинів), що спонукає уповноважених осіб урахувати встановлені часові обмеження для прийняття кінцевого рішення у провадженні.

Слід звернути увагу на те, що Верховний суд України постановою від 01.07.2021 у справі за касаційною скаргою прокурора на ухвалу Київського апеляційного суду від 20.01.2021 залишив у силі ухвалу Шевченківського районного суду м. Києва від 29.09.2020 про закриття кримінального провадження на підставі пункту 10 частини 1 статті 284 КПК України [8].

Верховний суд України наголосив на тому, що після завершення ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження у порядку ст. 290 КПК України триває перебіг строку досудового розслідування. Окрім того, Верховний суд України констатував, що в обставинах, досліджених судами першої та апеляційної інстанцій, встановлено, що обвинувальний акт був складений і направлений до суду після закінчення строку досудового розслідування (з урахуванням виконання вимог статті 290 КПК України), внаслідок чого досудове розслідування фактично не було закінчено в межах відведеного строку.

Серед іншого Верховний суд України звернув увагу на те, що звернення до суду з обвинувальним актом, а не лише його складання, затвердження чи вручення стороні захисту має бути вчинено в межах строку досудового розслідування.

Водночас, забезпечивши гарантії для сторони захисту на розумні строки досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, залишилася теоретико-практична проблема, пов'язана із їхнім продовженням у разі виникнення необхідності проведення слідчих (розшукових) дій після ознайомлення сторін кримінального провадження з матеріалами у порядку статті 290 КПК України.

Зокрема, статтею 290 КПК України передбачено, що і сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ і можливість скопіювати або відобразити

відповідним чином будь-які речові докази або їхні частини, документи або копії із них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту і якщо сторона захисту має намір використати відомості, які містяться в них як докази в суді.

Таким чином, під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторона обвинувачення може отримати відомості, речі і документи, які потребують додаткового дослідження шляхом проведення слідчих дій і прийняття процесуальних рішень.

Чинний КПК України не містить прямої заборони після завершення досудового розслідування до його закінчення на проведення додаткових слідчих дій, із результатами яких надалі буде ознайомлено відповідні сторони шляхом повторного відкриття матеріалів кримінального провадження. Однак після відповідного ознайомлення у порядку статті 290 КПК України та отримання стороною обвинувачення доказів, які потребують додаткової перевірки, наприклад, проведення судової почеркознавчої експертизи за наданими стороною захисту документами, до звершення строку досудового розслідування може залишитися 2–3 дні.

Очевидно, що певні процесуальні дії, як-то призначення і проведення експертизи, за такий короткий проміжок часу об'єктивно виконати неможливо.

Як вже зазначалося вище, законодавцем передбачено, що строк досудового розслідування після повідомлення особі про підозру може бути продовжений. Зокрема, відповідно до статті 294 КПК України таке продовження здійснюється за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором у строк до трьох місяців (уповноваженим КПК України прокурором), або від 3 до 12 місяців – слідчим суддею.

Водночас згідно із частиною 5 статті 294 КПК України клопотання про продовження строку досудового розслідування подається не пізніше п'яти днів до закінчення строку досудового розслідування, встановленого статтею 219 цього Кодексу.

Уповноважені особи мають розглянути клопотання не пізніше трьох днів із дня його отримання, але у будь-якому разі до закінчення строку досудового розслідування.

Отже, у своєму взаємозв'язку норми Кримінального процесуального кодексу України у частині обчислення і продовження строку досудового розслідування після ознайомлення сторін кримінального провадження із його матеріалами у порядку статті 290 КПК України мають суперечливий і колізійний характер, оскільки в окремих випадках позбавляють можливості звернутися із відповідним клопотанням про продовження строку до уповноважених осіб.

Фактично нині законодавчо не враховано і процесуально не врегульовано питання про можливість продовження строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру у вищезазначених умовах, коли після ознайомлення сторін із матеріалами розслідування у порядку статті 290 КПК України виникла потреба у проведенні слідчих дій, однак строк розслідування, що залишився, становить менше 5-ти днів.

Зазначені обставини ставлять сторону обвинувачення у вимушені умови порушення завдань і засад кримінального провадження.

Зокрема, створюється обстановка неможливості повного та неупередженого розслідування у певних умовах, а також захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень із тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Натомість у сторони обвинувачення виникає дилема прийняття кінцевого рішення на стадії досудового розслідування (закриття або направлення до суду обвинувального акту чи клопотання) без дослідження всіх обставин у повному обсязі.

Окрім того, недосконалість у цій частині процесуального порядку продовження строку досудового розслідування, неможливість його продовження забезпечує умови для зловживання як сторони обвинувачення, так і сторони захисту, оскільки цим дослідженням встановлено обов'язок уповноважених посадових осіб прийняти рішення у порядку пункту 10 частини 1 статті 284 КПК України у разі закінчення строку досудового розслідування (за винятком окремої категорії злочинів), що фактично може бути штучно спровоковано будь-якою із сторін.

Таким чином, викладена нормативна конструкція порядку продовження строку досудового розслідування потребує вдосконалення з урахуванням об'єктивних обставин, які можуть виникнути у разі нагальної потреби проведення слідчих (розшукових) дій після ознайомлення сторін із матеріалами у порядку ст.290 КПК України та закінчення на цей час 5-тиденного строку для звернення до уповноважених осіб із клопотанням про продовження строку досудового розслідування. Через те існує нагальна потреба в удосконаленні закріпленої процесуальним законодавством конструкції порядку продовження строку досудового розслідування після повідомлення особі у частині строку звернення до уповноваженої особи з відповідним клопотанням, наприклад, із доповненням частини 5 статті 294 КПК України фразою «..., окрім випадків встановлення підстав для продовження строку досудового розслідування після відкриття матеріалів у порядку статті 290 цього Кодексу».

Висновки. Формами закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження шляхом звернення до суду з обвинувальним актом або клопотанням про закриття провадження чи клопотанням про застосування примусових заходів.

Після ознайомлення сторін кримінального провадження із матеріалами досудового розслідування у порядку статті 290 КПК України строк досудового розслідування автоматично триває, тому до його закінчення має бути прийняте одно із зазначених вище рішень.

Під час прийняття рішення про направлення до суду обвинувального акту або клопотання про закриття провадження (чи клопотання про застосування примусових заходів) ця дія має бути здійснена в межах строку досудового розслідування.

У разі ж неприйняття одного із наведених рішень у межах строку розслідування або ж прийняття одного з них поза межами строку досудового розслідування прокурор або суд зобов'язані прийняти рішення про закриття кримінального провадження на підставі пункту 10 частини 1 статті 284 КПК України у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування.

Водночас для забезпечення проведення додаткових слідчих дій після виконання вимог статті 290 КПК України може виникнути потреба у продовженні строку досудового розслідування, що в окремих випадках є нині неможливим унаслідок наявної у процесуальному законодавстві обов'язкової вимоги щодо подання клопотання про продовження відповідного строку не пізніше, ніж за 5 днів до його закінчення, які вже сплинули (повністю або частково) за незалежними від сторони обвинувачення обставинами. Через те існує нагальна необхідність удосконалення закріпленої процесуальним законодавством конструкції порядку продовження строку досудового розслідування після повідомлення особі у частині строку звернення до уповноваженої особи із

відповідним клопотанням, наприклад, доповненням частини 5 статті 294 КПК України фразою «..., окрім випадків установлення підстав для продовження строку досудового розслідування після відкриття матеріалів у порядку статті 290 цього Кодексу».

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2021).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 01.10.2021).
3. Торбас О.О. До питання визначення строків досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 78–79.
4. Маринів В. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій. *Право України*. 2013. № 11. С. 259–266.
5. Скрябін О. Основні засади розумності строків у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Право і суспільство*. 2020 Вип. 2, ч. 3. С. 148–151.
6. Постанова Верховного суду України від 17.02.2021 у справі № 344/6630/17. Верховний суд України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067240?fbclid=IwAR2AlzHw8fqfAtUybZGFTFuP_4DBNginKXQsKYOnHAMs2uZTnNJIwVLM5es (дата звернення 04.10.2021).
7. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n212> (дата звернення 01.10.2021).
8. Постанова Верховного суду України від 01.07.2021 у справі № 752/3218/20. Верховний суд України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98146645> (дата звернення 04.10.2021).

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.19>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ КОМП'ЮТЕРНИХ ЗАСОБІВ

Курман Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Статтю присвячено актуальним проблемам розроблення (вдосконалення) методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій. Нині все більшого поширення набувають технології передачі інформації через телекомунікаційні мережі. Інформаційні технології використовуються у галузях медицини, у правоохоронній і судовій діяльності, в управлінні процесами виробництва продукції та надання послуг, зв'язку, у фінансовій і банківській сферах, електронній комерції, освіті тощо.

Поява нових перспектив і можливостей призвела до виникнення раніше невідомих викликів і загроз у сфері кібербезпеки та інформаційних технологій. З урахуванням зазначеного, питання розроблення нових та оновлення наявних криміналістичних методів розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій є актуальними і такими, що потребують постійного дослідження. Одним із обов'язкових елементів структури будь-якої криміналістичної методики розслідування є перелік типових процесуальних дій, серед яких завжди виділяють обшук.

У представленій роботі аналізується процесуальна регламентація проведення таких процесуальних дій, як «обшук» та «зняття інформації з електронних інформаційних систем». Зазначено, що існують певні нормативні протиріччя у ст.ст. 168 та 236 КПК України у частині визначення комп'ютерних засобів та інших електронних пристроїв зв'язку як тимчасово вилученого майна. Здійснено порівняльний аналіз вітчизняного законодавства з аналогічними нормами у США і Німеччині у частині дистанційного обшуку. На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства України і міжнародної Конвенції «Про кіберзлочинність» сформульовано висновок щодо наявних протиріч у частині регламентації проведення дистанційного обстеження електронних інформаційних систем або їхніх частин за відсутності дозволу суду.

Ключові слова: обшук, дистанційний обшук, дистанційне обстеження електронних інформаційних систем, кібербезпека, методика розслідування.

**PROBLEM ISSUES OF LEGAL REGULATION
AND TACTICS OF SEARCH OF COMPUTER TOOLS**

Kurman Oleksandr Vasilievich,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor
of the Criminalistics Department
(Yaroslav Mudryi National Law
University,
Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to topical issues of development (improvement) of methods of investigation of criminal offenses in the field of information technology. Today, technologies for transmitting information through telecommunications networks are becoming more widespread. Information technology is used in medicine, law enforcement and the judiciary, production and service management, communications, finance and banking, e-commerce, education and more.

The emergence of new perspectives and opportunities has led to previously unknown challenges and threats in the field of cybersecurity and information technology. In view of the above, the issues of developing new and updating existing forensic methods of investigating crimes in the field of information technology are relevant and require constant research. One of the obligatory elements of the structure of any forensic methods of investigating crimes is a list of typical procedural actions, among which a search is always.

The presented work analyzes the procedural regulation of such procedural actions as "search" and "obtaining information from electronic information systems." It is noted that there are certain normative contradictions in Art. 168 and 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. These controversies relate to the definition of computer equipment and other electronic communications devices as temporarily seized property. Comparative analysis carried out of domestic legislation with similar norms of the United States and Germany in terms of remote search. Based on the analysis of the criminal procedure legislation of Ukraine and the International Convention on Cybercrime, a conclusion is formulated on the existing contradictions in the regulation of remote research of electronic information systems or their parts in the absence of court permission.

Key words: search, remote search, remote inspection of electronic information systems, cybersecurity, investigation methods.

Постановка проблеми. Нині в Україні все більшого поширення набувають технології передачі інформації через телекомунікаційні мережі. Підприємства, установи, організації, приватні особи користуються електронними пристроями і системами для роботи, навчання, розваг, спілкування. Інформаційні технології використовуються у галузях медицини, у правоохоронній і судовій діяльності, в управлінні процесами виробництва продукції і надання послуг, зв'язку, у фінансовій та банківській сферах, електронній комерції, освіті тощо. У нашій країні запущено онлайн-сервіс державних послуг «Дія» і проекти електронної державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їхніх обтяжень; для юридичних і фізичних осіб (підприємців і громадських формувань) – е-Бізнес; для актів цивільного стану – е-ДРАЦС; для цифрової трансформації вищої, фахової передвищої і професійної (професійно-технічної) освіти – е-Університет; для системи управління запасами лікарських засобів і медичних виробів – створення/модернізація Державного реєстру лікарських засобів і Державного реєстру медичних виробів, розвиток застосування електронних рецептів.

Поява нових перспектив і можливостей призвела до виникнення раніше невідомих викликів і загроз у сфері кібербезпеки та інформаційних технологій. Йдеться про підвищення кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Нині, маючи бажання і певні технічні та фінансові можливості, можна знайти, отримати інформацію (зокрема конфіденційну) майже про кожну людину або підприємство, установу, організацію та використати її для шантажу, погроз, впливу під час прийняття рішення державним посадовцем, суддею, прокурором, слідчим, громадським діячем тощо. Слід пам'ятати і про шахрайства у сфері надання послуг через мережу Інтернет і «кібертероризм», які набувають все більш загрозливих масштабів.

Не викликає сумнівів, що правоохоронна система має адекватно відображати зміст своєї діяльності щодо боротьби з високотехнологічними кримінальними правопорушеннями. Насамперед це стосується збирання слідів злочинної діяльності на електронних носіях інформації, у середовищі транспортних телекомунікаційних мереж та в електронних системах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині проблематика процесуального порядку, криміналістичних способів отримання, фіксації, вилучення та оцінки інформації, яка міститься в електронних джерелах, постає як ніколи актуальною. Зокрема, свої праці у цьому напрямку криміналістичного дослідження присвятили такі науковці, як Л. В. Борисова [1], М. В. Дяченко [2], Г. А. Зацеркляний [3], Н. С. Козак [4], Д. О. Максимус [5], М.М. Менжега [6], О. І. Мотлях [7], М. В. Рудик [8], О. А. Федотов [9], М. Г. Щербаківський [10] та інші. Однак з урахуванням криміногенних тенденцій у сфері електронних інформаційних технологій, постійного розвитку технічних електронних (комп'ютерних) засобів, програмного забезпечення, прогалин і протиріч у законодавстві, що регулює цю сферу суспільних відносин, питання про розроблення нових та оновлення наявних криміналістичних методів розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій є актуальними і такими, що потребують постійного дослідження.

Мета статті. Метою роботи є дослідження протиріч у правовому регулюванні процедури проведення обшуку комп'ютерних засобів і проблем тактики проведення зазначеної процесуальної дії, які виникають у цьому зв'язку.

Виклад основного матеріалу. Одним із обов'язкових елементів структури будь-якої криміналістичної методики розслідування є перелік типових процесуальних дій, серед яких завжди виділяють обшук. Процесуальна регламентація процедури проведення обшуку визначена ст.ст. 13, 223, 233–236 КПК України. Серед різних видів обшуків у криміналістичній літературі залежно від характеру об'єктів виділяють обшук комп'ютерних засобів [11, с. 371]. Враховуючи те, що під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій переважна кількість слідів зосереджується у комп'ютерах, інших електронних технічних пристроях (планшетах, мобільних телефонах тощо), телекомунікаційних мережах, електронних системах, такий вид обшуку є дієвим інструментом виявлення джерел доказової та орієнтувальної інформації.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України серед загальних правил проведення такого виду обшуку виділяє певні особливості. Зокрема, ч. 7 ст. 236 КПК України дозволяється оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Вилучені речі і документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, вилучених законом із обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Виникає питання: якщо в ухвалі

слідчого судді прямо надано дозвіл на відшукання комп'ютерної техніки, електронних пристроїв, які можуть містити сліди вчення злочинів, то чи відносяться вони до тимчасово вилученого майна? Адже ч. 2 ст. 168 КПК України вказує, що тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони зазначені в ухвалі суду. Тобто ст. 236 КПК України визначає, що тимчасово вилученим майном можуть бути частини електронних інформаційних систем (наприклад комп'ютери), якщо вони прямо не зазначені в ухвалі слідчого судді, а ст. 168 КПК України вказує, що такі речі вважаються тимчасово вилученим майном, якщо прямо зазначені в ухвалі.

Законодавець установив перелік умов, за яких дозволяється, як виняток, вилучати інформаційні системи або їхні частини, мобільні термінали систем зв'язку. Зокрема, тимчасове вилучення можливе за наявності однієї із таких умов: 1) потрібно здійснити експертне дослідження електронної інформації, але воно неможливе без вивчення самого технічного пристрою; 2) такі об'єкти отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення; 3) технічні пристрої є засобом або знаряддям учинення кримінального правопорушення; 4) доступ до них обмежується їхнім власником, володарем або утримувачем; 5) доступ до них пов'язаний із подоланням системи логічного захисту. Водночас, установивши умови вилучення, законодавець не розтлумачив зміст деяких із них. Наприклад, що означає положення «доступ до інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів зв'язку обмежується власником, володарем або утримувачем»? Якщо власник роутера розташував його у шафі, яка знаходиться в окремій кімнаті квартири і двері до якої постійно зачинені, то чи можна це вважати обмеженням доступу і чи є це підставою для вилучення пристрою?

Нині у деяких країнах світу існує практика проведення дистанційного обшуку. Зокрема, у США може проводитися дистанційний доступ до комп'ютерів, інших технічних пристроїв для пошуку на електронних носіях інформації або її вилучення чи копіювання, яка зберігається в електронному вигляді [12]. Аргументацією необхідності таких обшуків є те, що злочинці все частіше приховують своє місце знаходження, використовуючи анонімайзери та мережу Tor. Отже, проникнення до комп'ютера підозрюваного є єдиною можливістю встановити його особу та зібрати докази [13].

Федеральна поліція Німеччини застосовує спеціальне програмне забезпечення для доступу і контролю за мобільними пристроями та комп'ютерами [14]. Зазначений правоохоронний орган Німеччини використовує троянський вірус для отримання інформації, яка зберігається на планшетах, смартфонах і комп'ютерах. Таке програмне забезпечення дозволяє відстежувати чати і розмови користувачів на їхніх пристроях ще до того, як вони будуть зашифровані такими месенджерами, як Telegram, WhatsApp тощо [15].

Законодавство України містить подібну норму щодо дистанційного обстеження інформаційних систем. У ст. 264 КПК України «Зняття інформації з електронних інформаційних систем» зазначається, що пошук, виявлення і фіксація відомостей, які містяться в електронній інформаційній системі або їхніх частинах, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володаря або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо існують відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, яка має значення для певного досудового розслідування. Не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володарем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи

логічного захисту [16]. Якщо на своєму домашньому комп'ютері власник не встановив жодних обмежень у доступі через набрання на клавіатурі логіну і пароллю, то чи може це вважатися відсутністю обмеження або необхідністю подолання системи логічного захисту?

У ст. 1 КПК України зазначено, що порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України містить відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також цього Кодексу та інших законів України. Ст. 9 КПК України визначає, що у разі, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Парламент України у 2005 році прийняв Закон України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» [17]. У п. 1 ст. 19 Конвенції визначається, що кожна сторона вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для надання повноважень своїм компетентним органам для обшуку або подібного доступу до: а) комп'ютерної системи або її частини і комп'ютерних даних, які зберігаються в ній; б) комп'ютерного носія інформації, на якому можуть зберігатися комп'ютерні дані на її території. Зазначені норми суперечать положенням ст. 264 КПК України, де встановлено обов'язковість визначення в ухвалі слідчого судді ідентифікаційних ознак електронної інформаційної системи, до якої здійснюється доступ, адже згідно із п. 2 ст. 19 Конвенції, якщо під час доступу до конкретної комп'ютерної системи отримано інформацію, що дані, які розшуковуються, зберігаються в іншій комп'ютерній системі чи її частині і до таких даних можна здійснити законний доступ із першої системи, або вони є доступними у першій системі, такі компетентні органи мають право терміново поширити обшук або подібний доступ на іншу систему.

Висновки. Отже, враховуючи те, що законодавство України є одним із видів джерел методик розслідування кримінальних правопорушень, врегулювання зазначених протиріч через внесення однозначних формулювань у відповідні статті КПК України або надання роз'яснень щодо тлумачення вказаних норм, практики їх застосування Верховним Судом допоможе розробити більш дієві та ефективні криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Борисова Л. В. Транснаціональні комп'ютерні злочини як об'єкт криміналістичного дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 19 с
2. Дяченко Н. М., Корнійко С. М., Княздвірський В. О. Особливості проведення огляду місця події при вчиненні комп'ютерних злочинів. Київ : Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістич. центр МВС України. 2007. 42 с.
3. Зацеркляний Г. А. Виявлення слідів комп'ютерних інцидентів: навч. посіб. Харків : Панов А. М. 2017. 361 с.
4. Козак Н. С. Криміналістичні прийоми, способи і засоби виявлення, розкриття та розслідування комп'ютерних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2011. 20 с.
5. Максимус Д. О., Юхно О. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Харків : НікаНова, 2013. 101 с.

6. Менжега М. М. Криминалистические проблемы расследования создания, использования и распространения вредоносных программ для ЭВМ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Саратов: Б. и., 2005. 22 с.
7. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ : Б. в., 2005. 20 с.
8. Рудик М. В. Незаконний збут, розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 19 с.
9. Федотов О. А. Викриття злочинів у сфері комп'ютерних технологій як різновид боротьби з тероризмом : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2014. 219 с.
10. Щербаковський М. Г., Пашнєв Д. В. Розслідування комп'ютерних злочинів : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2010. 109 с.
11. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. 456 с.
12. Federal Rules of Criminal Procedure 2021 Edition. Rule 41. Search and Seizure URL: <https://www.federalrulesofcriminalprocedure.org/title-viii/rule-41-search-and-seizure/> (дата звернення: 15.09.2021).
13. Верховный суд США разрешил обыск компьютеров в любой юрисдикции. *Хабр*: URL: <https://habr.com/ru/news/t/357064/> (дата звернення: 15.09.2021).
14. German federal police use Trojan virus to evade phone encryption. *DW*: 27.01.2018. URL: <https://www.dw.com/en/german-federal-police-use-trojan-virus-to-evade-phone-encryption/a-42328466> (дата звернення: 14.09.2021).
15. German government to use Trojan spyware to monitor citizens. *DW*: 22.02.2016. URL: <https://www.dw.com/en/german-government-to-use-trojan-spyware-to-monitor-citizens/a-19066629> (дата звернення: 14.09.2021).
16. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04. 2012 р. № 4651-VI. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1654> (дата звернення: 14.09.2021).
17. Проратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 07.09.2005 р. N 2824-IV. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 21.09.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1654> (дата звернення: 14.09.2021).

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.20>

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Меркулова Валентина Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна)

Сучасні особливості розвитку кримінального та кримінального процесуального законодавства відтворюються насамперед у їх інтенсивному реформуванні, виникненні новітніх інституцій міждисциплінарного характеру, які потребують досить суттєвого галузевого й міжгалузевого правового узгодження. Зазначене стосується насамперед таких питань: а) нової класифікації кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини різного ступеня тяжкості, що суттєво впливатиме на особливості досудового розслідування кожного із цих видів суспільно небезпечної поведінки; б) формулювання нових процесуальних інститутів «угода про примирення» та «угода про визнання винуватості», що посилює важливість встановлення розмежувальних ознак цих інституцій із суто кримінально-правовим інститутом «примирення з потерпілим»; в) виникнення та суттєвого посилення значення діяльності на стадії досудового розслідування й судового розгляду справи органу з питань пробації, а отже, проблем взаємодії цього органу зі слідчими підрозділами; г) здійснення законодавцем певних кроків щодо визначення особливостей розслідування в разі наявності підстав для звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності; ґ) уточнення та поглиблення змісту правових норм, які регулюють правовий статус сторін кримінального провадження (зокрема, слідчого, прокурора) щодо застосування різних кримінально-правових примусових заходів тощо.

Усі зазначені проблеми безпосередньо стосуються стадії досудового розслідування, а отже, стосуватимуться безпосередньо слідчого. Під час визначення основних термінів у Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець справедливо приділив належну увагу визначенню категорії «слідчий» як службової особи відповідних підрозділів, яка уповноважена в межах компетенції здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, є стороною обвинувачення у кримінальному провадженні (п. п. 17, 19 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України).

Предметом дослідження є визначення тенденцій реформування кримінально-процесуального законодавства України у сфері повноважень слідчого, зокрема, щодо особливостей підходів законодавця до змісту формулювань відповідних положень, використання юридичної техніки і структури закону, порядку використання слів, сполучень, роз'єднувальних знаків тощо.

Ключові слова: кодекс, закон, кримінальне провадження, слідчий, законодавство, прокурор, учасники кримінального провадження.

**PECULIARITIES OF THE METHODOLOGY
OF INVESTIGATION OF THE POWER OF THE INVESTIGATOR
AS A PARTICIPANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

Merkulova Valentina Alexandrovna,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department
of Criminal Law and Criminology
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

Modern features of the development of criminal and criminal procedural legislation are reproduced primarily in their intensive reform, the emergence of new institutions of interdisciplinary nature, which require significant sectoral and intersectoral legal coordination. This applies primarily to the following issues: a) a new classification of criminal offenses into criminal offenses and crimes of varying severity, which will significantly affect the features of the pre-trial investigation of each of these types of socially dangerous behavior; b) the formulation of new procedural institutions "reconciliation agreement" and "plea agreement", which increases the importance of establishing the distinctive features of these institutions with a purely criminal law institution "reconciliation with the victim"; c) the emergence and significant strengthening of the importance of activities at the stage of pre-trial investigation and judicial review of the case of the body on probation, and hence the problems of interaction of this body with investigative units; d) implementation by the legislator of certain steps to determine the specifics of the investigation in the event that there are grounds for releasing the suspect from criminal liability; e) clarification and deepening of the content of legal norms regulating the legal status of the parties to criminal proceedings (in particular, investigator, prosecutor) regarding the application of various criminal law coercive measures, etc.

All these problems are directly related to the stage of the pre-trial investigation, and therefore will be directly related to the investigator. In defining the main terms in the Criminal Procedure Code of Ukraine, the legislator rightly paid due attention to the definition of "investigator" as an official of the relevant units, which is authorized within the competence to conduct pre-trial investigation of criminal offenses, is a party to the accusation in criminal proceedings (paragraphs 17, 19 of part 1 of article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

The subject of the study is to identify trends in reforming the criminal procedure legislation of Ukraine in the field of powers of the investigator, in particular, on the peculiarities of the legislator's approaches to the content of relevant provisions, use of legal techniques and structure of law, use of words, phrases, punctuation marks.

Key words: code, law, criminal proceedings, investigator, legislation, prosecutor, participants in criminal proceedings.

Сучасні особливості розвитку кримінального та кримінального процесуального законодавства відтворюються насамперед у їх інтенсивному реформуванні, виникненні новітніх інституцій міждисциплінарного характеру, які потребують досить суттєвого галузевого й міжгалузевого правового узгодження.

У цьому разі актуальності набувають саме історичний, системно-правовий, порівняльно-правовий і формально-догматичний методи дослідження. Не менш важливим напрямом має стати використання таких видів тлумачення, як буквальне та граматичне, які дадуть змогу не лише визначити головну сутність розглядуваних

кримінально-процесуальних положень, а й констатувати наявність суперечностей і недосконалості чинного кримінально-процесуального законодавства.

Особливістю статті є те, що в основу результатів дослідження покладено безпосередньо системно-правовий аналіз та зіставлення правових положень чинного Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України) та попереднього Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі – КПК 1960 р.), які, на нашу думку, є досить показовими щодо досягнення визначених завдань.

З огляду на специфіку підходу законодавця до структурування (кодифікування) кримінально-процесуальних норм у КПК 1960 р., який набув чинності в 1961 р., а також з огляду на предмет дослідження на нашу увагу заслуговує зміст положень перших двох розділів, які визначають загальні положення та процесуальний порядок порушення кримінальної справи (за термінологією КПК 1960 р.), здійснення дізнання та досудового розслідування [7, с. 7–144].

Що ж до чинного кримінально-процесуального законодавства, то певне уявлення про правовий статус слідчого надає комплексний аналіз змісту різних правових норм, які кодифіковані за різними критеріями, а отже, розміщені в різних главах КПК України, а саме у главах 1, 3, 4, 19, 20, 24, 25 [8, с. 4–7, 112–136, 151–166].

Доктринальні джерела з окремих проблемних питань реалізації досудового розслідування та безпосередньо повноважень слідчого використані нами з метою уточнення авторської позиції щодо проблем і суперечностей чинного законодавства. Зокрема, використовувалися дослідження щодо проблем взаємодії положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства (Г.А. Карелової [6]), правового статусу слідчого (Ю.П. Аленіна [1], І.В. Басистої [3], О.А. Марченко [9]), процесуального порядку закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності (С.В. Андрусенка [2], Г.І. Глобенка [4], О.А. Губської [5], О.А. Марченко [10]) тощо.

Застосовуючи найтипівіші методи дослідження (історичний, системний, порівняльно-правовий, догматичний) щодо змісту, сутності, структурного та системно-правового співвідношення кримінально-процесуальних положень, які регламентують діяльність слідчого як однієї зі сторін кримінального провадження, найважливішого суб'єкта стадії досудового розслідування за попереднім і чинним кримінально-процесуальним законодавством, маємо здійснити буквальне (за обсягом) та граматичне (відповідно до правил граматики й синтаксису) тлумачення цих положень і визначитися при цьому з такими питаннями: а) тенденціями реформування кримінально-процесуального законодавства в аналізованій сфері; б) позитивними й негативними наслідками інтенсивного реформування законодавства; в) особливостями регламентації функціонального призначення та спрямування дій слідчого за попереднім і чинним кримінально-процесуальним законодавством; г) наступністю кримінально-процесуальних положень щодо меж та обсягів повноважень слідчого на стадії досудового розслідування; г) суперечностями чинного кримінально-процесуального законодавства та шляхами їх усунення; д) сутнісними ознаками новел кримінально-процесуального законодавства, відповідно до яких ми маємо можливість отримати більш якісне й чітке законодавче формулювання ознак змісту та напрямів діяльності слідчого.

У питаннях визначення наступності кримінально-процесуального законодавства та сталих проблем чинного КПК України доцільними є не лише системно-правовий і порівняльно-правовий аналіз чинного законодавства, а й історично-порівняльний аналіз тих положень, які уточнюють правовий статус слідчого на стадії порушення кримінального провадження, дізнання, досудового розслідування, завершення кримінального провадження (зокрема, у частині застосування звільнення від кримінальної

відповідальності). Аналіз розглядуваних положень необхідно здійснювати відповідно до такого критерію, як визначення ступеня самостійності й незалежності слідчого у виконанні своїх прав та обов'язків, з огляду на буквальне й сутнісне тлумачення зазначених кримінально-процесуальних норм.

Найкраще уявлення про кримінально-процесуальні можливості та функціональне призначення слідчого надає аналіз, встановлення сутнісних ознак та особливостей визначення його прав та обов'язків саме на стадії порушення кримінального провадження (кримінальної справи за термінологією КПК 1960 р.), дізнання та досудового розслідування (розділи перший і другий КПК 1960 р. [7, с. 74–104], глави 1, 3, 4, 19, 20, 24, 25 КПК України [8, с. 4–7, 112–136, 151–166]).

Наше звернення до більш-менш повного переліку прав та обов'язків слідчого на стадії порушення кримінального провадження, дізнання й досудового розслідування зумовлене здебільшого прагненням звернути увагу на законодавчу редакцію відповідних положень, що мають регулювати, у яких випадках слідчий діє як самостійний, самодостатній суб'єкт кримінального провадження, що несе персональну відповідальність за законність і доцільність прийнятих рішень та дій, а в яких випадках його рішення повністю (або певним чином) залежать від суб'єктивного розсуду прокурора. Саме тому критерієм для визначення послідовності правових норм, які мають бути піддані аналізу, повинна стати не належність їх до регулювання певної сфери відносин, а особливість законодавчого підходу до використання певних граматичних (синтаксичних) правил у частині формулювання повноважень слідчого, визначення меж суб'єктивних прав та інтересів.

Для виконання завдання щодо визначення тенденцій реформування кримінально-процесуального законодавства, ознак його наступності та проявів суперечливості правових положень у сфері регулювання повноважень слідчого доцільно відштовхуватися від змісту, сутності й особливостей формулювання відповідних правових положень попереднього кримінального процесуального законодавства.

За змістом одних положень КПК 1960 р. повноваження слідчого прирівняні до повноважень прокурора, про що свідчить редакція норми, коли через кому перелічуються суб'єкти, на яких покладаються право та обов'язки щодо здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Так, за КПК 1960 р. слідчий поряд з іншими учасниками (зокрема, прокурором, органом дізнання, суддею) повинен приймати явки з повинною (ст. 96); приймати заяви і повідомлення про вчинені чи підготовлювані злочини, порушувати кримінальну справу та приймати її до свого провадження, відмовляти в порушенні кримінальної справи (ст. ст. 97, 99). Не менш важливими є повноваження слідчого на стадії обрання та обґрунтування застосування запобіжних заходів. Серед значної кількості кримінально-процесуальних положень у цьому аспекті на увагу заслуговують такі: слідчий (як і прокурор та орган дізнання) наділений правом обирати запобіжні заходи, не пов'язані з триманням під вартою; виносити постанову про застосування, скасування чи зміну запобіжного заходу (ст. ст. 165–165-1 КПК 1960 р.). І лише в разі необхідності застосування до обвинуваченого (підозрюваного) найсуворішого запобіжного заходу (взяття під варту) слідчий може вносити подання до суду лише за згодою прокурора, що не виключає особисту роль слідчого в підготовці змісту цього подання [7, с. 74–77, 113].

В інших випадках ідеться безпосередньо лише про слідчого, його права й відповідальність. Це, зокрема, стосується складання постанови про порушення кримінальної справи та прийняття до свого провадження (ст. 113 КПК 1960 р.); спрямування проведення слідчих дій та обов'язку нести повну відповідальність за їх законність і своєчасність, можливість не погоджуватися з вказівками прокурора, права надавати

доручення органам дізнання щодо проведення розшукових дій (ст. 114 КПК 1960 р.); затримання та допиту особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ст. 115 КПК 1960 р.); винесення мотивованої постанови про притягнення особи як обвинуваченого, виклику його на допит, забезпечення приводу, оголошення його розшуку, вжиття заходів зі встановлення місця його перебування, роз'яснення обвинуваченому його прав на слідстві, здійснення допиту обвинуваченого та пред'явлення протоколу допиту для прочитання обвинуваченому (ст. ст. 131–145 КПК 1960 р.).

Далі більшої конкретності набувають положення щодо правового статусу слідчого в частині допиту свідка, як дорослого, так і особи неповнолітнього віку, проведення очної ставки, пред'явлення особи та предметів для впізнання, обшуку (за санкцією прокурора) та виїмки, відтворення обстановки й обставин події, проведення експертизи (глави 14–18 КПК 1960 р.), у яких конкретизується безпосередньо зміст і послідовність поведінки саме слідчого на його власний розсуд та в межах закону.

Насамкінець маємо звернути увагу на місце слідчого в закінченні досудового слідства під час реалізації таких його форм, як складання постанови про закриття справи та складання обвинувального висновку. Саме слідчий повинен закрити справу мотивованою постановою та прийняти рішення (у разі наявності підстав) про звернення до громадських організацій, трудового колективу, адміністрації установи щодо доцільності застосування заходів адміністративного чи дисциплінарного характеру, повідомити обвинуваченого (його рідних), потерпілого (його представника) про факт закриття справи. І саме слідчий має складати обвинувальний висновок, який разом із додатками направляє прокуророві (ст. ст. 214, 217, 223 КПК 1960 р.) [7, с. 88–89, 97–102, 116–136, 139–144].

Зазначене дає підстави стверджувати, що попереднє кримінально-процесуальне законодавство в більшості випадків розглядало слідчого як самостійного, самодостатнього суб'єкта кримінально-процесуальних дій, який мав самостійно приймати найважливіші рішення, особисто складати необхідні процесуальні документи та лише в особливо важливих випадках мав узгодити свої дії й підготовлений текст документа з прокурором.

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві спостерігається дещо інша ситуація. І саме застосування системно-правового, порівняльно-правового й формально-догматичного методів доводить той факт, що, крім суттєвого скорочення розглядуваної нами сфери, значно збільшилася кількість підстав говорити про наявність певних суперечностей і недосконалості законодавства.

Аналіз норм КПК України доцільно розпочати з тих положень, у яких ідеться лише про повноваження слідчого. У найбільш повному обсязі повноваження слідчого та перелік дій, за виконання яких він несе відповідальність, надані у ст. 40 КПК України. Звертає на себе увагу особливість редакції положень цієї статті. Якщо керуватися буквальною тлумаченням положень п. п. 1–3, 7, 8 ч. 2 ст. 40 КПК України, маємо виокремити ті дії, відповідальність за які повністю покладається на слідчого, а саме його право (за наявності законних підстав) вчиняти такі дії: починати досудове розслідування; проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії; доручати ці дії оперативним підрозділам; за результатами розслідування особисто складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного та виховного характеру (з подальшим затвердженням у прокурора); приймати рішення щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України. До того ж підкреслюється, що слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних підстав, забороняється. Підставою для такого висновку

є те, що законодавець у переліку цих повноважень називає лише одну особу – слідчого [8, с. 24–25].

Проте зіставлення окремих кримінально-процесуальних положень, які регламентують однакову (тотожну) сферу кримінального правосуддя, стосуються певного етапу досудового слідства, дає підстави для певних міркувань. Так, як уже зазначалося, відповідно до ст. 40 КПК України слідчий за результатами розслідування має особисто скласти обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного й виховного характеру з подальшим затвердженням їх змісту у прокурора. Проте далі, під час регламентації порядку звернення до суду з обвинувальним актом та клопотаннями про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру (ст. ст. 291–293 КПК України), постає більш конкретне визначення лише стосовно обвинувального акта (складається слідчим, після чого затверджується прокурором) і немає жодної конкретики щодо складання клопотань. Проте якщо здійснити системний порівняльно-правовий аналіз декількох кримінально-процесуальних норм, які стосуються визначення підстав і порядку складання клопотання (зокрема, про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру), то маємо констатувати наявність певних суперечностей і невідповідностей у законодавстві. З одного боку, законодавець наголошує на тому, що досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ст. 499 КПК України), що відповідає духу й сутності ст. 40 КПК України. Проте у ст. 497 КПК України вже йдеться про функціональні повноваження в цьому питанні лише прокурора, який не тільки має дійти висновку про доцільність застосування примусових заходів виховного характеру, а й особисто складає клопотання про їх застосування, тоді як за вимогами ст. 40 КПК України це покладається на слідчого з подальшим затвердженням у прокурора [8, с. 24–25, 158–159, 242–243]. На нашу думку, наведені положення потребують узгодження й уніфікації на тлі визначення особливого значення повноважень слідчого та сутнісного значення співвідношення таких дій, як складання, узгодження, затвердження.

Є й інший підхід у визначенні повноважень слідчого, коли законодавець, перелічуючи досить важливі функції кримінального правосуддя, зазначає через кому двох суб'єктів – слідчого та прокурора (при цьому першим завжди згадується слідчий). Йдеться про повноваження цих сторін кримінального провадження під час проведення певних слідчих (розшукових) дій та прийняття відповідних рішень щодо забезпечення присутності осіб, права яких можуть бути обмежені; запрошення незаінтересованих осіб (понятих) для проведення певних процесуальних дій; проведення допиту двох і більше осіб для з'ясування розбіжностей у показаннях; визначення порядку пред'явлення особи для впізнання; доцільності здійснення дистанційного досудового розслідування, проведення опитування в режимі відео- або телефонної конференції; наявності невідкладних випадків, що дає можливість увійти до житла або іншого володіння; відкриття закритих приміщень, сховищ, речей, проведення вимірювання, фотографування, виготовлення графічних зображень, вилучення документів, речей тощо; здійснення огляду трупа, проведення слідчого експерименту; освідування підозрюваного (свідка, потерпілого) для виявлення слідів кримінального правопорушення; доцільності проведення експертизи тощо (ст. ст. 223–242 КПК України) [8, с. 121–136].

Буквальне тлумачення наведених положень КПК України та їх порівняння з нормами КПК 1960 р. дає підстави вбачати в цій законодавчій техніці формулювання зазначених положень, з одного боку, підтвердження самостійності та самодостатності

дій слідчого, який на власний розсуд і відповідальність приймає рішення, а отже, особисто вирішує доцільність узгодження своєї поведінки з прокурором. З іншого боку, сфера кримінально-процесуальних відносин, де досить лише рішення слідчого (без втручання прокурора), значно обмежена, практично більшість процесуальних дій передбачає функціонально співпрацю цих двох суб'єктів кримінального провадження – слідчого та прокурора.

Під час формулювання окремих повноважень додається, що вони можуть виконуватися лише за погодженням із прокурором, зокрема: звертатися до слідчого судді з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення розшукових дій; повідомляти особі про підозру, а отже, і складати письмове повідомлення про підозру (п. п. 5, 6 ч. 2 ст. 40 КПК України). Така ж редакція використовується в регламентації проведення обшуку, який у разі необхідності слідчий може провести лише за погодженням із прокурором (або ж прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням) (ст. 234 КПК України) [8]. Отже, редакція цих положень доводить, що у виконанні зазначених дій слідчий не є самостійною фігурою, а підпорядковується рішенням прокурора, виконує його вимоги.

На окрему увагу заслуговує історичний та системно-правовий аспект реформування повноважень слідчого щодо реалізації такого міждисциплінарного інституту, як звільнення від кримінальної відповідальності.

Особливістю попереднього кримінально-процесуального законодавства є те, що питання регламентації процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності були віднесені до загальних положень (розділ перший КПК 1960 р.) [7, С. 9–14], що не відповідало дотриманню певної послідовності етапів здійснення кримінального правосуддя. Адже питання щодо наявності підстав для застосування звільнення від кримінальної відповідальності виникає на стадії досудового розслідування та є однією з форм закінчення досудового розслідування. Можливо, законодавець у цьому випадку керувався особливим значенням інституту відповідальності у кримінально-правових і кримінально-процесуальних відносинах, а також тим, що кожна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, потенційно має понести кримінальну відповідальність. А факт звільнення від кримінальної відповідальності є підставою для припинення будь-яких кримінально-правових відносин. Тож у КПК 1960 р., окрім інших загальних правових положень (зокрема, щодо визначення правового статусу слідчого в частині запобігання злочинності, підтримання відповідних міжнародно-правових зв'язків тощо), чітко прописані межі можливих слідчих дій щодо реалізації звільнення від кримінальної відповідальності.

Маємо підкреслити, що в попередньому законодавстві надавалося особливе значення процесуальним діям саме слідчого під час визначення підстав та застосування зазначеного міждисциплінарного інституту. Це підтверджується тим, що законодавець, формулюючи правові положення щодо прав та обов'язків двох суб'єктів (прокурора і слідчого), використав кому та сполучення «або». Це стосується, зокрема, ознайомлення обвинуваченого та потерпілого зі змістом постанови (клопотання) про звільнення від кримінальної відповідальності; складання мотивованої постанови про закриття справи щодо вчинення діяння особою у віці від 11 років до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, та застосування до цієї особи примусових заходів виховного характеру; повідомлення колективу про передачу їм особи на поруки тощо (ст. ст. 7–11 КПК 1960 р.) [7].

Свої дії слідчий має узгоджувати з прокурором лише у випадку складання (за наявності законних підстав) мотивованої постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.

ст. 7-2, 8, 9, 10, 11-1 КПК 1960 р.) [7]. У цьому випадку законодавець використовує словосполучення «за згодою прокурора», буквально тлумачення якого має свідчити про те, що саме слідчий складає зміст постанови, узгоджуючи з прокурором факт доведених підстав та умов застосування зазначеного виду звільнення.

Проте зовсім інша правова ситуація спостерігається в чинному КПК України. На відміну від попереднього кримінального процесуального законодавства, у КПК України чітко визначено порядок, за яким прокурор не лише повинен звертатися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 283), а й особисто має складати це клопотання без проведення досудового розслідування в повному обсязі (ст. 286) [8, с. 151–152, 154–155]. Отже, слідчого, незважаючи на важливість сутності та змісту спрямування його повноважень саме на стадії досудового розслідування, а також на уточнення того факту, що саме ця особа відповідає за якість розслідування діянь, особливо стосовно неповнолітніх тощо, взагалі усунули від складання цього клопотання. Вважаємо, що більш доцільним є підхід, відповідно до якого саме слідчий за результатами розслідування повинен особисто складати клопотання про доцільність застосування звільнення від кримінальної відповідальності з подальшим затвердженням його змісту у прокурора.

Проблеми законодавчого визначення повноважень слідчого в частині застосування звільнення від кримінальної відповідальності опосередковано пов'язані з такою новелою кримінально-процесуального законодавства, як особливості досудового розслідування кримінальних проступків (глава 25 КПК України). Підставою для з'ясування співвідношення відповідних кримінально-процесуальних положень є те, що в більшості випадків звільнення від кримінальної відповідальності застосовується саме за вчинення особою кримінального проступку (крім необережного нетяжкого злочину (ст. ст. 45, 46 Кримінального кодексу України), нетяжкого злочину (ст. ст. 47, 48 Кримінального кодексу України)), коли дозволяється не проводити досудове слідство в повному обсязі. Звернення до змісту положень ст. 301 КПК України дає підстави для певних роздумів щодо наявності суперечностей у законі. Так, у цій нормі йдеться про те, що саме слідчий зобов'язаний у найкоротший строк підготувати та подати на затвердження прокуророві клопотання про застосування звільнення від кримінальної відповідальності [8, с. 166]. Тож виникає запитання: як співвіднести це з тим, що відповідно до вимог ст. 286 КПК України прокурор особисто складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності? І в зазначеній нормі немає ніякого розмежування щодо особливостей складання клопотання в разі вчинення кримінального проступку та в разі вчинення злочину. Що знов-таки свідчить про певну недосконалість кримінально-процесуального законодавства та про необхідність узгодження певної системи норм, які стосуються однієї чи схожої сфери регулювання.

Насамкінець маємо звернути увагу на місце слідчого в загальній системі кримінального правосуддя, зокрема на специфічність взаємодії слідчих із представниками персоналу служби пробації. Привертає увагу той факт, що серед учасників кримінального провадження визначені нові суб'єкти – представники персоналу органу пробації, які з метою складання досудової доповіді щодо обвинуваченого (на підставі ухвали суду) наділені досить широкими повноваженнями щодо збору необхідної інформації за місцем роботи, проживання, місцем попереднього ув'язнення, а також повноваженнями з ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Виконання цих повноважень, безперечно, стосується найважливіших прав і свобод обвинуваченої особи, вони можуть мати конфіденційний характер, стосуватися особливостей кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Проте у ст. 72-1 КПК України щодо останнього, а тим більше стосовно

характеру та змісту зв'язку з органами досудового слідства (зокрема, слідчим) взагалі не йдеться.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити певні висновки. Історично-порівняльне дослідження кримінально-процесуальних положень, що безпосередньо стосувалися визначення правового статусу та порядку процесуальної діяльності слідчого за чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства (КПК 1960 р.), свідчать на користь тієї думки, що цьому учаснику кримінального правосуддя надавалося особливе соціально-правове значення та що дії саме цієї особи справляли значний вплив не лише на зміст і сутність досудового слідства, а й на всі стадії кримінального провадження. І такі вітчизняні правові традиції варто зберегти.

Натомість однією з негативних тенденцій реформування кримінального процесуального законодавства є звуження сфери кримінально-процесуальної діяльності, де рішення слідчого є самодостатнім і самостійним. Щодо певних сфер регулювання спостерігається практичне виключення слідчого з процесу підготовки та прийняття рішення, його документального оформлення (а саме щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності), незважаючи на те, що саме дії цього суб'єкта мають особливе значення у правозастосуванні та реалізації завдань досудового розслідування.

Як позитивні тенденції реформування законодавства доцільно розглядати підхід законодавця, спрямований на поглиблення й уточнення тих процесуальних положень, які регулюють співвідношення повноважень слідчого та прокурора, зокрема визначають ступінь залежності першого. Справедливим є те, що дії (рішення) слідчого, які мають бути узгоджені з прокурором, стосуються найсуттєвіших процесуальних питань, зокрема: застосування найсуворіших запобіжних заходів (взяття під варту), що суттєво обмежує правовий стан підозрюваного (обвинуваченого), пов'язане не лише з обмеженнями, а й із позбавленням прав і свобод особи; застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, що мало би припинити кримінально-правові та кримінально-процесуальні відносини, виключити факт засудження особи, ухвалення вироку, а отже, і судимість.

Позитивним напрямом реформування законодавства є збільшення правових положень, у яких міститься визначення окремих понять і категорій, присвячених категоріальному апарату, що свідчить про значний рівень розвитку теорії кримінально-процесуального права, а також наявність новел кримінально-процесуального законодавства (наприклад, особливості взаємодії сторін кримінального провадження зі службою пробації, особливості досудового розслідування кримінальних проступків). Водночас саме в цій частині законодавство потребує подальшого вдосконалення та узгодження з іншими правовими положеннями.

Виявлені під час дослідження суперечності кримінального процесуального законодавства в частині визначення повноважень слідчого під час застосування міждисциплінарного інституту звільнення від кримінальної відповідальності та досудового розслідування кримінальних проступків доводить доцільність подальшого узгодження кримінально-процесуальних положень, уточнення й поглиблення ознак особливостей діяльності слідчого під час реалізації цих важливих інституцій у бік поширення сфери його повноважень.

На підставі дослідження пропонуємо внести зміни у зміст ст. 286 КПК України, а саме законодавчо закріпити положення про те, що слідчий за результатами розслідування повинен особисто складати клопотання про доцільність застосування звільнення від кримінальної відповідальності з подальшим затвердженням його змісту

у прокурора. Такий підхід сприятиме, зокрема, усуненню невідповідностей повноважень слідчого щодо розслідування кримінального проступку.

Потребують доопрацювання й кримінально-процесуальні положення щодо уточнення порядку взаємодії персоналу органів пробації та слідчих, оскільки саме інформація щодо властивостей винної особи, його поведінки щодо оточуючих на стадії досудового розслідування має стати основою для судового рішення про доцільність притягнення до кримінальної відповідальності, про обрання мінімально необхідного виду та строку покарання. Цей напрям є перспективним з огляду на новітність таких інституцій, як пробація та кримінальний проступок.

Список використаних джерел:

1. Аленин Ю.П. К вопросу о правовом статусе следователя. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 8 жовтня 2010 р. : у 2 т. Одеса, 2010. Т. 2. С. 9–11.
2. Андрусенко С.В. Угода про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим за новим КПК та перспективи її розвитку в Україні. *Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 19–20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 185–188.
3. Басиста І.В. Рішення слідчого у кримінальних провадженнях на підставі угод: проблеми та перспективи. *Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 19–20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 18–19.
4. Глобенко Г.І. Закриття кримінальних справ з реабілітуючих обставин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 18 с.
5. Губська О.А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 209 с.
6. Карелова Г.А. Окремі питання взаємодії положень кримінального та кримінального процесуального кодексів України. *Кримінально-процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 19–20 вересня 2013 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 60–65.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України. Харків : ТОВ «Одісей», 2002. 272 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 1 вересня 2019 року. Київ : Алерта, 2019. 324 с.
9. Марченко О.А. Слідчий – суб'єкт реалізації звільнення від кримінальної відповідальності: напрями удосконалення кримінально-процесуального законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 44–45.
10. Марченко О.А., Меркулова В.О. Співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні та порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 13 листопада 2015 р. Одеса : ОДУВС, 2015. С. 110–112.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 351.74:796.012.12

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.21>

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ШВИДКІСНИХ ЯКОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОДУВС)

Голенко Ніна Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
завідувачка кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У роботі обґрунтовано актуальність вирішення проблеми вдосконалення фізичної підготовки поліцейських як однієї з умов ефективного забезпечення публічної безпеки та охорони громадського порядку. На основі аналізу сучасних наукових досліджень провідних вчених визначено необхідність подальшого вдосконалення методики розвитку загальних та спеціальних швидкісних якостей працівників поліції як компоненту їх фізичної підготовки.

Уточнено поняття швидкісних якостей людини, розкрито відмінності елементарних та комплексних форм їх прояву в особі, а також специфіку простої та складної реакції залежно від одного чи кількох одночасних або послідовних подразників. Обґрунтовано значення швидкості рухової реакції правоохоронця як відповідь на несподіваний, раптовий сигнал певним рухом чи дією (має вирішальне значення під час фізичного протистояння з супротивником, наприклад, затримання правопорушника), а також проаналізовано складові компоненти реакції – латентний (прихований) та моторний.

Визначено умови розвитку швидкості простої реакції – використання повторного, максимально швидкого виконання рухів за сигналом, а також спеціальні методи (аналітичний та сенсорний).

Звернуто увагу на важливість впливу передбачення працівником поліції дії (дій) правопорушника у конкретній ситуації за рахунок скорочення часу реакції правоохоронця на фазу підготовки руху супротивником, а не на сам його рух (забезпечується ухилення від ударів супротивника на ближній і середній дистанціях за умови меншої тривалості удару за час проведення захисних дій). Підкреслено домінуюче значення швидкості виконання цілісних рухових дій (ударів, кидків, больових прийомів, захисних дій, змін положень тіла, переміщень тощо) у реальному двобої з супротивником.

У межах щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України проведено визначення рівнів фізичної підготовленості постійного та перемінного складу

Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ. Встановлено, що загалом домінує достатній рівень загальної фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти та поліцейських навчального підрозділу. Також експериментально виявлено, що в учасників тестування переважає середній рівень швидкісних якостей, а низький рівень цього показника фізичної підготовки складає доволі значну частку зазначеного вище компоненту загальної фізичної підготовленості.

Розглянуто основні методи розвитку швидкісних якостей: 1) метод суворо регламентованих вправ – застосовується за умови обов'язкового дотримання таких правил: а) тривалість повторення вправи має запобігати зниженню швидкості рухів унаслідок настання втоми; б) інтервали відпочинку під час повторення вправ мають забезпечувати відновлення працездатності; в) необхідність ґрунтовного засвоєння техніки швидкісної вправи; г) між повтореннями вправи – обов'язковий відпочинок; 2) ігровий метод; 3) змагальний метод.

Серед перелічених вище основним засобом розвитку швидкості є вправи, які можна виконувати з граничною швидкістю (швидкісні вправи). Запропоновано вправи, котрі можуть бути використанні для розвитку у поліцейських загальних та спеціальних швидкісних якостей: 1) швидкості бігу; 2) швидкості виконання прийомів фізичного впливу.

На основі зроблених у статті висновків та з метою подальшого вдосконалення комплексного підходу щодо розвитку гармонійної фізичної підготовки сучасних поліцейських визначено перспективні напрями для нових наукових досліджень.

Ключові слова: ЗВО МВС України, здобувачі вищої освіти, фізична підготовка поліцейських, фізичне виховання студентів, констатувальний експеримент, швидкісні якості людини та форми їхнього прояву, реакція правоохоронця і її компоненти, удосконалення методики занять, методи розвитку загальних та спеціальних швидкісних якостей.

**IMPROVEMENT OF GENERAL AND SPECIAL QUICK QUALITIES
OF APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION
AND POLICE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE MIA OF UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF THE KHERSON FACULTY OF OSUIA)**

Holenko Nina Mykolaivna,
Candidate of Law Sciences,
Head of the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The urgency of solving the problem of improving the physical training of police officers as one of the conditions for effective public safety and protection of public order is substantiated in the work. Based on the analysis of modern scientific researches of leading scientists, the necessity for further improvement of methods for the development of general and special speed qualities of police officers as a component of their physical training has been identified.

The concept of speed qualities of the person is specified, differences of elementary and complex forms of their display in the person, and also specificity of simple and difficult reaction depending on one or several simultaneous or consecutive stimuli are revealed. The value of the speed of motor reaction of a law enforcement officer as a response

to an unexpected, sudden signal with a certain movement or action (crucial in physical confrontation with the enemy, for example, when apprehending the offender) is substantiated, and the components of the reaction – latent (hidden) and motor are analyzed.

The conditions for the development of the speed of a simple reaction – the use of repeated, as fast as possible movements on the signal are determined, as well as special methods (analytical and sensory).

Attention is drawn to the importance of the police officer's prediction of the offender's actions (actions) in a particular situation by reducing the reaction time of the militiaman to the phase of preparation of the enemy's movement, and not to his movement itself (evasion of blows of the opponent on short and average distances at shorter duration of blow during carrying out of protective actions is provided). The dominant value of the speed of performance of integral motor actions (blows, throws, pain techniques, defensive actions, changes in body positions, movements, etc.) in a real duel with the enemy is emphasized.

Within the framework of the annual assessment of physical fitness of the population of Ukraine, the levels of physical fitness of the permanent and variable staff of the Kherson faculty of the OSUIA were determined. It is established that, in general, a sufficient level of general physical fitness of higher education applicants and police officers of the training unit dominates. It was also experimentally found that the average level of speed qualities of the test participants is dominated, and the low level of this indicator of physical training is quite a significant proportion of the above component of general physical fitness.

The main methods of development of speed qualities are considered: 1) the method of strictly regulated exercises – is applied on condition of obligatory observation of the following rules: a) duration of repetition of exercise should prevent decrease in speed of movements due to fatigue; b) rest intervals when repeating exercises should ensure recovery; c) the need for thorough mastering of speed exercise techniques; d) between repetitions of the exercise – obligatory rest; 2) game method; 3) competitive method.

Among the listed above, the main means of developing speed are exercises that can be performed at maximum speed (speed exercises). Exercises that can be used for the development of general and special speed qualities of police officers are proposed: 1) running speed; 2) speed of performance of receptions of physical influence.

On the basis of the conclusions made in the article and in order to further improve of the integrated approach to the development of harmonious physical training of modern police officers, promising areas for new scientific researchers have been identified.

Key words: HEI of the MIA of Ukraine, applicants for higher education, physical training of police officers, physical education of students, ascertaining experiment, speed qualities of a person and forms of their manifestation, reaction of a militiaman and its components, improvement of training methods, methods of development of general and special speed qualities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність піднятої нами проблеми – формування швидкісних якостей поліцейських – зумовлюється тим, що в умовах ускладненої криміногенної ситуації надзвичайно важливе значення для успішного вирішення завдань із забезпечення належного правопорядку та громадської безпеки в державі має високий рівень підготовленості правоохоронців до ефективних дій у штатних та екстремальних умовах. Тобто, фахова (фізична) підготовка поліцейських є одним із вирішальних чинників якості правоохоронної діяльності загалом, необхідною умовою забезпечення законності під час охорони громадського порядку (далі – ОГП) та боротьби зі злочинністю [1; 2].

Високий рівень загальної та спеціальної фізичної підготовки як складової частини фахової готовності правоохоронців гарантує ефективність виконання ними

оперативно-службових завдань, забезпечення особистої безпеки працівника поліції та його оточення (громадян) [3].

Працівникам органів та підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ) під час розв’язання оперативно-службових завдань доводиться вступати в протиборство з правопорушниками, зокрема й тоді, коли результат протиборства значною мірою залежить від рівня фізичної підготовленості працівника поліції, його вміння застосовувати прийоми фізичного впливу, швидко та ефективно обеззброювати правопорушника. Дії в таких випадках відбуваються в обстановці реальної небезпеки, в умовах значних фізичних і психічних навантажень. Це особливо характерно для припинення поліцейськими групових та масових заворушень, затримання озброєних злочинних угруповань, члени яких часто досконало володіють мистецтвом рукопашного бою, добре фізично розвинені і підготовлені, прекрасно розуміються на холодній та вогнепальній зброї та вміють її застосовувати, під час затримання чинять фізичний чи збройний опір.

Успішно затримати і знешкодити небезпечних правопорушників можуть лише різносторонньо фізично розвинені й підготовлені працівники поліції, які досконало володіють зброєю і спеціальними засобами та прийомами ведення рукопашного бою. Водночас позитивного результату можна досягти лише тоді, коли поліцейський має таку психологічну стійкість, яка дає змогу впевнено й холоднокривно застосовувати освоєні прийоми та вчиняти необхідні тактичні дії у складній, швидкоплинній, насиченій небезпечними і критичними ситуаціями обстановці.

Проте можна навести безліч фактів, коли в сутичці з правопорушниками, особливо з озброєними, працівники поліції через свої непрофесійні дії діставали травми, поранення, в результаті чого отримували каліцтво і навіть гинули. Найпоширенішими ситуаціями, в яких відбуваються тимчасові чи безповоротні втрати особового складу НПУ або надзвичайні події з фізичними ушкодженнями, є затримання правопорушників, раптовий напад та фізична протидія працівникам поліції з боку злочинців. Приблизно у 60–70 % випадків під час затримання правопорушників має місце фізична протидія і використання ними зброї [4, с. 3].

Таким чином, наявність високого рівня фізичної підготовленості, досконале володіння технікою й тактикою застосування заходів фізичного впливу, навичками самозахисту та прийомами рукопашного бою в штатних та екстремальних умовах оперативно-службової діяльності є професійним обов’язком кожного працівника поліції.

Питання підтримання належного стану фізичної підготовки постійно перебуває під пильним наглядом керівництва МВС України, органів та підрозділів НПУ [3]. Над вирішенням актуальних проблем щодо вдосконалення фізичної підготовки поліцейських працюють як працівники підрозділів професійної підготовки органів та підрозділів НПУ, так і науково-педагогічні працівники закладів освіти, зокрема вищої (далі – ЗВО), МВС України. Автори статті опиралися на сучасні наукові напрацювання з напрямку вдосконалення фізичних (серед них і швидкісних) якостей правоохоронців таких фахівців кафедр спеціальної фізичної підготовки відомчих ЗВО МВС України, як: А.М. Арутюнов, Т.С. Вайда, В.А. Данильченко, Ю.В. Денисенко, О.В. Драганчук, В.О. Древило, М.М. Євтушов, О.І. Ємчук, О.В. Запорожанов, М.В. Колінко, В.Г. Кошіль, О.І. Кримець, В.В. Малєєв, В.В. Паламарчук, О.В. Сахно, А.В. Соколов, В.В. Соловійов, В.В. Холох, О.В. Хробуст та інших дослідників.

Також під час написання роботи використані сучасні педагогічні технології та методичні підходи, котрі апробували й використовують провідні фахівці в галузі фізичного виховання та спорту – М.М. Булатова, В.М. Заціорський, М.М. Линець,

Л.П. Матвеев, В.М. Платонов, О.М. Худолій, Б.М. Шиян, зокрема й у системі фізичної підготовки працівників правоохоронних органів – А.А. Акопов, К.М. Вашурін, В.П. Волков, Н.М. Голенко, Я. Добрижияловски, О.І. Долматов, В.І. Пліско, І.Ю. Шмигін та інші – в контексті розвитку й удосконалення швидкісних якостей поліцейських.

Водночас, як показують наші експериментальні дані, доволі значна кількість постійного та перемінного складу ЗВО МВС України (Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ) мають середній та низький рівні сформованості швидкісних якостей (пружкості), що потребує подальшого вдосконалення методики проведення занять із фізичної підготовки здобувачів вищої освіти у ЗВО МВС України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати критичного аналізу попередніх досліджень та наукових публікацій показують, що цілеспрямованому визначенню рівня фізичної підготовки різних категорій учасників освітнього процесу фахівцями в галузі фізичного виховання та фізичної підготовки поліцейських у практичній діяльності відомчих ЗВО МВС України належного місця не знаходилось – у сучасних умовах вченими недостатньо, на наш погляд, приділяється уваги дослідженню стану та вдосконаленню методики розвитку у працівників поліції такої специфічної фізичної якості, як загальна та спеціальна швидкість правоохоронців.

Також, як показує практика діяльності науково-педагогічних працівників підрозділів ЗВО МВС України, які забезпечують викладання навчальних дисциплін «Спеціальна фізична підготовка» та «Фізичне виховання», системних заходів щодо масової діагностики рівня сформованості швидкісних якостей курсантської (студентської) молоді й інших верств суспільства (наприклад, правоохоронців 2–6 вікових груп) протягом останнього десятиліття (до 2017 року) на державному рівні не проводилося, ефективні заходи щодо вдосконалення цієї важливої фізичної якості фахівців-поліцейських не здійснювались.

Тому, на нашу думку, в сучасних умовах вимагає подальшого дослідження проблема вдосконалення фізичної підготовки поліцейських та майбутніх юристів під час їхньої фахової підготовки у ЗВО МВС України, перш за все з урахуванням передового досвіду з цього напрямку підготовки працівників поліції правоохоронних органів країн Європи та світу. На особливу увагу, з урахуванням небезпечних факторів та особливостей правоохоронної діяльності, а у зв'язку з цим – і підвищених вимог до професійної готовності поліцейського щодо забезпечення його ефективних дій в екстремальних умовах, питання вдосконалення фізичної підготовки працівників поліції потребують педагогічного обґрунтування застосовуваних різноманітних ефективних педагогічних технологій (цільових методик) для вдосконалення цього аспекту освітнього процесу у ЗВО МВС України. Це своєю чергою вимагає розробки та впровадження ефективних інноваційних форм та методів спеціальної фізичної підготовки в освітньому процесі підготовки правоохоронців як під час практичних (аудиторних) занять, так і в системі позааудиторної (самопідготовки) роботи з цього напрямку.

Метою статті та завданнями дослідження є: 1) проведення загальної характеристики швидкісних якостей людини, зокрема пружкості; 2) діагностичне визначення та критична оцінка стану й рівнів сформованості цієї функціональної властивості особи в межах щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення (на прикладі постійного та перемінного складу ЗВО МВС України – Херсонського факультету ОДУВС) у здобувачів вищої освіти та працівників поліції, які (особи – *уточнено*

нами) навчаються та працюють у зазначеному вище закладі освіти; 3) розробка методичних рекомендації щодо вдосконалення цієї фізичної якості у курсантів, студентів та атестованого постійного складу ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Результати дослідження. Швидкісними якостями ми називаємо комплекс функціональних властивостей курсантів (студентів, поліцейських) ЗВО МВС України, що забезпечують виконання рухових дій у мінімально короткий час (маємо на увазі дії під час виконання як вправ загальної фізичної підготовки (далі – ЗФП), так і прийомів зі спеціальної фізичної підготовки (далі – СФП)). У розгляді швидкісних якостей здобувача вищої освіти загалом розрізняють як елементарні, так і комплексні форми прояву швидкісних якостей у особи.

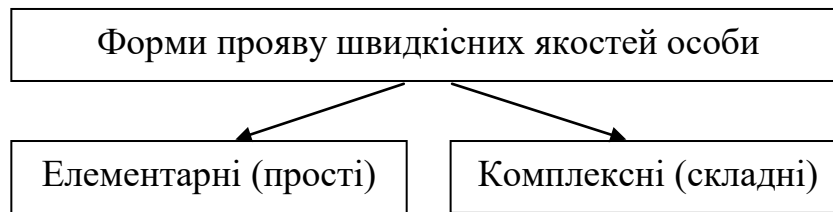

Схема 1. Форми прояву швидкісних якостей у людини

Елементарними формами є латентний час простої та складної рухової реакції, швидкість виконання окремого руху за незначного зовнішнього опору та частота рухів. *Комплексні форми* характеризуються швидкістю виконання цілісних рухових дій (швидкість бігу, швидкість переміщень під час фізичного протистояння з супротивником, виконання прийомів фізичного впливу тощо) [4, с. 60]. Прояв комплексних форм швидкісних якостей тісно пов'язаний (особливо у спеціальній фізичній підготовці) з рівнем розвитку сили, гнучкості, координаційних здібностей, із досконалістю техніки фізичних вправ, можливостями організму до найшвидшої мобілізації й відновлення постачальників енергії, рівнем вольових якостей.

Елементарні та комплексні форми прояву швидкісних якостей строго специфічні і, як правило, незалежні одна від одної. Це вимагає від науково-педагогічного працівника диференційного підходу до вдосконалення у працівників поліції як елементарних, так і комплексних форм прояву швидкісних якостей [5, с. 58–60].

Швидкість рухової реакції як відповідь на несподіваний, раптовий сигнал, певним рухом чи дією, має велике значення під час фізичного протистояння з супротивником (наприклад, під час затримання правопорушника). В умовах двобою може бути один чи кілька одночасних або послідовних подразників (дій). Тому і виділяють *просту та складну реакції* (реакцію на об'єкт, що рухається, і реакцію вибору) [4, с. 60].

У цілому час реакції складають два компоненти: 1) *латентний* (прихований), зумовлений затримками на всіх рівнях організації дії у центральній нервовій системі (далі – ЦНС); 2) *моторний*, за рахунок якого в основному і відбувається скорочення часу реагування [6, с. 191–213].

Схема 2. Компоненти часу реакції людини

Для простих реакцій характерним є перенесення швидкості: люди, які швидко реагують в одних ситуаціях, будуть швидко реагувати і в інших. Для розвитку швидкості простої реакції використовують повторне, максимально швидке виконання рухів за сигналом, а також спеціальні методи, зокрема, аналітичний та сенсорний. *За використання аналітичного методу* окремо відпрацьовується швидкість реакції в полегшених умовах та швидкість подальших рухів. *Сенсорний метод* спрямований на розвиток здатності відчувати найкоротші відрізки часу і завдяки цьому збільшувати швидкість реагування. На першому етапі тому, хто займається, повідомляється час реагування. На другому той, хто займається, сам оцінює час реакції й порівнює з фактичним. Постійне зіставлення своїх відчуттів і дійсного часу реагування вдосконалює точність сприйняття часу. На третьому етапі той, хто займається, виконує вправи із заздалегідь визначеною швидкістю, що дасть змогу навчитися вільно керувати швидкістю реакції [4, с. 61].

Проте в умовах фізичного протистояння з правопорушником найчастіше мають місце складні реакції, для реалізації яких поліцейському необхідно: 1) адекватно оцінити ситуацію; 2) прийняти рухове рішення; 3) оптимально його виконати. Найістотніше зменшення часу складної реакції відбувається за скорочення її моторного компонента. За найпростіших, доведених до автоматизму рухів реакція є миттєвою, а рух тіла чи його окремого органу – швидшим. Тому, відпрацьовуючи техніку прийомів фізичного впливу в різних стандартних комбінаціях захисних і атакуючих дій, саме і вирішують проблеми прискорення прийняття рішень та виконання цих дій. Фізична і нервова напруга може призвести до погіршення часу складної реакції та точності м'язово-суглобного відчуття.

Складні реакції на об'єкт, що рухається, пов'язані в основному зі швидкістю реагування на удари й пересування супротивника. Основне значення для швидкості реагування на дії супротивника має здатність побачити об'єкт, що переміщується з високою швидкістю. Тренувати цю здатність доцільно, поступово підвищуючи складність виконання спеціальних вправ шляхом: 1) збільшення швидкості об'єкта, що переміщується; 2) раптовості його появи; 3) скорочення дистанції до нього. Точність реакції на об'єкт, що рухається, вдосконалюється паралельно з розвитком її швидкості.

Складність реакції вибору залежить від розмаїтості можливих змін обстановки під час фізичного протистояння з супротивником. Адже супротивник може атакувати будь-якою рукою чи ногою у найнесподіванішій послідовності. Для тренування реакції на такі дії необхідно йти шляхом поступового збільшення кількості можливих альтернативних дій, що використовується у відпрацьовуванні комбінацій атакуючих і захисних дій різної складності [6, с. 198–199; 7, с. 201–207].

Важливу роль у скороченні часу складної рухової реакції відіграє фактор передбачення ситуації, коли тренований працівник поліції реагує не стільки на сам рух, скільки на підготовчі дії супротивника щодо нього. Це пов'язано з тим, що кожен рух має *дві фази*: 1) позотонічну, що виражається у важковловимих змінах пози і перерозподілі напруги м'язів людини, і 2) власне, сам рух [там само]. Треновані бійці вміють реагувати вже на першу фазу. Цим, наприклад, можна пояснити ухилення від ударів супротивника на ближній і середній дистанціях тоді, коли тривалість удару менша від тривалості виконання захисту. Незважаючи на важливість швидкості реагування на дії супротивника, у реальному двобої з ним все-таки найбільшого значення набуває швидкість виконання цілісних рухових дій – ударів, кидків, больових прийомів, захисних дій, змін положень тіла, переміщень тощо. [4, с. 61]

Констатувальний експеримент. У рамках щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України нами проведено визначення рівнів фізичної підготовленості постійного та перемінного складу ЗВО МВС України (Херсонського

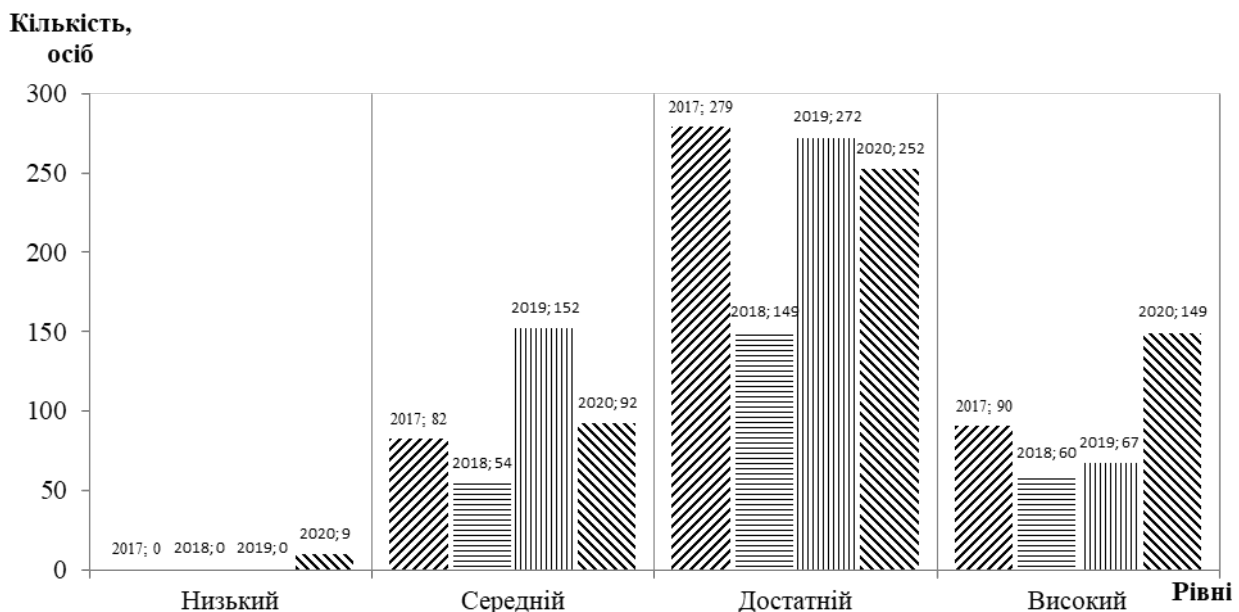
факультету ОДУВС – *уточнено нами*) – поліцейських 2–6 вікових категорій, курсантів та студентів навчального підрозділу шляхом діагностування комплексу (п'яти – *уточнено нами*) фізичних якостей, серед котрих конкретизувалися (з урахуванням вимог МВС та МОНУ нормативно-правових актів) такі вправи для визначення: 1) швидкісних якостей (біг на 100 м); 2) силових якостей (підтягання на перекладині, згинання рук в упорі лежачи; стрибок у довжину з місця); 3) станової сили (нахил тулуба вперед із положення сидячи; комплексна силова вправа); 4) витривалість (рівномірний біг на 1000 м, 2000 м та 3000 м); 5) спритність (човниковий біг 4x9 м, 10x10 м) [3; 8, с. 440–452; 9–10].

Експериментальна база дослідження. Для аналізу результатів виконання прав з визначення швидкісних якостей нами обрано часовий інтервал з вересня 2017 (початок безпосередньої дії вимог постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» від 9 грудня 2015 року № 1045) [9] по жовтень 2020 року.

Обсяг вибірки (постійний і перемінний склад Херсонського факультету) кожного року несуттєво відрізнявся: 2017 рік – 531 особа, з них допущена до складання нормативів 451 особа; 2018 рік – 589 осіб, з них допущені до складання нормативів 502 особи; 2019 рік – 575 осіб, з них допущена до щорічного оцінювання фізичної підготовленості 491 особа; 2020 рік – відповідно 596 осіб та 502 особи. Це пояснюється такими умовами: 1) щорічними змінами в контингенті курсантів та студентів (переведення здобувачів на заочну форму навчання, відрахування з денної форми навчання з різних причин тощо); 2) кількості абітурієнтів, які вступили на навчання (залежить від ліцензійних вимог щодо обсягів здобувачів окремої спеціальності та набору вступників (абітурієнтів) конкретного навчального року (конкурсу)); 3) переміщенням атестованих осіб постійного складу по службі в інший підрозділ чи навпаки, переведення до Херсонського факультету з іншого підрозділу для подальшого проходження служби. Отримані та узагальнені результати складання комплексу вправ щорічного тестування постійним та перемінним складом навчального підрозділу загалом наведено на діаграмі 1.

Діаграма 1

Розподіл за рівнями фізичної підготовленості перемінного та постійного складу Херсонського факультету ОДУВС (2017–2020 рр.)

Як бачимо із діаграми 1, загалом у вибірці домінує достатній рівень загальної фізичної підготовленості постійного та перемінного складу навчального підрозділу. Також із незначними відмінностями по роках у цілому складають значну частину курсанти, офіцери поліції та студенти, які мають високий та середній рівні. Деяке занепокоєння викликає поява у 2020 році незначної кількості перемінного складу, який має низький рівень фізичної підготовленості (в основному це студенти спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність).

Проаналізуємо одну з основних складових якостей фізичної підготовленості представників особового складу відомчого навчального закладу – швидкісні якості. Згідно з вимогами нормативних актів МОНУ та МВС України студенти та курсанти склали нормативи при виконанні вправиз бігу на 100 м (хлопці та дівчата)) [9–10].

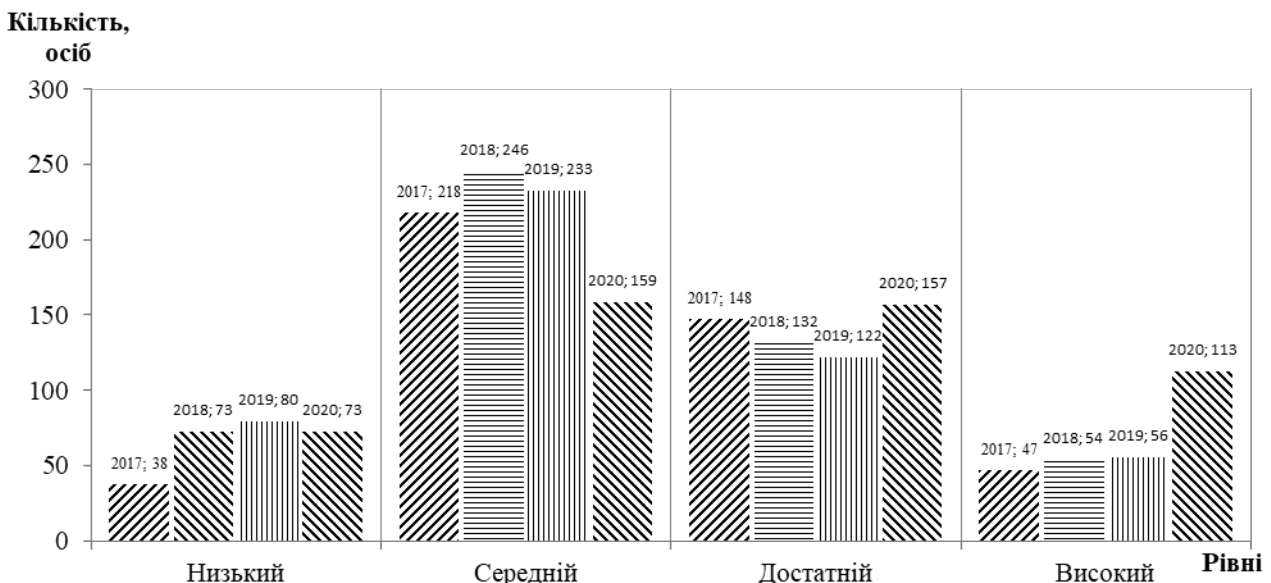
Як видно з діаграми 2, у вибірці домінує середній рівень швидкісних якостей у постійного та перемінного складу навчального підрозділу. Також із деякими відмінностями по роках значну частину складають курсанти, офіцери поліції та студенти, які мають достатній рівень цієї фізичної якості. Низький рівень із такого показника фізичної підготовки, як швидкість, складає доволі значну частку (більше, ніж високий) компоненту загальної фізичної підготовленості (в основному це характерно для перемінного складу – студентів спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність).

Таким чином, отримані експериментальні діагностичні результати щодо визначення рівнів швидкісних якостей як елемента фізичної підготовки поліцейських та майбутніх юристів свідчать про необхідність подальшого вдосконалення навчально-тренувального процесу з постійним та перемінним складом навчального закладу зі специфічними умовами навчання з метою підвищення загальної фізичної готовності правоохоронців та майбутніх юристів [8, с. 440–452].

Розглянемо деякі підходи щодо вдосконалення методики швидкісних якостей здобувачів вищої освіти та поліцейських. Швидкісні якості досить специфічні. Тому, якщо необхідно збільшити швидкість виконання певних прийомів фізичного впливу, то варто тренуватися, переважно відпрацьовуючи швидкість виконання саме цих прийомів.

Діаграма 2

Розподіл швидкісної витривалості перемінного та постійного складу Херсонського факультету ОДУВС (2017–2020 рр.) за рівнями

Збільшення швидкості виконання одиночних ударів майже не позначиться на частоті виконання їх серій або швидкості реакції на дії супротивника чи швидкості пересування. Тому дуже важливо на тренуваннях удосконалювати всі можливі форми прояву швидкості, необхідні для ефективного ведення фізичного протистояння з супротивником [4, с. 60–63].

Роботу над удосконаленням швидкості рухів здобувачів вищої освіти не можна проводити у стані фізичного, емоційного чи сенсорного стомлення. Звичайно тренування швидкості поєднується з роботою над удосконаленням техніки чи розвитком швидкісно-силових якостей, а в окремих випадках і з розвитком окремих компонентів швидкісної витривалості.

Для розвитку швидкісних якостей використовують такі методи:

Метод суворо регламентованих вправ, який передбачає повторне виконання рухових дій із максимальною швидкістю в кожному повторенні. Особливості цього методу полягають у тому, що: 1) *тривалість повторення вправи* має запобігати падінню швидкості рухів через втоми. За вдосконалення елементарних форм швидкості (наприклад, часу реакції, швидкості окремого руху) деякі вправи дуже нетривалі – менше, ніж 1 с, а при кількох повтореннях – до 5–10 с. Нетривалими є вправи (до 5–10 с), спрямовані на вдосконалення швидкості виконання прийомів фізичного впливу та їх комбінацій. Під час розвитку швидкості бігу тривалість вправ може коливатися в ширших межах – від 5–10 с до 1 хв і більше; 2) *інтервали відпочинку за умови повторення вправи* мають забезпечувати відновлення працездатності до рівня, що дає змогу виконувати рухи з тими ж швидкісними параметрами, що й у попередній спробі. Наприклад, щоб повторно пробігти 30 м із максимальною швидкістю, необхідно відпочивати 4–5 хв, 60 м – 8–12 хв, 100 м – 12–15 хв. Повторення серій вправ швидкісної спрямованості звичайно проводиться за зниження частоти серцевих скорочень (далі – ЧСС) до 120–130 уд/хв; 3) *необхідність ґрунтовного засвоєння техніки швидкісної вправи*, щоб основну увагу і волю зусилля приділяти не техніці, а швидкості виконання вправи; 4) *відпочинок між повтореннями* має бути активним (ходьба, повільний біг, вправи на гнучкість, повільне, розслаблене і плавне виконання імітаційних вправ, ударів у повільному темпі, різних зв'язувань чи формальних комплексів).

Ігровий метод передбачає використання рухливих і спортивних ігор, які висувають високі вимоги до рівня швидкісних якостей курсантів та студентів.

Змагальний метод надає можливість досягнути таких показників швидкості, що, як правило, важко продемонструвати у процесі звичайних занять [4, с. 62–63; 6, с. 191–213; 7, с. 201–207].

Основними засобами розвитку швидкості є вправи, які можна виконувати з граничною швидкістю (їх називають швидкісними вправами). Для розвитку швидкості бігу використовують такі вправи: 1) біг з високим підніманням стегна, біг із закиданням гомілок назад, біг підтюпцем, біг стрибками тощо; 2) прискорений, спринтерський біг на короткі дистанції 20–60 м із граничною швидкістю прямою та кривою, із різних стартових положень, з місця, ходу, біг підйомом, спуском з різними кутами, перемінний біг із переходами від максимальних зусиль до бігу по інерції і навпаки; 3) біг зі старту з різних вихідних положень, зокрема сидячи, лежачи обличчям донизу чи догори, в упорі лежачи, лежачи головою в протилежний від напрямку бігу бік (можна виконувати за сигналом, наприклад, звуку підкинутого вгору предмета); 4) човниковий біг, біг за лідером, біг з гандикапом; 5) рухливі і спортивні ігри, естафети [6, с. 200–211].

Для розвитку швидкості виконання прийомів фізичного впливу застосовуються такі вправи: 1) виконання прийомів фізичного впливу з максимальною швидкістю,

із чергуванням звичайних, полегшених і ускладнених умов виконання; 2) виконання прийомів та дії з обважнюванням, яке становить 15–20 % від максимального рівня сили; 3) окремі удари рукою чи ногою з максимальною швидкістю, спрямовуючи їх у повітря чи снаряди; 4) удари по газетному листку (коли швидкість удару достатньо висока, то лист легко «протикається» ударною частиною руки чи ноги); 5) нанесення серій ударів у повітря чи спеціальні снаряди (груші, мішки, подушки, маківари) з максимальною частотою; 6) виконання серій ударів рукою по тенісному м'ячу, закріпленому на довгій гумці на голові; 7) почергове виконання з максимальною частотою спочатку ударів руками або ногами, а потім бігу на місці; 8) виконання максимальної кількості ударів руками, стрибаючи на місці; 9) виконання фіксованих серій ударів, починаючи з двох, стрибаючи на місці з концентрацією зусилля в одному з них; 10) «бій з тінню», у процесі якого виконуються одиночні удари чи серії з 3–4 ударів із максимальною швидкістю, у поєднанні з пересуваннями і різноманітними захисними діями, проти уявного супротивника: високого чи низького, сильного чи технічного; 11) швидкий біг у парку чи лісі з ухиленням, блокуванням і відходами від гілок кущів і дерев, що трапляються на шляху; 12) пересування у різних стійках назад-уперед чи вправо-вліво на два, три або чотири кроки (вправа виконується ритмічно, чергуючись зі стрибками на місці) [4, с. 60–63; 8, с. 58–60; 6, с. 191–207; 7, с. 201–211].

Висновки. За результатами аналізу спеціальної літератури та наявних основних підходів щодо вирішення піднятої нами проблеми, спираючись на результати проведеного констатувального експерименту (на прикладі відомчого закладу освіти МВС України), можемо зробити такі узагальнення.

1. Швидкісні якості мають важливе значення для працівників поліції як окремих підрозділів (патрульна поліція, дільничні офіцери поліції, кримінальна поліція, спецпідрозділи поліції КОРД тощо), так і для окремого правоохоронця загалом як умова забезпечення особистої безпеки, ефективного несення ними служби з ОГП та під час здійснення заходів у боротьбі зі злочинністю (підвищують оперативність дій на місці події, сприяють розвитку адекватної реакції поліцейського на загрозу, її точності на об'єкт, що рухається, швидкості дій під час безпосереднього протиборства з правопорушником тощо).

2. На підставі узагальнення напрацювань вчених в галузі фізичної підготовки нами конкретизовано залежно від складності дій основні *форми прояву швидкісних якостей – елементарні та комплексні*.

3. Залежно від специфіки роботи поліцейського, правоохоронної діяльності в цілому, а також під час виконання навчально-тренувальних вправ здобувачами вищої освіти у ЗВО МВС України на практичних заняттях зі спеціальної фізичної підготовки виділяють перш за все таку характеристику особи, як швидкість рухової реакції (розрізняють просту та складну реакції). Також для поліцейських важливою є, на наш погляд, така фізична якість, як прудкість (забезпечується оперативність дії на місці події в екстремальних умовах, оперативне затримання чи переслідування правопорушника тощо).

Водночас, як підтверджують результати проведеного констатувального експерименту, загалом серед особового складу навчального підрозділу (на прикладі Херсонського факультету ОДУВС) домінує середній рівень швидкісних якостей.

4. Загальними методами розвитку та удосконалення швидкісних дій (якостей) є аналітичний (відпрацьовується окремо швидкість реакції у полегшених умовах та подальше збільшення швидкості (частоти) рухів) та сенсорний (розвиток та вдосконалення здатності відчувати найкоротші відрізки часу і завдяки цьому збільшувати швидкість реагування чи дій).

5. Для розвитку швидкісних якостей здобувачів вищої освіти у ЗВО МВС України доцільно застосовувати такі методи: 1) метод суворо регламентованих вправ; 2) ігровий метод; 3) змагальний метод.

6. Для комплексного розвитку прудкості ефективними засобами розвитку швидкісних якостей є *спортивні й рухливі ігри*, особливо у юнацькому віці (наприклад, футбол, баскетбол, регбі). Водночас суттєвим їхнім недоліком є неможливість суворого дозування, регулювання й обліку тренувальних навантажень.

7. Основними засобами розвитку швидкості (прудкості) у поліцейських та майбутніх юристів є вправи, які можна виконувати з граничною частотою (так звані швидкісні вправи) з обмеженим часом для уникнення втоми.

8. Для розвитку швидкості бігу застосовують переважно такі вправи, як комбіновані (варіанти з ускладненням процесу бігу (нетиповий рух); додання окремих ділянок дистанції з різною динамікою руху; старт з різних положень, човниковий біг, біг за лідером тощо) і змагальні (рухливі та спортивні ігри, естафети).

Для розвитку швидкості виконання прийомів фізичного впливу застосовують такі види вправи: 1) техніка дій з максимальною швидкістю та з чергуванням різних умов їх виконання (звичайні, полегшені, ускладнені); 2) застосування додаткового навантаження (до 20 % максимального рівня сили); 3) нанесення окремих ударів з максимальною частотою, серій ударів тощо; 4) «бій з тінню», використання умовної цілі для нанесення ударів тощо; 5) швидкий біг дистанцією з природними перешкодами з ухиленням (відходами, блокуванням) від них; 6) пересування у різних стійках із ритмічним чергуванням переміщень у комбінованих напрямках.

Перспективними напрямками для подальших наукових досліджень є, на наш погляд, визначення стану сформованості таких професійно важливих особистісних фізичних якостей поліцейських, як силові характеристики загальної та спеціальної фізичної підготовленості правоохоронців, їх особливості розвитку в умовах ЗВО МВС України. Заслугує на увагу також пошук шляхів удосконалення цих фізичних здібностей як складових компонентів належної професійної підготовленості працівників Національної поліції України, що й може стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (в редакції від 1 січня 2020 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.08.2021).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII (зі змінами в редакції від 17 березня 2021 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 5.08.2021).
3. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26 січня 2016 р. № 50. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>
4. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ : навч. посібник / М.І. Ануфрієв та ін. ; за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва та Є.М. Моїсеєва. Київ : НАВСУ, 2003. 338 с.
5. Вайда Т.С. Фахові вимоги та організаційно-методичні основи виховання фізичної культури правоохоронців в умовах внз мвс україни. *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 19 лютого 2010 року. Одеса : ОДУВС, 2010. С. 58–60.

6. Худолій О.М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання : навч. посібник. 2-ге вид., випр. Харків : «ОВС», 2008. 406 с. : іл.

7. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 ч. / Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. Ч. 1. 272 с. ; Ч. 2. 248 с.

8. Вайда Т.С. Щорічне оцінювання фізичної підготовленості постійного та перемінного складу закладів вищої освіти МВС України як технологія державного контролю за станом їх фізичної підготовки і здоров'я. *Юридичний бюлетень* : наук. журнал / редкол. О.Г. Предместніков (гол.) та ін. Одеса : ОДУВС, 2018. Випуск 8(8). С. 440–452.

9. Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України : постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045. Дата оновлення: 14.06.2018. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1045-2015-%D0%BF> (дата звернення: 24.07.2021).

10. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045 : постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 461. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/461-2018-%D0%BF> (дата звернення: 24.07.2021).

УДК 351.74:796.012.12

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.22>

**ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ (ШВИДКІСНОЇ) ВИТРИВАЛОСТІ
У ПОСТІЙНОГО І ПЕРЕМІННОГО СКЛАДУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ
ОСВИТИ МВС УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОДУВС)**

Каменщик Олександр Валерійович,
старший викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Хілько Юрій Вікторович,
старший викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У науковій роботі визначено та обґрунтовано актуальність проблеми вдосконалення загальної та спеціальної (швидкісної) витривалості для здобувачів вищої освіти та працівників Національної поліції України (далі – НПУ). Підкреслено важливість та роль цих фізичних якостей для належного здійснення працівниками НПУ несення служби: 1) як умова належного забезпечення поліцейськими охорони громадського правопорядку (далі – ОГП), боротьби зі злочинністю; 2) потенційний засіб підвищення працездатності поліцейських та протидії накопиченню втоми.

Уточнено основні типи стомлення поліцейських залежно від природи і характеру службового навантаження, виділено його види залежно від задіяного об'єму м'язових груп, а також фази втоми. Звернуто увагу на швидкісну витривалість поліцейських, котра, зокрема, сприяє переслідуванню та затриманню поліцейським правопорушника в екстремальних умовах.

За результатами проведеного констатувального експерименту визначено домінування серед особового складу навчального підрозділу (на прикладі Херсонського факультету ОДУВС) достатнього рівня фізичної підготовленості постійного та перемінного складу як комплексної характеристики особи правоохоронця, а також середнього рівня для такої якості, як загальна та швидкісна витривалість.

Визначено педагогічні засоби розвитку витривалості (окремі фізичні вправи та їх комплекси), що повинні відповідати таким вимогам: 1) проста техніка виконання; 2) активне функціонування переважної більшості скелетних м'язів; 3) підвищена активність функціональних систем, які лімітують прояв витривалості; 4) можливість дозування і регулювання тренувального навантаження; 5) сприятливі умови для тривалого виконання.

Запропоновано для розвитку швидкісної витривалості застосування як циклічних вправ, так і спортивних та спеціально підібраних рухливих ігор. Вибір конкретних

засобів для тренувальної роботи з курсантами та студентами ЗВО МВС України залежить від: 1) матеріальної бази навчального закладу; 2) кліматичних умов упродовж навчального року; 3) уникнення недоліків циклічних вправ. Зазначено, що ефективними засобами комплексного розвитку загальної та швидкісної витривалості в юнацькому віці є спортивні й рухливі ігри, які мають деякі недоліки (складність суворого дозування, регулювання й обліку тренувальних навантажень).

Запропоновано для розвитку *загальної витривалості* застосовувати метод безперервної стандартизованої вправи, а для підвищення рівня *швидкісної витривалості* – такі методи (вправи), як: 1) безперервна варіативна, 2) безперервна прогресуюча та 3) інтервальна стандартизована. Загалом для розвитку швидкісної витривалості застосовують переважно комбіновані методи і метод змагальної вправи з дотриманням параметрів режиму навантаження і відпочинку (тривалості вправи; інтенсивності роботи; визначеного інтервалу відпочинку та характеру відпочинку між вправами та між серіями вправ; кількості повторень в одній серії).

На основі зроблених у статті висновків та з метою подальшого вдосконалення комплексного підходу до розвитку фізичної готовності сучасних поліцейських визначено перспективні напрями для нових наукових досліджень.

Ключові слова: ЗВО МВС України, фізична підготовка поліцейських, фізичне виховання, курсанти та студенти, втома, типи, види та фази стомленості, констатувальний експеримент, загальна фізична витривалість, спеціальна (швидкісна) фізична витривалість, удосконалення методики занять.

**INCREASING THE LEVEL OF FORMATION OF GENERAL AND SPECIAL (SPEED)
ENDURANCE OF CONSTANT AND VARIABLE STAFF OF INSTITUTIONS
OF HIGHER EDUCATION OF THE MIA OF UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF THE KHERSON FACULTY OF OSUIA)**

Kamenshchyk Oleksandr Valeriiovych,
Senior Lecturer at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty
of Odessa State University
of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Khilko Yurii Viktorovych,
Senior Lecture at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty
of Odessa State University
of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

In the offered scientific work the urgency of a problem of improvement of the general and special (speed) endurance for applicants of higher education and workers of National police of Ukraine (further – NPU) is defined and substantiated. The importance and the role of these physical qualities for the proper performance of service by NPU employees is emphasized: 1) as a condition for proper ensuring the protection of public order by police (hereinafter – PPO), the fight against crime; 2) a potential mean of improving the efficiency of police officers and counteracting the accumulation of fatigue.

The main types of police fatigue depending on the nature and characteristics of the workload are specified, its types depending on the volume of muscle groups involved, as well as the phase of fatigue, are identified. Attention is paid to the speed endurance of police officers, which, in particular, contributes to the prosecution and detention of the offender by police in extreme conditions.

According to the results of the ascertaining experiment, the dominance of the entire staff of the educational unit (on the example of the Kherson faculty of OSUIA) of a sufficient level of physical fitness of constant and variable staff as a complex characteristic of a law enforcement officer, as well as average level for such quality as general and speed endurance is determined.

Pedagogical means of endurance development (separate physical exercises and their complexes), which must meet the following requirements are determined: 1) simple technique of execution; 2) active functioning of the majority of skeletal muscles; 3) increased activity of functional systems that limit the manifestation of endurance; 4) the possibility of dosing and adjusting the training load; 5) favorable conditions for long-term implementation.

For development of speed endurance the application of both cyclic exercises and sports, and specially selected moving games is offered. The choice of specific tools for training work with cadets and students of the IHE of MIA of Ukraine depends on 1) the material base of the educational institution; 2) climatic conditions during the academic year; 3) avoidance of the disadvantages of cyclic exercises. It is noted that effective means of integrated development of general and speed endurance in adolescence are sports and moving games, which have some disadvantages (the complexity of strict dosing, regulating and accounting of training loads).

It is proposed to use the method of continuous standardized exercise for the development of general endurance, and to increase the level of speed endurance – such methods (exercises) as: 1) continuous variable, 2) continuous progressive and 3) interval standardized. In the whole, for the development of speed endurance combined methods and methods of competitive exercise in compliance with the parameters of exercise and rest (exercise duration; work intensity; a certain rest interval and the nature of rest between exercises and series of exercises; number of repetitions in one series) are mainly used.

Based on the conclusions made in the article and for further improve of the integrated approach to the development of physical fitness of modern police officers, promising areas for new scientific researchers have been identified.

Key words: IHE of the MIA of Ukraine, physical training of policemen, physical education, cadets and students, fatigue, types, kinds and phases of fatigue, ascertaining experiment, general physical endurance, special (speed) physical endurance, improvement of training methods.

Актуальність проблеми. Законом України «Про Національну поліцію» (стаття 2) серед основних завдань правоохоронного відомства передбачено забезпечення публічної безпеки та громадського порядку, а також протидія злочинності [1]. Припинення правопорушення чи злочину, затримання правоохоронцями правопорушника відбувається й за умови його (злочинця – *уточнено нами*) переслідування, якщо така особа намагається втекти. Тому для забезпечення безпосереднього й ефективного застосування до підозрюваної у скоєнні адміністративного правопорушення чи злочину особи заходів фізичного впливу або спецзасобів поліцейському необхідно надгодувати особу (подолати значну дистанцію), а отже, мати належну фізичну підготовку (у цьому випадку – розвинену швидкісну витривалість). Перш за все це є характерною вимогою для працівників підрозділів патрульної поліції, груп швидкого реагування, спецпідрозділів поліції тощо.

Витривалість як рухова якість людини – це здатність самостійно долати втому в процесі рухової діяльності. Зниження ефективності виконання роботи, а потім і її

припинення в загальному випадку обумовлюється накопиченням в організмі стомлення (втоми). *Стомленням* людини називають тимчасове зниження оперативної працездатності, котре викликане інтенсивною або тривалою роботою [2, с. 211]. Це поширюється зокрема й на правоохоронну діяльність працівників Національної поліції України (далі – НПУ).

Залежно від природи та характеру навантаження на людину можна виділити чотири основні *типи її стомлення*: 1) *розумове* (за виконання різних видів інтелектуальної діяльності); 2) *емоційне* (під час виконання одноманітної роботи, за умови сильних переживань, хвилювань тощо); 3) *сенсорне* (внаслідок напруженої діяльності аналізаторів); 4) *фізичне* (виникає під час тривалої або досить інтенсивної м'язової роботи) [3]. Цей розподіл є умовним, оскільки у більшості видів діяльності мають місце одночасно всі чотири типи втоми.

Залежно від об'єму м'язових груп, які беруть участь у роботі, умовно розрізняють *три види фізичного стомлення (втоми)*: 1) *локальне* – до роботи залучено менше 1/3 загального об'єму скелетних м'язів (наприклад, м'язи кисті, гомілки тощо); 2) *регіональне* – у роботі бере участь від 1 до 2 третин м'язової маси (вправи для зміцнення м'язів ніг або тулуба); 3) *тотальне* – працює одночасно понад 2/3 скелетних м'язів (біг, веслування, боротьба та інше) [4]. Втома в організмі людини розвивається поступово, у її розгортанні умовно виділяють *три фази*: 1) *звичайна*; 2) *компенсована* (людина завдяки напруженню волі здатна деякий час підтримувати необхідну працездатність); 3) *некомпенсована* (стан, коли стає неможливим виконання роботи на необхідному рівні продуктивності, призводить до зниження її якісних і кількісних показників унаслідок значного вичерпування енергоресурсів організму)[4]. Між видами стомлення прямої залежності не існує – одна й та сама людина може мати високу стійкість організму до локальної втоми і недостатню – до тотального стомлення. У професійній діяльності поліцейських зустрічається переважно тотальне стомлення, тому розглянемо питання вдосконалення витривалості як умови ефективного виконання курсантами тренувального навантаження, котра потребує функціонування більшої частини м'язового апарату.

Розглядаючи загальну характеристику витривалості людини, можемо відзначити неоднакові можливості для виконання роботи у різних осіб – одні можуть з успіхом виконувати роботу із високою інтенсивністю, при цьому зазнають значних труднощів зі здійсненням роботи малої інтенсивності за умови тривалого її виконання, а інші, навпаки – з успіхом виконують тривалу роботу помірної інтенсивності, але зазнають труднощів за інтенсивного короткочасного навантаження окремих частин тіла. Одні люди знижують інтенсивність виконання певної роботи і невдовзі зовсім її припиняють, інші можуть продовжувати її без помітного напруження, а деякі мають навіть значну працездатність. Фізкультурно-спортивні події та приклад працездатності окремих працівників поліції багаті на такі факти [2, с. 211]. Тому різні можливості організму у виконанні певної фізичної роботи (фізичного навантаження) курсантами та студентами закладів вищої освіти (далі – ЗВО) МВС України прийнято пояснювати диференційованим рівнем розвитку у них витривалості.

Розвинена фізична витривалість як фізична якість дає змогу правоохоронцю: 1) виконувати значний обсяг рухової діяльності (піше патрулювання, переслідування правопорушника по пересіченій місцевості тощо); 2) тривалий час підтримувати високий рівень її (рухової діяльності – *уточнено нами*) інтенсивності; 3) швидко відновлювати сили після значних психічних чи фізичних навантажень. Професійна готовність поліцейського до ефективних дій під час охорони громадського порядку (далі – ОГП) та боротьби зі злочинністю тісно пов'язана з його належною фізичною підготовкою, а значить – можливістю забезпечувати та ефективно виконувати складні завдання

з ОГП в екстремальних умовах, котрі вимагають прикладання значних фізичних та психоемоційних сил.

Питаннями удосконалення фізичної підготовки та фізичного виховання молоді, зокрема, працівників поліції, переймається низка науковців: М. Арвісто, В. Бальсевич, Л. Лубишева, В. Люкевич, С. Матюхін, О. Несін, А. Павлуцкі, О. Погребняк, А. Семєнов, К. Хайнеманн та інші вчені. Своєю чергою, вирішенням зазначених вище проблем фізичної підготовки шляхом впровадження педагогічних технологій в освітню діяльність навчальних закладів з цього напрямку професійного виховання молоді займалися багато вчених, зокрема, це було предметом дослідження Т. Круцевич, М. Линець, Б. Шиян тощо. Особливості загальної та спеціальної фізичної підготовки працівників поліції (міліції) вивчали С. Бутов, Т. Вайда, Г. Заярін, В. Плиско, С. Решко та інші науковці. Застосування окремих підходів щодо реалізації педагогічних технологій з фізичної підготовки курсантів та студентів, забезпечення їх здорового способу життя в умовах навчання в ЗВО МВС України розглянуто в ряді публікацій [5–7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати критичного аналізу попередніх досліджень та наукових публікацій показують, що цілеспрямованому визначенню рівня фізичної підготовки різних категорій учасників освітнього процесу фахівцями в галузі фізичного виховання та фізичної підготовки у практичній діяльності відомчих ЗВО МВС України належного місця не знаходилося. На наш погляд, вченими (Є. Пирогова, 1989; М. Линець, Г. Андрієнко, 1993; М. Боровик, 2017 та інші) у сучасних умовах приділяється недостатньо уваги дослідженню стану та вдосконаленню методики розвитку у працівників поліції такої специфічної фізичної якості, як загальна витривалість чи окремих видів спеціальної витривалості правоохоронців.

Також, як показує практика діяльності науково-педагогічних працівників підрозділів ЗВО МВС України, що забезпечують викладання фізичної підготовки (фізичного виховання), системних заходів щодо масової діагностики рівня сформованості витривалості курсантської (студентської) молоді й інших верств суспільства (наприклад, правоохоронців 2–6 вікових груп) протягом останнього десятиліття (до 2017 року) на державному рівні не проводилося, не здійснювались ефективні заходи щодо удосконалення цієї важливої фізичної якості фахівця-поліцейського. Крім того, окремі категорії населення часто взагалі залишалися поза увагою під час діагностування рівня їх фізичної підготовленості, особливо громадяни працездатного віку (особи у ЗВО МВС України, інших правоохоронних органів чи військових формувань держави).

На нашу думку, в сучасних умовах вимагає подальшого дослідження й така проблема, як удосконалення фізичної підготовки поліцейських та майбутніх юристів під час їх фахової підготовки у ЗВО МВС України, перш за все, з урахуванням передового досвіду з цього напрямку підготовки працівників поліції правоохоронних органів країн Європи та світу. Тому на особливу увагу, з урахуванням особливостей правоохоронної діяльності, підвищених вимог до професійної готовності поліцейського щодо його дій в екстремальних умовах, питання вдосконалення фізичної підготовки працівника поліції потребує подальшого наукового дослідження, педагогічного обґрунтування застосування різноманітних ефективних педагогічних технологій (методик) для покращення цього аспекту освітнього процесу. Це своєю чергою вимагає розробки та впровадження ефективних інноваційних форм та методів спеціальної фізичної підготовки у систему професійного навчання правоохоронців у ЗВО МВС України як під час практичних занять, так і в позааудиторній роботі з фізичної підготовки.

Метою статті є: 1) загальна характеристика витривалості як фізичної якості (на прикладі постійного та перемінного складу ЗВО МВС України – Херсонського

факультету ОДУВС); 2) діагностичне визначення в межах щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення стану цієї характеристики за рівнями сформованості у здобувачів вищої освіти та працівників поліції, які працюють у зазначеному вище навчальному закладі; 3) критична оцінка стану сформованості вказаної фізичної якості та розробка методичних рекомендації щодо її вдосконалення у курсантів, студентів та атестованого постійного складу.

Виклад основного матеріалу. Залежно від специфіки роботи розрізняють **загальну і спеціальну витривалість**. Під **загальною витривалістю** (*аеробною*) розуміють здатність людини якомога довше виконувати м'язову роботу *помірної інтенсивності*, яка вимагає функціонування переважної більшості скелетних м'язів. Загальна витривалість є необхідною передумовою розвитку високого рівня інших видів витривалості. Існує позитивний «перенос» загальної витривалості з одного виду рухової діяльності на іншу. **Спеціальна витривалість** – це витривалість людини стосовно конкретного виду рухової діяльності. Серед спеціальних видів витривалості найважливішими є швидкісна, силова та координаційна (див. схему 1).

Швидкісна (анаеробна) витривалість – здатність людини якомога довше виконувати м'язову роботу з приграничною та граничною інтенсивністю (відіграє важливу роль у змагальній діяльності з швидкісних видів спорту циклічного характеру – у бігу, велосипедному спорті, ковзанярському спорті, лижних гонках тощо; важливе значення має у спортивних іграх (футбол, баскетбол тощо). Перенос швидкісної витривалості значно менший, ніж загальної, і спостерігається переважно у подібних за структурою вправах.

Радикальний спосіб підвищення витривалості – виконання навантаження, що призводить до систематичного стомлення. Своєю чергою, основними факторами, що зумовлюють прояв тривалої витривалості, є такі: 1) структура м'язів; 2) внутрішньом'язова та міжм'язова координація; 3) продуктивність роботи систем енергозабезпечення (ємність та потужність), рухливість системи аеробного енергозабезпечення, економічність рухових дій; 4) психічні якості (стійкість установки на результат).

Констатувальний експеримент. У рамках щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України нами проведено визначення рівнів фізичної підготовленості постійного та перемінного складу ЗВО МВС України (Херсонського факультету ОДУВС – *уточнено нами*) – поліцейських 2–6 вікових категорій, курсантів та студентів навчального підрозділу шляхом діагностування комплексу (п'яти – *уточнено нами*) фізичних якостей, серед котрих конкретизувались (з урахуванням вимог нормативно-правових актів МВС та МОНУ) перелічені нижче вправи для визначення: 1) швидкісних якостей (біг на 100 м); 2) силових якостей (підтягання на перекладині, згинання рук в упорі лежачи; стрибок у довжину з місця); 3) станової сили (нахил тулуба вперед з положення сидячи; комплексна силова вправа); 4) витривалість (рівномірний біг на 1000 м, 2000 м та 3000 м); 5) спритність (човниковий біг 4x9 м, 10x10 м) [5–6].

Експериментальна база дослідження. Для аналізу результатів виконання прав з визначення витривалості нами обрано часовий інтервал з вересня 2017 (початок

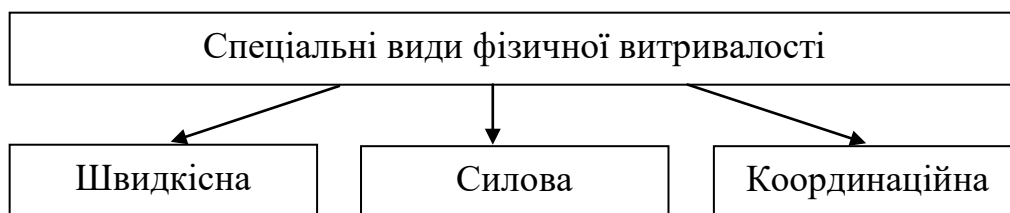

Схема 1

безпосередньої дії вимог постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» від 9 грудня 2015 року № 1045[5]) по жовтень 2020 року.

Обсяг вибірки (постійний і перемінний склад Херсонського факультету) кожного року несуттєво відрізнявся: 2017 рік – 531 особа, з них допущена до складання нормативів 451 особа; 2018 рік – 589 осіб, з них допущені до складання нормативів 502 особи; 2019 рік – 575 осіб, з них допущена до щорічного оцінювання фізичної підготовленості 491 особа; 2020 рік – відповідно 596 осіб та 502 особи. Це пояснюється такими умовами: 1) щорічними змінами в контингенті курсантів та студентів (переведення здобувачів на заочну форму навчання, відрахування з денної форми навчання з різних причин тощо); 2) кількості абітурієнтів, які вступили на навчання (залежить від ліцензійних вимог щодо обсягів здобувачів окремої спеціальності та набору вступників (абітурієнтів) конкретного навчального року (конкурсу)); 3) переміщенням атестованих осіб постійного складу по службі в інший підрозділ чи навпаки, переведення до Херсонського факультету з іншого підрозділу для подальшого проходження служби.

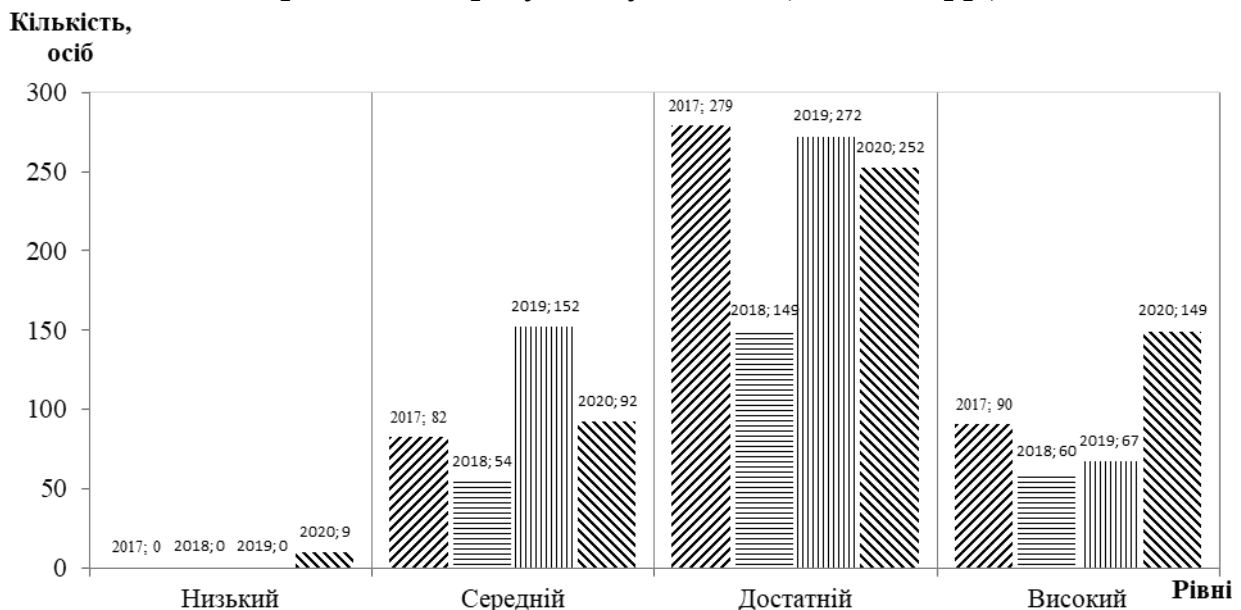
Отримані та узагальнені результати складання комплексу вправ щорічного державного тестування постійним та перемінним складом навчального підрозділу загалом наведено на діаграмі 1.

Як бачимо з діаграми 1, загалом у вибірці домінує достатній рівень фізичної підготовленості постійного та перемінного складу навчального підрозділу. Також із незначними відмінностями по роках складають значну частину курсанти, офіцери та студенти, які мають високий та середній рівні. Деяке занепокоєння викликає поява у 2020 році незначної кількості перемінного складу, який має низький рівень фізичної підготовленості (в основному це студенти спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність).

Проаналізуємо одну з основних складових якостей фізичної підготовленості представників особового складу відомчого навчального закладу – витривалість. Згідно з вимогами нормативних актів МОНУ студенти склали вправу біг на 3000 м (хлопці) та 2000 м (дівчата) [8–9], а курсанти згідно з вимогами МВС України – 1000 м (юнаки та дівчата) [10].

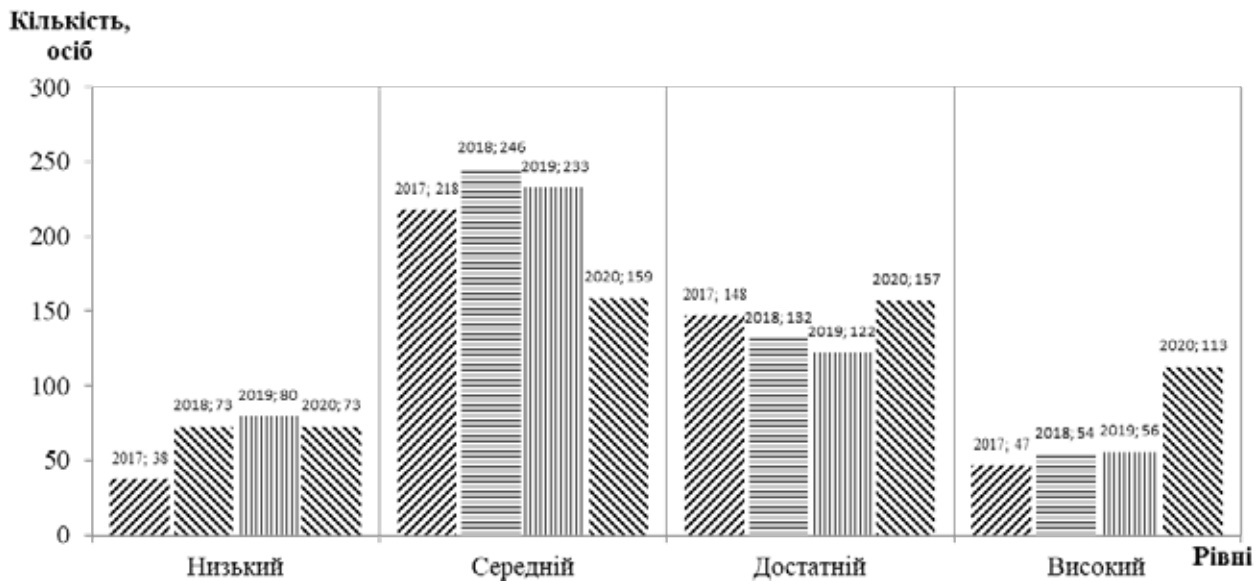
Діаграма 1

Розподіл за рівнями фізичної підготовленості перемінного та постійного складу Херсонського факультету ОДУВС (2017–2020 рр.)

Діаграма 2

Розподіл швидкісної витривалості перемінного та постійного складу
Херсонського факультету ОДУВС (2017–2020 рр.) за рівнями

Як видно з діаграми 2, у вибірці домінує середній рівень швидкісної витривалості постійного та перемінного складу навчального підрозділу. Також із деякими відмінностями по роках значну частину складають курсанти, офіцери поліції та студенти, які мають достатній та високий рівні цієї фізичної якості. Низький рівень із такого показника фізичної підготовки, як витривалість, складає доволі значну частку компоненту загальної фізичної підготовленості (в основному це характерно для перемінного складу – студентів спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність).

Таким чином, отримані експериментальні діагностичні результати щодо визначення рівнів витривалості як фізичної якості поліцейських та майбутніх юристів свідчать про необхідність подальшого удосконалення навчально-тренувального процесу з постійним та перемінним складом навчального закладу зі специфічними умовами навчання з метою підвищення загальної фізичної підготовки правоохоронців та майбутніх юристів.

Розглянемо основи методики розвитку витривалості. Дослідження вчених свідчать, що головною передумовою вдосконалення фізичного стану і зміцнення здоров'я людини є розробка програм, пов'язаних саме із розвитком витривалості (Є.А. Пирогова, 1989; М.М. Линець, Г.М. Андрієнко, 1993). У фізичному вихованні курсантів та студентів 40 % часу відводиться на формування рухових навичок і 60 % на розвиток рухових функцій. У процесі розвитку рухових якостей, за даними В.Г. Романенко, 20 % фізичних навантажень передбачають розвиток загальної витривалості і 30 % – розвиток таких видів спеціальної витривалості, як швидкісна, силова, статична. Відповідно, у фізичному вихованні старшокурсників 25 % навантажень використовують для розвитку загальної витривалості і 30 % – для розвитку спеціальної витривалості (табл. 1).

Визначальною рисою методики розвитку витривалості на 1–2 та 3–4 роках навчання є поступовий перехід від вправ, спрямованих на збільшення аеробних можливостей організму (розвиток загальної витривалості) до розвитку спеціальної швидкісної витривалості у вправах різного характеру, в тому числі субмаксимальної і максимальної напруженості.

У віці 16–17 років для розвитку витривалості найефективнішим вважається рівномірний біг зі швидкістю 2,7 м/с (хлопчики) і 2,6 м/с (дівчатка). Допустима тривалість

Таблиця 1

**Спрямованість розвитку рухових якостей у фізичній підготовці
(фізичному вихованні) курсантів та студентів 1-2 та 3-4 років навчання
у ЗВО МВС України**

Фізичні якості	Частка вправ, спрямованих на розвиток фізичних якостей, %		
	1-2 курс навчання	3-4 курс навчання	
		хлопці	дівчата
Загальна витривалість	20	25	25
Швидкісна витривалість	15	15	15
Статична силова витривалість	10	5	5
Динамічна силова витривалість	5	10	10

фізичного навантаження при цьому становить 13–14 хв. або 2–3 км. Якщо навантаження дається інтервальним методом (у співвідношенні навантаження і відпочинку 1:0,5 або 1:1, тобто 1 хв. бігу – 30 с відпочинку, або 1 хв. бігу – 1 хв. відпочинку), то можна планувати 10–11 повторень такого навантаження. Із кожним наступним повторенням частота серцевих скорочень (далі – ЧСС) не повинна перевищувати 120–140 уд/хв. Розвиток витривалості в бігу в курсантів (студентів) віком 18–19 років доцільно починати з кросової підготовки та рівномірного пробігу 200–400 м відрізків повторно по черзі з прискороною ходьбою (30–50 м).

Якщо вправи на розвиток витривалості проводяться в умовах спортивного залу, то рекомендується виконувати повторний біг на відрізках серіями. Після серії (2–3 повторення бігу по 10–15 м) ЧСС не повинна бути нижчою 115–120 уд/хв. Найпростіший спосіб підготовки юнаків до складання навчального нормативу на витривалість полягає у тренуванні на збільшення довжини дистанції. Після того, як здобувачі вищої освіти будуть спроможні пробігти всю дистанцію, поступово збільшують швидкість бігу з доведенням її до нормальної (тобто виконання навчального нормативу за часом).

Для розвитку витривалості у курсантів (студентів) старших курсів використовують біг на 400 м, біг на 100–200 м (3–4 рази), біг на 300–400 м (1–2 рази), біг у перемінному темпі 1200–1500 м. Окрім бігу, для розвитку витривалості можуть використовуватися пересування на лижах із помірною швидкістю до 10 км, подолання на лижах дистанції до 6 км з перемінною інтенсивністю; плавання вивченими способами до 300 м з рівномірною і перемінною швидкістю.

Незважаючи на фізіологічну ефективність методів строго регламентованої вправи, у роботі з юнаками перевагу доцільно надавати *ігровому методу*. За використання ігрового методу навантаження у спеціальних іграх, естафетах, елементах спортивних ігор регулюють шляхом зміни тривалості ігрових завдань та перерв для відпочинку. Тренування ігровим методом сприяє комплексному вдосконаленню загальної та спеціальної витривалості.

Розглянемо методику розвитку загальної витривалості, зокрема, **засоби розвитку витривалості**. Для розвитку загальної витривалості можуть бути застосовані найрізноманітніші фізичні вправи та їхні комплекси, що відповідають таким вимогам: 1) відносно проста техніка виконання; 2) активне функціонування переважної більшості скелетних м'язів; 3) підвищена активність функціональних систем, які лімітують прояв витривалості; 4) можливість дозування і регулювання

тренувального навантаження; 5) можливість тривалого виконання (від кількох хвилин до кількох годин).

Переліченим вимогам найбільше відповідають циклічні вправи: *ходьба, біг, плавання, біг на лижах* та ін. Відсутність плавального басейна та матеріальної бази для бігу на лижах робить неможливим їх застосування у освітньому процесі ЗВО МВС України. Крім того, до недоліків циклічних вправ слід віднести одноманітність і низький рівень емоційного збудження молодих людей, тому їх недоцільно широко застосовувати в роботі з цією категорією осіб.

Досить ефективними засобами розвитку загальної та швидкісної витривалості є *спортивні і рухливі ігри* (для комплексного розвитку витривалості, особливо у підлітковому та юнацькому віці) – наприклад, футбол, баскетбол. Суттєвими їхніми недоліками є неможливість суворого дозування, регулювання й обліку тренувальних навантажень.

Значного ефекту в розвитку загальної витривалості можна досягти також за допомогою *ациклічних вправ*, які відповідають наведеним вимогам. Їхня ефективність забезпечується сумарною дією багаторазового повторення різноманітних вправ. *Для розвитку швидкісної витривалості доцільно застосовувати як циклічні вправи, спортивні і спеціально підібрані рухливі ігри.*

Як допоміжні засоби комплексного розвитку витривалості доцільно застосовувати *дихальні вправи*, регульовану зміну частоти, глибини і ритму дихання; легеневу гіпервентиляцію та нормовану затримку дихання; синхронізацію дихання з фазами рухових дій; вибіркоче застосування дихання різного типу – ротового і носового, грудного і черевного. Підвищенню ефективності вправ для розвитку витривалості сприяє цілеспрямоване *використання факторів зовнішнього середовища*: температура повітря, відносна вологість, ультрафіолетове опромінювання, атмосферний тиск тощо.

У процесі розвитку загальної витривалості необхідно забезпечити тренувальний вплив завдяки методам суворо регламентованої і змагальної вправи. Розвиток *загальної витривалості* доцільно розпочинати із застосування *методу безперервної стандартизованої вправи*. Оптимальна тривалість вправи (об'єм) – 20–30 хвилин у слабо підготовлених людей, у кваліфікованих спортсменів – до кількох годин. Починати тренування доцільно із застосування дозованої швидкісної ходьби у поєднанні з бігом підтюпцем, надаючи перевагу ходьбі. Поступово перевагу віддають бігу в поєднанні з дозованою ходьбою. У подальшому доводять безперервний біг (плавання, веслування тощо) до оптимальної тривалості. Досягнувши необхідної тривалості навантаження, поступово підвищують його інтенсивність до оптимального рівня. Інтенсивність навантаження можна визначити за показниками ЧСС. Роботу на витривалість варто виконувати за ЧСС у діапазоні 135–155 уд/хв. У роботі з фізично середньо і добре підготовленими людьми для розширення пристосувальних реакцій організму слід також застосовувати методи безперервної варіативної та прогресуючої вправи.

Метод безперервної варіативної вправи – об'єм роботи від 20–30 хв. до 1–2 год. Враховується інтенсивність навантаження, котре внаслідок зміни темпу виконання роботи призводить до зміни показників пульсу. Наприклад, біг 1 км з варіативною інтенсивністю: 600 м зі зниженою інтенсивністю (ЧСС = 150 уд/хв) + 400 м з підвищеною інтенсивністю і так далі. Зі зростанням тренуваності співвідношення змінюється на користь роботи з підвищеною інтенсивністю.

Метод безперервної прогресуючої вправи. Залежно від тренуваності людини та інших факторів тривалість вправи коливається в широких діапазонах (від 20–30 хв до 1–2 год). Інтенсивність роботи поступово зростає (200 м – 135 уд/хв, 200 м – 150 уд/хв, 400 м – 155 уд/хв, 200 м – 165 уд/хв).

Суть методу інтервальної стандартизованої вправи (за Рейнделлом – Гершлером) полягає у виконанні суворо дозованих тренувальних завдань за тривалістю й інтенсивністю робочих фаз, тривалістю і характером пауз відпочинку: 1) за допомогою спеціальної розминки довести ЧСС до 120–130 уд/хв.; 2) виконати вправу (біг, крос, плавання тощо) тривалістю від 15 до 60 с з такою інтенсивністю, щоб викликала зростання ЧСС до 150–180 уд/хв. Нижня межа інтенсивності (150 уд/хв) буде ефективною для осіб, які мають низький або середній рівень розвитку витривалості. Верхня межа інтенсивності (180 уд/хв) застосовується лише у тренуванні кваліфікованих спортсменів або фізично добре підготовлених молодих людей; 3) відпочивати між вправами активно, продовжуючи бігти, пливати тощо з інтенсивністю у 2–3 рази нижчою за ту, з якою виконувалася робоча фаза; 4) тривалість інтервалу відпочинку – до повернення ЧСС в зону 120–140 уд/хв, але час, за який ЧСС повертається до цієї зони, не повинен перевищувати 90 с; 5) кількість повторень залежить від педагогічного завдання і рівня тренуваності людини (не варто виконувати більше 50 повторень вправи в одному тренувальному комплексі); 6) якщо за 90 с активного відпочинку ЧСС не знижується до 120–140 уд/хв, то виконання завдання слід припинити.

Методика розвитку швидкісної витривалості. Для розвитку швидкісної витривалості застосовують переважно комбіновані методи і метод змагальної вправи. Основними параметрами режиму навантаження і відпочинку є такі: 1) тривалість вправи: від 10–12 до 25–30 сек. (для початківця – 10–17с, для кваліфікованих спортсменів – 25–30 сек.); 2) інтенсивність роботи від 70 до 100 % індивідуальної максимальної швидкості; у вправах з інтенсивністю 70–90 % акцент необхідно робити на вдосконаленні координації рухів; 3) інтервал відпочинку між вправами – відносно повний (60–120 секунд у тренуваних і до 180 с – у нетренуваних). Між серіями необхідно застосовувати повний відпочинок. Його оптимальна тривалість коливається в широких межах – від 6–8 до 15–20 хв. Досить надійну інформацію щодо готовності до наступної серії дає контроль відновлення ЧСС. Зниження ЧСС до 100–80 уд/хв свідчить про практично повне відновлення оперативної працездатності; 4) характер відпочинку між вправами – активний, між серіями вправ – комбінований; 5) кількість повторень у одній серії від 3 до 6.

Наведемо деякі методичні рекомендації до застосування ізометричних вправ: 1) оптимальна величина напруження становить 50–70 % без затримки дихання; 2) тривалість напруження – від 10–12 до 20–30 с; ефективні також короточасні (5 с) напруження з мікроінтервалами відпочинку (2–3 с); вправа припиняється, якщо в черговому підході людина не може досягти запланованої величини напруження (наприклад, 60 % максимального); 3) на одну групу м'язів планується 4–10 підходів; 4) інтервал відпочинку між підходами – жорсткий (ЧСС 130–121 уд/хв), між серіями вправ – відносно повний або екстремальний (ЧСС 120–101 уд/хв); 5) характер відпочинку – активний; між підходами виконуються вправи на розслаблення і відновлення дихання; між серіями проводиться локальний масаж, вправи на відновлення дихання, розслаблення і помірно розтягування м'язів.

Незважаючи на ефективність методів строго регламентованої вправи у роботі з особами юнацького віку перевагу необхідно надавати **ігровому методу** (навантаження регулюють шляхом зміни тривалості ігрових завдань та перерв для відпочинку, зменшенням або збільшенням розмірів ігрового майданчика, кількістю гравців, зміною їхнього ігрового амплуа). Сумарна тривалість ігрових завдань складає від 20–30 до 60 хв при ЧСС від 110–120 до 160–170 уд/хв. Тренування ігровим методом сприяє комплексному вдосконаленню як загальної, так і спеціальної (швидкісної) витривалості.

Розвитку загальної та швидкісної витривалості доцільно присвячувати окремі заняття, в тому числі й під час секційної роботи чи самопідготовки в режимі дня. Їх кількість може коливатися від 3–4 до 6–7 на тиждень. При цьому варто пам'ятати, що відновлення після великого навантаження може тривати 2–3 доби.

Висновки. Враховуючи за результатами аналізу спеціальної літератури наявні основні підходи щодо вирішення піднятої нами проблеми та опираючись на результати проведеного констатувального експерименту (на прикладі відомчого закладу освіти МВС України), можемо зробити такі узагальнення.

1. Загальна та швидкісна витривалість як фізичні якості мають важливе значення для працівників поліції як окремих підрозділів, так і для правоохоронців в цілому як умова забезпечення ефективного несення ними служби з ОГП та здійснення боротьби зі злочинністю (підвищує працездатність поліцейського та протидіє накопиченню втоми).

2. На підставі узагальнення напрацьованих вчених у галузі фізичної підготовки нами конкретизовано основні типи стомлення людини залежно від природи і характеру службового навантаження, види та фази.

3. Залежно від специфіки роботи (правоохоронної діяльності) розрізняють загальну і спеціальну витривалість як необхідну особистісну якість працівника поліції для протидії їйого втомі. Для поліцейських важливою є, на наш погляд, така фізична якість як швидкісна витривалість (забезпечується переслідування в екстремальних умовах правопорушника). Разом з тим, як підтверджують результати проведеного констатувального експерименту, загалом серед особового складу навчального підрозділу (на прикладі Херсонського факультету ОДУВС) домінує середній рівень швидкісної витривалості.

4. Засобами розвитку витривалості можуть бути застосовані різноманітні фізичні вправи та їхні комплекси, що відповідають таким вимогам: 1) відносно проста техніка виконання; 2) активне функціонування переважної більшості скелетних м'язів; 3) підвищена активність функціональних систем, які лімітують прояв витривалості (система кровообігу, дихальна система тощо); 4) можливість дозування та регулювання тренувального навантаження; 5) сприятливі умови для тривалого виконання (від кількох хвилин до кількох годин).

5. Для розвитку швидкісної витривалості доцільно застосовувати як циклічні вправи, так і спортивні та спеціально підібрані рухливі ігри (ходьба, біг, плавання, біг на лижах та інше). Водночас відсутність належної матеріальної бази й необхідних кліматичних умов упродовж тривалого періоду навчального року робить неможливим їх застосування в освітньому процесі ЗВО МВС України.

Крім того, до недоліків циклічних вправ слід віднести одноманітність і низький рівень емоційного збудження молодих людей, тому їх недоцільно широко впроваджувати у тренувальну роботу з цією категорією осіб.

6. Ефективними засобами розвитку загальної та швидкісної витривалості є *спортивні й рухливі ігри* для комплексного розвитку витривалості, особливо у юнацькому віці (наприклад, футбол, баскетбол, регбі). Водночас суттєвим їхнім недоліком є неможливість суворого дозування, регулювання й обліку тренувальних навантажень.

7. Розвиток загальної витривалості доцільно розпочинати із застосування методу безперервної стандартизованої вправи. Також для підвищення рівня швидкісної витривалості доцільно активно використовувати такі методи, як: 1) безперервна варіативна вправа; 2) безперервна прогресуюча вправа та 3) інтервальна стандартизована вправа.

8. Для розвитку швидкісної витривалості застосовують переважно комбіновані методи та метод змагальної вправи. Основними параметрами режиму навантаження і відпочинку при цьому є такі аспекти тренувального процесу: 1) тривалість вправи; 2) інтенсивність роботи; 3) визначений інтервал відпочинку між вправами; 4) характер відпочинку між вправами (активний) та між серіями вправ (комбінований); 5) кількість повторень в одній серії.

Перспективними напрямками для подальших наукових досліджень є, на наш погляд, визначення стану сформованості таких професійно важливих особистісних фізичних якостей поліцейських, як: 1) силові характеристики загальної фізичної підготовленості правоохоронців, 2) їхні швидкісні якості та 3) спритність. Заслуговує на увагу також пошук шляхів удосконалення цих фізичних здібностей як складових компонентів належної професійної підготовленості працівників Національної поліції України, що й може стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами в редакції від 17 березня 2021 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 25.07.2021).
2. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 ч. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. Ч. 1. 272 с. ; Ч. 2. 248 с.
3. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 т. / за ред. Т.Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська література, 2008. Т. 1. 391 с. ; Т. 2. 366 с.
4. Линець М.М. Основи методики розвитку рухових якостей : навч. посібник. Львів : Штабар, 1997.
5. Вайда Т.С. Щорічне оцінювання фізичної підготовленості постійного та перемінного складу закладів вищої освіти МВС України як технологія державного контролю за станом їх фізичної підготовки і здоров'я. *Юридичний бюлетень* : наук. журнал / редкол. О.Г. Предместніков (гол.) та ін. Одеса : ОДУВС, 2018. Випуск 8(8). С. 440–452.
6. Вайда Т.С. Фізичне виховання під час табірної збори як елемент професійної адаптації майбутніх правоохоронців (з досвіду роботи). *Удосконалення фізичного виховання та спеціальної фізичної підготовки курсантів ВНЗ МВС України* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 14 лютого 2005 року / за заг. ред. Б.А. Керницького. Івано-Франківськ : Прикарпатський юридичний інститут МВСУ, 2005. С. 35–42.
7. Вайда Т.С. Фахові вимоги та організаційно-методичні основи виховання фізичної культури правоохоронців в умовах ВНЗ МВС України. Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 19 лютого 2010 року. Одеса : ОДУВС, 2010. С. 58–60.
8. Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України : постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 року № 1045. Дата оновлення: 14 червня 2018 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1045-2015-%D0%BF> (дата звернення: 24.07.2021).
9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045 : постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 461. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/461-2018-%D0%BF> (дата звернення: 24.07.2021).
10. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26 січня 2016 р. № 50. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>

УДК 351.75:37.091.33-027(28).22

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.23>

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ГУМОВОГО КИЙКА: МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ ПРИЙОМАМ РОБОТИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ ЗАСОБОМ

Ярошак Олег Ярославович,
викладач кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Луценко Павло Валерійович,
викладач кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті розкривається актуальність проблеми щодо законодавчо визначеного порядку застосування працівниками поліції гумового кийка як спеціального засобу під час охорони громадського порядку та гарантування публічної безпеки.

Розглянуто будову та види сучасних кийків: виготовляють їх із гуми й полімерного синтетичного матеріалу, рідше – з пластику та металу (металеві кийки найчастіше є телескопичними, їх використання в Україні заборонено). Описано тактико-технічні характеристики їх моделей (довжину, товщину та вагу). Спецзасоби можуть мати від однієї до чотирьох додаткових (бокових) ручок, бувають гнучкі і негнучкі. У західних країнах на озброєнні поліції перебувають спецзасоби у вигляді поліцейських кийків із зарядом спеціальної хімічної речовини. Також існують кийки із вмонтованим електрошокером.

Найбільш поширеними способами утримання поліцейськими гумового кийка є: 1) за ручку спецзасобу у вертикальному або горизонтальному положенні за один кінець; 2) за обидва кінці спецзасобу перед тулубом.

Застосування спецзасобів залежить від конкретної ситуації та майстерності (рівня професійної підготовки) поліцейського. Можна виділити декілька основних видів нанесення ударів гумовим кийком, які можуть відрізнятись за силою, швидкістю та напрямком руху: 1) удар зверху по м'язовій частині плеча чи стегна особи; 2) удар збоку по м'язовій частині плеча чи стегна особи; 3) удар знизу по м'язовій частині плеча чи стегна особи; 4) удар навідріг по м'язовій частині плеча чи стегна особи; 5) удар прямий – тичок по м'язовій частині грудей особи; 6) удари рукояткою по м'язовій частині плеча чи стегна, а також грудей особи; 7) удар-відштовхування з захоптом кийка за обидві його кінці у м'язову частину грудей.

У роботі розглянуто порядок виконання поліцейськими окремих прийомів самозахисту, затримання та утримання правопорушника із застосуванням спецзасобу ПР-73М залежно від способу нападу особи (нанесення ним ударів різними

предметами чи кінцівками): 1) наносить удари руками; 2) наносить удари ногами; 3) наносить удари ножом; 4) затримання поліцейським правопорушника за допомогою гумового кийка; 5) утримання працівником поліції гумового кийка за спроби правопорушника його відняти.

За результатами дослідження зроблено висновки та узагальнення щодо необхідної ґрунтовної обізнаності працівників поліції з тактико-технічними характеристиками та правовими підставами застосування спецзасобів правоохоронцями цих поліцейських заходів примусу для ефективної протидії правопорушенням та в боротьбі зі вчинюваними злочинами, подальшого оволодіння міцними навичками застосування їх (засобів активної оборони – *уточнено нами*) у різний спосіб в охороні громадського порядку та гарантуванні публічної безпеки, під час припинення групових та масових заворушень, що є невід'ємною частиною професійної підготовки працівників органів Національної поліції України та здійснення ефективної правоохоронної діяльності.

Ключові слова: працівники поліції, правоохоронні органи, підрозділи Національної поліції, охорона громадського порядку, спеціальні засоби, гумові кийки, професійна освіта, заклади вищої освіти, курсанти, удосконалення методики професійного навчання.

PROCEDURE FOR THE APPLICATION OF A RUBBER BATON BY POLICE OFFICERS: METHODS OF TRAINING LAW ENFORCEMENT AGENTS TO WORK WITH A SPECIAL TOOL

Yaroshak Oleh Yaroslavovych,
Lecturer at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty
of Odessa State University
of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Lutsenko Pavlo Valeriiovych,
Lecturer at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty
of Odessa State University
of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article reveals the urgency of the problem regarding the legally defined procedure for the use of a rubber baton by police officers as a special tool of protecting public order and ensuring public safety.

The structure and types of modern batons are considered: they are made of rubber and polymeric synthetic material, less often – of plastic and metal (metal batons are most often telescopic, their use is prohibited in Ukraine). Tactical and technical characteristics of their models (length, thickness and weight) are described. Special tools can have from one to four additional (side) handles, there are flexible and inflexible ones. In Western countries, the police are armed with special equipment in the form of police batons with a charge of a special chemical substance. There are also batons with a built-in stun gun.

The most common ways of holding a rubber baton by police officers are: 1) by the handle of a special vehicle in a vertical or horizontal position at one end; 2) for both ends of the special vehicle in front of the torso. The use of special tools depends on the specific situation and skill (level

of professional training) of the police officer. There are several main types of rubber batting, which can differ in strength, speed and direction of movement: 1) blow from above on the muscular part of the shoulder or thigh of the person; 2) a blow from the side on the muscular part of the shoulder or thigh of the person; 3) a blow from below on the muscular part of the shoulder or thigh of the person; 4) a backhander to the muscular part of the shoulder or thigh of the person; 5) direct blow – a pole on the muscular part of the chest; 6) blows with the handle on the muscular part of the shoulder or thigh, as well as the chest of the person; 7) kick-push with the grip of the baton at both its ends in the muscular part of the chest.

The paper considers the procedure of performing certain methods of self-defense, detention and abandonment of the offender with the use of special tools RS-73M depending on the method of attack (striking with various objects or limbs) by police officers: 1) strikes with hands; 2) strike with feet; 3) strike with a knife; 4) detention of the offender by the police with the help of a rubber baton; 5) retention by a police officer of a rubber baton in an attempt to seize it by the offender.

According to the results of the study, conclusions and generalizations were made on the necessary thorough awareness of police officers about the tactical and technical characteristics and legal grounds for the use of special tools by law enforcement officers of these police coercive measures to effectively combat offenses and combat crime, further mastering with strong skills of using them (means of active defense – clarified by us) in various ways in the PPO and public safety, during the cessation of group and mass riots, which is an integral part of the training of employees of the NPU and the implementation of effective law enforcement activities.

Key words: police officers, law enforcement agencies, National Police units, public order protection, special tools, rubber batons, vocational education, higher education institutions, cadets, improvement of vocational training methods.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України, працівники установ виконання покарань, співробітники Служби судової охорони, посадові особи інших правоохоронних органів України для гарантування публічної безпеки та під час охорони громадського порядку (далі – ОГП) застосовують спеціальні засоби, котрі визначені Законом України «Про Національну поліцію» (далі – ЗУ) [1]. Перш за все правовими підставами застосування поліцейськими гумового кийка є статті 43 та 45 цього нормативно-правового акту, а також постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань» [2].

Гумовий (пластиковий) кийок – це озброєння поліцейських (відповідно до чинного законодавства – спеціальний засіб – *уточнено нами*), котре використовується працівниками правоохоронних органів під час несення служби у разі гарантування публічної безпеки у випадках, котрі визначені ЗУ «Про Національну поліцію»: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського; в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень [1; 2].

Застосування працівниками поліції гумового кийка залежить від ступеня реальної загрози для правоохоронця чи іншого громадянина, а також від рівня соціальної небезпеки від вчинюваних дій з боку особи щодо працівника поліції чи третіх осіб або публічної безпеки загалом.

Застосування працівниками поліції будь-яких заходів примусу (серед них – фізичної сили, спеціальних засобів тощо) завжди повинно відповідати вимогам таких правових принципів, як: 1) законність; 2) необхідність; 3) пропорційність; 4) завдання мінімальної шкоди особі [1]. При цьому особливу увагу правоохоронцям

потрібно звертати на заборонені для нанесення ударів частини тіла людини, які є травмонебезпечними та життєво важливими для її життя і здоров'я – голова, шия, ключиця, живіт, пах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання вказаної проблеми. Питання професійної підготовки постійно перебуває в полі зору не тільки громадськості, а й науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та інших навчальних закладів МВС України. Значна увага фізичній та тактичній підготовці приділяється в системі службової підготовки в органах та підрозділах Національної поліції України (далі – НПУ).

Дослідження питань щодо правомірності (порядку) застосування поліцейськими заходів примусу, зокрема спецзасобів, здійснювали також і вчені, серед котрих: М.І. Ануфрієв, В.Г. Бабенко, С.Є. Бутов, Т.С. Вайда, О.Ф. Гіда, Н.М. Голенко, В.Я. Горбачевський, К.І. Єгоров, А.В. Єна, Я.Ю. Кондратьєв, Є.М. Мойсєєв, В.М. Пліско, О.В. Попов, С.М. Решко, А.Г. Сачаво, І.В. Янко та інші науковці [3–8].

Однак за результатами аналізу наукових праць, навчальних посібників та методичних розробок можемо констатувати, що питанню вдосконалення методики професійної підготовки правоохоронців щодо оволодіння курсантами-поліцейськими різними прийомами захисту чи оборони з використанням кийків приділяється недостатньо уваги, систематично ця проблема не вивчається. Окремі аспекти предмету дослідження розглядаються в контексті підготовки військовослужбовців різних спецпідрозділів силових структур, часто на основі застарілої нормативно-правової бази.

Метою статті є: 1) уточнення правових підстав застосування спецзасобів працівниками поліції під час ОГП та гарантування публічної безпеки; 2) конкретизація ТТХ різних видів кийків; 3) проведення аналізу поширених способів утримання поліцейськими гумового кийка; 4) характеристика основних видів нанесення ударів гумовим кийком залежно від конкретної ситуації та майстерності (рівня професійної підготовки) поліцейського; 5) наведення методики виконання поліцейськими окремих прийомів самозахисту, затримання та утримання правопорушника із застосуванням спецзасобу ПР-73М залежно від способу нападу особи (нанесення нею ударів різними предметами чи кінцівками); 6) узагальнення вимог до поліцейських щодо ефективного застосування ними поліцейських заходів примусу у боротьбі зі вчинюваними правопорушеннями (злочинами) як невід'ємної частини професійної підготовки працівників органів та підрозділів НПУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж узятися до розгляду питань вдосконалення методики навчання поліцейських-курсантів прийомам застосування гумових кийків, спочатку розглянемо деякі аспекти проблеми – особливості будови різних видів цього спецзасобу та їх тактико-технічні характеристики як засобів активної оборони поліцейського.

Гумовий кийок є прямою палицею, котра виготовлена зі спеціальної пружної (еластичної) гуми. Залежно від моделі кийків їх конструкція, матеріал, вага, довжина і товщина можуть бути різними. Раніше поліцейські кийки виготовляли з міцних порід *дерева*. Зараз їх найчастіше виготовляють із гуми і *полімерного синтетичного матеріалу*, рідше *з пластику* та з *металу*. Наприклад, палиці ПГ-М, ПГ-С, ПГШ виготовлені методом лиття з пружної гуми, мають зручну

Фото 1. Сучасні види тонфи

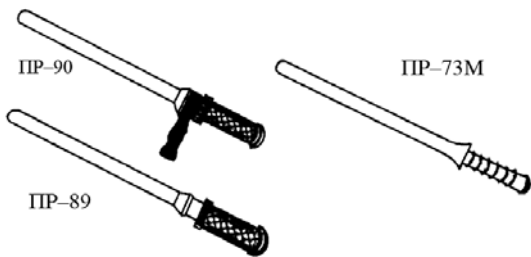

Рис. 2. Деякі види гумових кийків

ручку (рукоятку) із зашморгом для утримання у руці та призначені для використання працівниками (військовослужбовцями) МВС та інших підрозділів правоохоронних органів.

У верхній частині спецзасобу є потовщене кільце з більш жорсткого матеріалу, що відокремлює кийок від ручки, ще нижче (10–15 см) – міститься прикріплена стрічка (зашморг) з м'якої шкіри шириною 1 см, що дає змогу зафіксувати кийок на зап'ясті полі-

цейського. Гумовий кийок, як правило, носить на ремені поясного спорядження правоохоронця на протилежному боці від місця розміщення та носіння вогнепальної зброї (найчастіше зліва) [7].

Гумові кийки бувають *гнуцькі* і *негнуцькі* (в останній може бути встановлений металевий стрижень-сердечник або трубка, по якій рухаються сталеві кульки).

Металеві кийки найчастіше є *телескопічними*, різної гнучкості, мають довжину від 20 см у складеному положенні до 60 см у бойовому, що становить досить потужний спецзасіб в руках поліцейського (в Україні вони заборонені і належать до *кістенив*¹). У багатьох західних країнах на озброєнні поліції перебуває кийок, що має металевий стрижень, оточений гумою. Вона закінчується гнучкою ділянкою з гуми або шкіри, іноді – зі свинцем. За допомогою цієї зброї, як правило, наносять приголомшуючі удари.

Також на озброєнні правоохоронних органів ряду західних країн перебувають спецзасоби у вигляді поліцейських кийків, які в разі натискання на спускову кнопку «стріляють» зарядом спеціальної хімічної речовини. Існують і кийки зі вмонтованим електрошокером (наприклад, АІР-107У).

У СРСР питання про озброєння міліції гумовими палицями ставилося не раз, але тільки у липні 1962 року відповідно наказу Міністра внутрішніх справ СРСР «Про прийняття на озброєння міліції гумової палиці і наручників» вони офіційно надійшли на озброєння правоохоронного органу.

Натепер у діяльності підрозділів НПУ використовуються такі основні *моделі кийків*:

- **ПР-73, ПР-73М** – для підрозділів поліції, які здійснюють патрулювання під час ОГП (несення поліцейськими служби із гарантування публічної безпеки);
- **ПР-89 (ПРС)** – для підрозділів транспортних підрозділів, що діють в обмежених, стиснених умовах (в авто- та залізничному транспорті, натовпі й подібних ситуаціях);
- **ПР-90 (палиця резинова/пластикова «Тонфа»)** – кийки для підрозділів спеціального призначення «КОРД».

Найбільш поширеним у підрозділах НПУ є спецзасіб ПР-73 (ПР-73М). Також на озброєнні поліції України з 2006 року перебуває *палиця ПГС*, яка випускається вітчизняним науково-виробничим об'єднанням «Форт» МВС України (м. Вінниця). *Палиця гумова ПГС* призначена для використання працівниками Національної поліції й підрозділами спеціального призначення згідно з вимогами правил несення патрульної

¹ *Обушок, бойовий бич, іноді кистінь, кістень, бойова гиря* – холодна зброя ударно-роздроблюючої дії, яка складається з ударної частини у вигляді залізної кулі (іноді з шипами), з'єднаної ременем або ланцюгом з одноручним, рідше дворучним держакком з петлею для надівання на кисть. Існують спрощені варіанти – у вигляді ременя з тягарцем на одному кінці та з петлею замість держакка на другому.

Телескопічний (складований) обушок – узвичаєна назва різновиду поліцейського кийка, який складається з рукояті з петлею, усередині якої знаходяться дві висувних ланки зі сталеві спіралі з тягарцем на кінці. Застосовувалися поліцією західних країн з середини ХХ ст. У СРСР були відомі кустарні зразки. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%83%D1%88%D0%BE%D0%BA_\(%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%83%D1%88%D0%BE%D0%BA_(%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F)) (дата звернення: 27.07.2021).

Таблиця 1

Технічні характеристики кийків

№ п/п	Найменування виробу	Довжина (в мм)	Діаметр (в мм)	Маса (вага в г)
1	ПР-73	650	32	730
2	ПР-73М	700	30	700
3	ПРС	450-650	30	630
4	ПР-89	450-595	30	800
5	ПР Тонфа (КПФ-02)	550 (600)	32	600
6	ПР-90	450-595	30	820
7	ПГ-М	590	34	85
8	ПГШ (рукоятка оздоблена натуральною шкірою)	450	30	510
9	ПГС (складна палиця з довжиною, яка регулюється)	450-650	30	630

служби. Для переводу палиці із складеного стану у розгорнутий і навпаки необхідно відкрутити гайку, яка розташована на рукоятці, і витягнути стержень, після цього закрутити гайку. Стержень повинен надійно утримуватись у рукоятці, коли гайка закручена.

ПГС у пакуванні транспортуються всіма видами транспорту на будь-які відстані відповідно до правил перевезення вантажів, що діють на відповідному виді транспорту.

Під час зберігання палиця має бути захищена від прямих сонячних променів, кислот, лугів та інших агресивних до гуми речовин. Виробник гарантує відповідність палиці вимогам НТД при додержанні умов зберігання і експлуатації. Гарантійний термін експлуатації – 12 місяців із дня вводу в експлуатацію, але не більше 15 місяців з дня відвантаження.

Чинним законодавством України забороняється нанесення ударів гумовим кийком по таких частинах тіла людини [1]:

Важливим моментом у роботі поліцейського з гумовим кийком є вміння швидко діставати спецзасіб та правильно його тримати. Найбільш поширеними способами утримання гумового кийка є:

1) утримання за ручку спецзасобу у вертикальному або горизонтальному положенні за один кінець;

2) утримання за обидва кінці спецзасобу перед тулубом.

Застосування спецзасобів залежить від конкретної ситуації та майстерності (рівня професійної підготовки) самого поліцейського. Можна виділити декілька основних видів нанесення ударів гумовим кийком, які можуть відрізнятись за силою, швидкістю та напрямком руху:

1) удар зверху по м'язовій частині плеча чи стегна особи;

2) удар збоку по м'язовій частині плеча чи стегна особи;

3) удар знизу по м'язовій частині плеча чи стегна особи;

4) удар навідріг по м'язовій частині плеча чи стегна особи;

Фото 3. Спецзасіб гумова палиця спеціальна ПР-73М (ПГ-М)

Таблиця 2

Частини тіла, по котрих заборонено нанесення ударів кийками

Частина тіла	Гумова палиця	Пластикова палиця типу тонфа
голова	+	+
шия	+	+
ключична ділянка	+	+
живіт	+	-
сонячне сплетіння	-	+
низ живота	-	+
статеві органи	+	+
нирки	-	+
копчик	-	+

5) удар прямий – тичок по м'язовій частині грудей особи;

6) удари рукояткою по м'язовій частині плеча чи стегна, а також грудей особи;

7) удар-відштовхування з захватом кийка за обидві його кінці у м'язову частину грудей.

Усі вказані вище види ударів гумовим кийком можна наносити з одного і того ж положення. Щоб замах спецзасобу був коротким і сильним, необхідно врахувати необхідність дотримання таких умов: 1) плече (частина руки від плечового суглоба до ліктьового) відвести трохи вбік від тулуба; 2) далі різко подати плече вперед, направляючи лікоть в ціль (при цьому рука зігнута в ліктьовому суглобі); 3) швидкість передпліччя переходить на кисть, яка фіксує удар в момент контакту з місцем нанесення удару. Такий алгоритм нанесення удару робить його швидким, сильним і точним.

Поліцейським за допомогою гумового кийка можна здійснювати захист від ударів рукою (кулаком) чи ногою, ножем та іншими предметами, які наносяться особою-правопорушником.

Захисні дії від ударів, які наносяться особою рукою чи ногою, можна здійснювати з використанням блоків із застосуванням гумового кийка. Виконувати захисні блоки-підставки гумовим кийком можна шляхом утримання кийка однією або двома руками за кінці кийка (останній варіант рекомендується, якщо особа, яка атакує поліцейського, переважає його за антропометричними параметрами та фізично сильніша за працівника поліції). Чітко та швидко виконаний блок-підставка з використанням гумового кийка для припинення дій особи загалом або зупинення окремих ударів, котрі наносяться рукою чи ногою правопорушника, є прийомом із досить болючою для правопорушника дією, часто його (блока – уточнено нами) достатньо, щоб припинити подальші спроби нападу на поліцейського.

Розглянемо порядок виконання окремих прийомів із застосуванням спецзасобу ПР-73М.

1. Захист поліцейського із застосуванням спецзасобу ПР-73М від нападу правопорушника, який наносить удари руками.

1.1. Захист від нападу особи, яка наносить удар поліцейському правою рукою зверху вниз.

Працівник поліції скорочує дистанцію до правопорушника та відходить з лінії нападу, зробивши крок лівою ногою вперед-уліво; одночасно виконує горизонтальний блок – витягує ПР-73М із поясного спорядження [7], спрямовує та розміщує горизонтально гумовий кийок під напрямком руху руки нападника, зупиняє її (для цього спецзасіб переміщує по траєкторії *знизу-вверх-всередину, нижній кінець спецзасобу – вгорі в руках поліцейського, верхній (рукоятка) – внизу*) та відштовхує її.

Як варіант дій поліцейського – він може двома руками, утримуючи кийок, відштовхнути нападника, прикладаючи зусилля в область його грудної клітки.

Далі, утримуючи кийок за рукоятку, завдає удару по м'язовій частині плеча або стегна правопорушника.

Проводить прийом затримання (надягання кайданок, зв'язування тощо).

1.2. Захист від нападу особи, яка наносить удар поліцейському правою рукою знизу вгору.

Працівник поліції скорочує дистанцію до правопорушника і відходить з лінії нападу, зробивши крок лівою ногою вперед-уліво; одночасно виконує горизонтальний блок – витягує гумовий кийок ПР-73М із поясного спорядження, спрямовує та підставляє його під руку нападника, зупиняє її (для цього спецзасіб переміщується поліцейським по траєкторії *зверху вниз*) та блокує руку нападника.

Далі, утримуючи кийок за один кінець (рукоятку), правоохоронець завдає удару по м'язовій частині плеча або стегна особи, яка його атакує; як варіант – може двома руками, утримуючи кийок, відштовхнути нападника, прикладаючи зусилля в область грудної клітки.

Проводить прийом затримання.

1.3. Захист від нападу особи, яка наносить удар поліцейському правою рукою збоку.

Працівник поліції скорочує дистанцію до правопорушника, зробивши крок лівою ногою вперед-уліво; одночасно виконує *вертикальний* блок із використанням ПР-73М – підставляє гумовий кийок (*лівий, тобто нижній кінець кийка знаходиться зверху*), блокує удар.

Далі поліцейський проводить захоплення своєю лівою рукою зап'ястя атакуючої руки правопорушника, а правою завдає удару кийком по м'язовій частині плеча або стегна нападника.

Проводить прийом затримання.

1.4. Захист від нападу особи, яка наносить удар правою рукою навідліг.

Працівник поліції скорочує дистанцію до правопорушника, зробивши крок лівою ногою вперед-уліво; одночасно виконує *вертикальний* блок із використанням ПР-73М – підставляє гумовий кийок (*при цьому правий, тобто верхній кінець кийка (рукоятка) знаходиться зверху*); блокує удар правопорушника.

Поштовхом кийка та рухом за інерцією *вниз-всередину* відводить атакуючу руку правопорушника від себе, завдає удару кийком по м'язовій частині плеча або стегна атакуючої особи.

Проводить прийом затримання.

2. Захист поліцейського із застосуванням спецзасобу ПР-73М від нападу правопорушника, який наносить удари ногами.

Для захисту від нападу особи, яка наносить удар правою ногою у живіт або пах, працівник поліції з кроком правої ноги *назад* одночасно виконує горизонтальний блок, використовуючи ПР-73М – витягує із поясного спорядження і підставляє вниз під удар ноги гумовий кийок, утримуючи його двома руками за кінці (спрямовує у напрямку гомілки правої ноги правопорушника, якою він атакує).

Далі завдає удару по м'язовій частині плеча або стегна особи, яка атакує. Як варіант можуть бути такі дії поліцейського: якщо удар ногою проводиться на рівні грудей поліцейського, то працівник поліції відходить з лінії атаки вперед-уліво, підхоплює гумовим кийком ногу правопорушника, котрою він атакує поліцейського. Після цього слід провести звалювання особи, яка атакує, назад на землю одним із прийомів: а) способом підймання захопленої ноги або б) вибивання опори нападника – його лівої ноги.

Далі проводиться прийом затримання.

3. Захист поліцейського із застосуванням спецзасобу ПР-73М від нападу правопорушника, який наносить удари ножом.

3.1. Захист поліцейського від удару правопорушника ножом зверху.

Поліцейському треба лівою рукою тримати гумовий кийок за лівий кінець, а правою – на правій третині спецзасобу захватом зверху. Із кроком лівою ногою вперед блокувати удар ножом правопорушника (підставляється середина кийка в ділянці руки особи від кисті до ліктя).

Із кроком правою ногою вперед заступити за ноги особи, яка атакує, завести правий кінець кийка за голову правопорушника, накласти позаду на шию, затиснувши її ззаду кийком, а спереду – правим передпліччям, провести удушення і кинути нападника на землю або скрутити його (поліцейський підіймає свою ліву руку із ПР-73М та натискає правою рукою рукояткою спецзасобу на шию правопорушника, повертає внаслідок скручення навколо осі хребта свій тулуб праворуч) та кинути особу на землю.

3.2. Захист поліцейського від бокового удару правопорушника ножом збоку.

Витягнути із поясного спорядження спецзасіб та утримувати гумовий кийок за лівий кінець лівою рукою, а правою – на правій третині захватом зверху (*лівий кінець кийка знизу*).

Із кроком поліцейського правою ногою вперед і поворотом тіла ліворуч навколо осі хребта серединою кийка блокувати удар правопорушника збоку в голову. Завести правий кінець кийка за голову правопорушника ззаду, накласти правий кінець ПР-73М на шию.

Із кроком поліцейського лівою ногою вперед, а правою – назад і поворотом свого тіла праворуч, одночасно натискаючи лівою рукою вгору, а правою вниз, скрутити та кинути особу, яка атакує, на землю.

3.3. Захист поліцейського від удару правопорушника ножом знизу.

Утримуючи кийок за обидва кінці, з кроком вперед поліцейському заблокувати удар ножом знизу особи, яка атакує. Провести шокуючий удар ногою в пах або нижню частину ноги правопорушника.

Утримуючи гумовий кийок у лівій руці поліцейського, завести правий кінець кийка між правою рукою та тулубом затриманої особи. Просовуючи правий кінець кийка вгору та притискаючи його до плечового суглобу правопорушника ззаду, перехопити правою рукою верхній кінець кийка. Далі – скрутити праве передпліччя особи рукою спецзасобу та провести загин правої руки за спину затриманого.

Розвертаючись на 180° та стаючи з правого боку затриманого, затиснути праве передпліччя правопорушника між лівим плечем поліцейського та тулубом особи разом з кінцем кийка, перехопити своєю лівою рукою правий (верхній) кінець кийка хватом знизу, просовуючи для цього свою ліву руку між своїм тулубом та правою рукою затриманого.

Скручуючи правою рукою праву кисть затриманого, відібрати в нього ніж, якщо він не був вибитий чи вилучений під час блокування (виконання прийому затримання).

3.4. Захист поліцейського від прямого удару ножом.

Лівою рукою утримувати кийок за лівий кінець (лівий кінець ПР-73М знаходиться у блоці *зверху*), а правою – за правий (знаходиться при блокуванні *знизу*).

З кроком лівою ногою вперед-уліво поліцейському наблизитися до правопорушника і одночасно відійти з лінії нападу, поворотом тіла праворуч відбити прямий удар ножа всередину.

З кроком правою ногою за спину особи, яка атакує, розвернутися на 180° і завести лівий кінець кийка на шию для проведення удушливого захвату нападника. За допомогою больового та удушливого впливу примусити особу, яка атакує, кинути ніж на землю, або з ударом ногою у підколінний згин нападника вивести його з рівноваги і кинути правопорушника спиною на землю.

3.5. *Захист поліцейського від удару ножем навідліг.*

Поліцейському утримувати гумовий кийок лівою рукою за лівий кінець спецзасобу (ліва рука в блоці знаходиться *зверху*), а правою – ближче до ручки ПР-73М (знаходиться *внизу*). З кроком лівою ногою вперед-ліворуч (відходячи з прямої лінії атаки) заблокувати удар особи, який наноситься нею ножем навідліг у середину.

Із перехватом своєю лівою рукою (перенесення під рукою особи, яка атакує) за лівий кінець кийка – зігнути руку нападника з ножем в ліктьовому суглобі та скрутити її за допомогою ПР-73М (рухаючи для цього лівою рукою на себе, а правою – від себе).

Провести кидок задня підніжка та кинути особу, яка атакує, спиною на землю.

4. **Затримання поліцейським правопорушника за допомогою гумового кийка.**

Поліцейському, утримуючи гумовий кийок у лівій руці за ручку спецзасобу перед собою, завести нижній кінець ПР-73М між правою рукою та тулубом затриманої особи.

Просовуючи верхній кінець кийка вгору та притискуючи його до плечового суглобу правопорушника ззаду, захопити правою рукою верхній кінець кийка, провести скручування правого передпліччя особи рукою кийка – виконати загин правої руки за спину затриманого.

Розвертаючись на 180° та стаючи з правого боку затриманого, затиснути праве передпліччя особи між своїм лівим плечем та тулубом особи разом з рукою кийка. Перехопити своєю лівою рукою лівий кінець кийка хватом знизу, просовуючи свою ліву руку між тулубом поліцейського та правою рукою затриманого.

Праву руку затриманої особи завести їй за спину.

5. **Утримання працівником поліції гумового кийка при спробі правопорушника його відняти.**

1) У разі спроби правопорушника відібрати у поліцейського гумовий кийок, який правоохоронець утримує горизонтально за обидва кінці (нижній і верхній) ПР-73М двома руками (особа, яка атакує, захопила кийок двома руками *зверху посередині*), необхідно з кроком вперед на особу, утримуючи міцно спецзасіб, провести горизонтальні кругові рухи по черзі кожною рукою у напрямку нападника (вперед-назад) декілька разів до моменту звільнення ним кийка.

Потім завдати шокуючого удару по м'язовій частині плеча чи стегна особи, яка атакує. У разі необхідності перед проведенням звільнення провести больовий удар в гомілку.

2) Якщо особа, яка атакує, захопила ближній до себе (нижній) кінець кийка однією або двома руками, то поліцейському необхідно провести шокуючий удар ногою в гомілку нападникові, міцно утримуючи кийок своєю правою рукою.

Поліцейський своєю лівою рукою захоплює знизу праву руку особи, яка атакує, і котрою правопорушник тримає кінець кийка. Далі – зробити круговий рух лівою рукою за часовою стрілкою (вертикально знизу-вверх) разом з правою рукою особи, котрою вона утримує кінець кийка.

Досягнувши внаслідок кругового руху нижнім кінцем ПР-73М рівня грудей, поліцейському треба зробити різкий рух правою рукою з рукояткою спецзасобу вперед, утримуючи другий (нижній) кінець кийка в напрямку вперед до грудей особи, яка атакує, та визволити від захоплення кийок.

Завдати удару по м'язовій частині плеча чи стегна атакуючого.

Висновки. На основі проведеного аналізу нормативно-правових актів та спеціальної літератури з проблеми ефективного застосування спецзасобів (кийків) можемо зробити деякі узагальнення.

Грунтовне знання працівниками поліції правових підстав та тактико-технічних характеристик спецзасобів для ефективного застосування поліцейських заходів примусу в боротьбі зі вчинюваними правопорушеннями (злочинами), володіння навичками застосування їх (засобів активної оборони – *уточнено нами*) у різний спосіб під час ОГП та гарантування публічної безпеки, припиненні групових та масових безпорядків (зокрема й під час проведення спеціальних поліцейських операцій) є невід'ємною частиною професійної підготовки працівників органів НПУ.

У правоохоронній діяльності використовуються багато різновидів кийків, котрі мають різні ТТХ та відрізняються особливостями їх використання залежно від умов оперативної ситуації. Зокрема, існують такі види кийків: 1) гнучкі та негнучкі; 2) телескопічні; 3) кийки із зарядом спеціальної хімічної речовини та 4) кийки із вмонтованим електрошокером (в основному в закордонних підрозділах поліції).

Поліцейські для ефективного несення служби повинні: 1) володіти різними *способами утримання* гумового кийка; 2) вміти використовувати різні *види нанесення ударів* спецзасобом, які відрізняються за силою, швидкістю та напрямком руху кийка; 3) застосовувати засіб примусу залежно від цільового призначення та доцільності – а) у разі захисту поліцейського із застосуванням спецзасобу від нападу правопорушника, який наносить удари руками, ногами чи нападає з ножом; б) під час затримання поліцейським правопорушника за допомогою гумового кийка; в) для утримання працівником поліції гумового кийка в разі спроби правопорушника його відняти.

Засвоєні правоохоронцями до автоматизму вміння користуватися спецзасобами дасть їм змогу в екстремальних умовах їх успішно застосувати, швидко і без втрат особового складу проводити затримання небезпечних злочинців, рішуче припиняти групові чи масові порушення громадського порядку в населених пунктах, затримувати активних учасників цих заходів.

Під час застосування поліцейським кийка під час несення служби з ОГП правоохоронець повинен враховувати необхідність дотримання встановлених нормативно-правовими актами принципів забезпечення безпеки особи, а також чинних законодавчих обмежень щодо деяких місць на тілі людини (частин тіла), по котрих заборонено наносити удари цим спецзасобом для уникнення створення загрози для життя чи ускладнень для здоров'я громадян.

Перспективи подальших розвідок у вказаному напрямі. Враховуючи розглянуті різнобічні аспекти піднятої проблеми, на нашу думку, вимагають подальшої розробки тактика дій поліцейських щодо ефективного застосування гумових кийків у комплексі з іншими спецзасобами під час припинення масових заворушень (групових порушень громадського порядку) залежно від наявних умов та особливостей обстановки у районі проведення відповідних поліцейських заходів. Також маловивченими залишаються питання щодо тактики застосування багатьох сучасних поліцейських спецзасобів, зокрема: 1) засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії; 2) засобів примусової зупинки транспорту; 3) електрошокових пристроїв контактної та контактано-дистанційної дії; 4) спеціальних маркувальних та фарбувальних засобів; 5) пристроїв, гранат та боеприпасів світлозвукової дії, засобів акустичного та мікрохвильового впливу; 6) пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; 7) засобів, споряджених безпечними димоутворювальними препаратами тощо.

Вважаємо, що ці напрями можуть бути актуальними науковими завданнями для дослідників проблем правоохоронної діяльності та стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами в редакції від 17 березня 2021 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 25.07.2021).
2. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань : постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1024-2017-%D0%BF> (дата звернення: 28.07.2021).
3. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників ОВС : навч. посібник / М.І. Ануфрієв та ін. ; за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва та Є.М. Мойсєєва. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 338 с.
4. Плиско В.М. Защитные действия при нападении преступника, вооруженного ножом. Киев : МВД, 1989. 62 с.
5. Егоров К.И. Техника применения резиновой палки сотрудниками милиции : методические рекомендации. Москва : Типография ЦС «Динамо», 1990. 17 с.
6. Сачаво А.Г. Прийоми захисту та атакуючі дії з гумовим кийком : навчально-методичний посібник. Київ : НАВСУ, 1999. 44 с.
7. Про однострій поліцейських : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 823 (зі змінами в редакції від 27 грудня 2019 р.) База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/823-2015-%D0%BF/conv> (дата звернення: 28.07.2021).
8. Вайда Т.С., Голенко Н.М. Педагогічні можливості спеціальної фізичної та тактико-спеціальної підготовки щодо формування у поліцейських стійкого психоемоційного стану до негативної дії зовнішніх небезпек (на прикладі навчання курсантів ЗВО МВС України). *Prospects for the development of modern science and practice. Abstracts of the XVIth International scientific and practical conference (11–12 May, 2020). Graz, Austria.* 2020. Published on <https://www.bookwire.com>. 2020. Pp. 171–176.

НОТАТКИ

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 21

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 22,79
Замов. № 1221/493. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.